

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Analýza učebnic českého jazyka pro střední školy z genderového hlediska
Analysis of Czech Language Secondary School Text Books from the Gender
Point of View

Bc. Jana Dvořáková

Vedoucí práce: PhDr. Pavla Chejnová, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N ČJ-D

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Analýza učebnic českého jazyka pro střední školy z genderového hlediska* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13. 7. 2018

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí své diplomové práce PhDr. Pavle Chejnové, Ph.D., za její cenné rady a čas, který mé práci věnovala. Dále bych chtěla poděkovat své rodině za podporu po celou dobu mého studia.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá problematikou genderu v učebnicích. Klade si za cíl provést analýzu tří řad učebnic českého jazyka pro střední školy a na jejím základě zjistit, zda tyto učebnice přispívají k reprodukci genderových stereotypů ve společnosti či nikoliv. Práce je rozdělena na část teoretickou a část empirickou.

V teoretické části jsou nejprve stručně objasněny základní pojmy týkající se genderu. Dále je pozornost věnována diskriminaci žen v jazyce a dalším tématům z oblasti genderové lingvistiky. Poslední kapitola teoretické části se zaměřuje na vliv genderových stereotypů na školní vzdělávání. Empirická část obsahuje již zmíněnou analýzu vybraných učebnicových řad českého jazyka. Všímá si způsobu zobrazování mužů a žen v učivu, jejich vyobrazování na doprovodných ilustracích, dále sleduje, zda je používán genderově vyvážený jazyk, a také to, zda jsou do učebnic zařazována témata z oboru genderové lingvistiky.

Výsledkem analýzy je zjištění, že ve všech zkoumaných učebnicových řadách dominují muži, a to jak na ilustracích, tak mezi známým osobnostmi i autory úryvků z umělecké literatury. Co se týká rolí, povolání, zájmů a vlastností, s nimiž jsou jednotlivé postavy spojovány, nezobrazují učebnicové řady muže ani ženy výhradně stereotypním způsobem, celkově však v učebnicích genderové stereotypy převažují.

KLÍČOVÁ SLOVA

gender, genderové stereotypy, genderová korektnost, učebnice českého jazyka pro střední školy, genderová lingvistika

ABSTRACT

The thesis examines the issue of gender in textbooks. The aim of the thesis is to analyse three sets of Czech language secondary school textbooks and ascertain, whether these textbooks contribute to the propagation of gender stereotypes in the society or whether they do not. The thesis is divided into a theoretical section and an empirical section.

The theoretical section firstly explicates the fundamental concepts of gender, secondly focuses on the discrimination of women via language and on other topics from the field of gender linguistics. The last chapter of the theoretical section focuses on how gender stereotypes influence schooling. The empirical section encompasses the aforementioned analysis of the selected Czech language textbook sets. The analysis further investigates the manner in which men and women are represented in the curriculum, how men and women are portrayed in the illustrations, if the linguistic means are gender-balanced, and also whether the textbooks include any gender linguistics topics.

The results of the analysis show that in all textbook sets, men are the dominant gender in illustrations, as well as among significant figures and authors of literary excerpts. In terms of roles, employment and character traits that are attached to individual characters, the sets of textbooks do not represent men or women exclusively stereotypically, but gender stereotypes predominate.

KEYWORDS

gender, gender stereotypes, gender correctness, Czech language secondary school textbooks, gender linguistics

Obsah

ÚVOD	6
1 TEORETICKÁ ČÁST	8
1.1 Gender	8
1.2 Gender v jazyce	9
1.2.1 Generické maskulinum	10
1.2.2 Další projevy genderových nerovností v jazyce	13
1.2.3 Zásady genderově korektního vyjadřování	15
1.2.4 Rozdíly mezi mužským a ženským způsobem komunikace	17
1.3 Gender ve vzdělávání	18
1.3.1 Interakce mezi vyučujícími a žáky	19
1.3.2 Hodnocení a klasifikace	20
1.3.3 Vyučovací předměty a studijní obory	22
1.3.4 Učivo a učebnice	24
1.3.5 Pedagogické sbory	26
2 EMPIRICKÁ ČÁST	30
2.1 Struktura analýzy	30
2.2 Vybrané učebnicové řady	31
2.3 Analýza učebnic	32
2.3.1 Muži a ženy v učivu	32
2.3.2 Ilustrace	54
2.3.3 Jazyk	63
2.3.4 Učivo s genderovou tematikou	72
2.3.5 Shrnutí	75
ZÁVĚR	81
Seznam použitých informačních zdrojů	83

ÚVOD

S vývojem lidstva se mění i postavení mužů a žen ve společnosti. Zatímco ještě v devatenáctém století ženy například neměly volební právo a měly pouze omezený přístup ke vzdělání, v průběhu 20. století se jejich postavení výrazně zlepšilo a v současné době jsou si muži i ženy ze zákona rovni. Přesto však ve společnosti nadále existují některé genderové nerovnosti, které vycházejí především z přetrvávajících stereotypních představ o tom, jací muži a ženy jsou a jaké by měli ve společnosti zastávat role.

Cílem této diplomové práce je provést analýzu vybraných učebnic českého jazyka pro střední školy a na jejím základě zjistit, zda tyto učebnice přispívají k udržování genderových stereotypů ve společnosti či nikoliv.

Práce je rozdělena na část teoretickou a část empirickou. První kapitola teoretické části stručně seznamuje se základními pojmy, které se týkají genderové problematiky. Druhá kapitola je věnována genderu v jazyce. Zaměřuje se především na generické maskulinum a na další prostředky jazykové diskriminace v češtině a také představuje některé ze zásad genderově korektního vyjadřování. Kromě toho pojednává o rozdílech mezi mužským a ženským způsobem komunikace. Třetí kapitola se zabývá genderem ve škole, tedy tím, jak genderové stereotypy ovlivňují školní vzdělávání a jak se naopak školní vzdělávání podílí na utváření genderové identity žáků a žákyň. Konkrétně je pozornost věnována vlivu genderových stereotypů na interakci mezi vyučujícími a žáky, na hodnocení a klasifikaci, na volbu studijních oborů, na učivo a učebnice a také na složení pedagogických sborů.

Obsahem empirické části diplomové práce je analýza tří řad učebnic českého jazyka pro střední školy od tří různých nakladatelství. Metodologické východisko této analýzy představuje publikace *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic* od autorek Jany Valdrové, Ireny Smetáčkové a Blanky Knotkové-Čapkové. V této příručce můžeme nalézt doporučení, jak by měly vypadat genderově korektní učebnice, a také soubor otázek, které by si měli recenzenti učebnic při posuzování jejich genderové vyváženosti klást. Analýza je rozdělena do čtyř částí. První z nich se zaměřuje na zobrazování mužů a žen v učivu, druhá část je věnována doprovodným ilustracím, ve třetí části je zkoumána míra genderového zatížení učebnic v oblasti jazyka a čtvrtá část sleduje, zda se učebnice zabývají

tématy z oboru genderové lingvistiky, případně i jinými tématy, která se problematiky genderu přímo týkají. V závěru analýzy jsou pak její výsledky shrnuty.

1 TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Gender

Gender je do češtiny nepřekládaný termín ze sociologie, jímž označujeme „*skupiny vlastností a chování formované kulturou a spojené s obrazem muže a ženy*“ (Petrusek, Maříková a Vodáková, 1996, s. 339). Jedná se tedy o rozdíly mezi muži a ženami, které jsou podmíněné sociálně a kulturně. Pojem *pohlaví* se naopak vztahuje k rozdílům daným odlišnou fyziologií mužského a ženského těla, a proto jej není možné s pojmem gender ztotožňovat (Giddens, 2013, s. 554).

V otázce vztahu mezi pohlavím a genderem nepanuje mezi vědci jednoznačná shoda. Na jedné straně názorového spektra stojí zastánci biologického determinismu, kteří tvrdí, že genderové rozdíly mezi muži a ženami vyplývají z jejich odlišností biologických. Jsou tedy, stejně jako rozdílné mužské a ženské role ve společnosti, vrozené a přirozené a neměly by se měnit. Opačný názor zastávají stoupenci sociologického konstruktivismu, podle nichž nemá na utváření genderových rozdílů vliv příroda, ale společnost. Rozdíly v genderových rolích tak považují za důsledek nestejně socializace osob mužského a ženského pohlaví, nikoliv za důsledek jejich odlišností fyziologických. Svá tvrzení přitom opírají o mnohé antropologické výzkumy, jejichž výsledky dokazují, že se různé kultury liší v tom, co považují za mužské a za ženské a které sociální role mužům a ženám přisuzují, přestože pohled na biologické pohlaví mají příslušníci těchto rozdílných kultur více méně stejný (Pavlík, 2007, s. 8–10).

Podle sociologických teorií vycházejících ze sociologického konstruktivismu se tedy s genderem nerodíme, ale postupně si ho osvojujeme genderovou socializací.¹ Během tohoto procesu, který začíná hned po narození a na kterém se kromě rodiny podílejí například také škola či média, si utváříme genderovou identitu a přijímáme genderové role (Giddens, 2013, s. 574). Jinými slovy se „*učíme, jaké jsou představy o ženách, mužích a jejich vztazích v dané kultuře i jak máme v souladu s nimi žít své životy jako ženy a muži*“ (Pavlík, 2007, s. 10).

---

¹ Existuje několik různých teorií, které vysvětlují, jakým způsobem k osvojování genderu dochází a co tento proces ovlivňuje. Mezi nejznámější patří psychoanalytické teorie, teorie sociálního učení a kognitivněvývojové teorie (podrobněji viz např. Renzetti a Curran, 2005, s. 94–106).

Problémem je, že rozdílné mužské a ženské role, které si genderovou socializací osvojujeme, nejsou považovány za rovnocenné. Většina společností včetně té naší je patriarchální, což znamená, že vnímá muže jako nadřazené ženám. Zároveň je pro patriarchální společnosti typický androcentrismus, tedy „*předpoklad, že muži a jejich prožívání světa jsou jakýmsi standardem, vůči němuž jsou ženy poměřovány*“ (Renzetti a Curran, 2005, s. 22). Tato dominance mužů a z ní plynoucí genderová nerovnost se projevuje nejen například početní převahou mužů v politice a v dalších sférách, které zásadně ovlivňují naši společnost, nebo tím, že ženy mají v průměru nižší platy než muži, ale je patrná také v jazyce, jak bude zřejmé z následující kapitoly (Pavlík, 2006, s. 9).

1.2 Gender v jazyce

Problematikou genderu v jazyce se zabývá genderová nebo též feministická lingvistika. Věnuje se zejména jazykové diskriminaci žen a jejím dopadům na postavení žen ve společnosti, zkoumá rozdíly mezi mužským a ženským způsobem komunikace a také se zasazuje o odstranění genderové nerovnosti a o zviditelnění žen v jazyce (Valdrová, 1997, s. 87).

V českém prostředí psal o postavení žen v jazyce, a nutno podotknout, že s notnou dávkou humoru a nadsázky, již v roce 1946 Pavel Eisner, který hned v úvodu své eseje *Čeština a žena* konstatuje, že „*v evropských jazycích je odedávna nastolena nadvláda muže nad ženou*“ (Eisner, 2015, s. 420). V případě češtiny pak tuto nerovnost pohlaví dokládá například příponou *-ová* v ženských příjmeních, která vyjadřuje přivlastnění ženy mužem (otcem či manželem), nebo skutečností, že pokud se v několikanásobném podmětu vyskytne jméno rodu ženského společně se jménem rodu mužského životného, má sloveso v přičestí minulém vždy koncovku rodu mužského. Kromě toho na velkém množství výrazů jako *necita*, *nekňuba* či *mizera* ukazuje, že pokud mají slova označující muže koncovku *-a*, která je typická pro ženský rod, jedná se často o slova hanlivá. Jako kdyby tedy byli muži touto koncovkou sníženi na úroveň žen a tím dehonestováni (Eisner, 2015, s. 424–439).

Genderová lingvistika se začala v české jazykovědě objevovat v 90. letech 20. století a hned od začátku se musela potýkat s nedůvěrou a kritikou některých českých jazykovědců.

Jana Hoffmannová (1995, s. 80) například ve svém článku *Feministická lingvistika?* napsala, že „pokud je tato ‚lingvistika‘ hodna svého jména (přináší zajímavé poznatky gramatické, stylistické aj.), zaslouží si jistě naši pozornost; pokud však vyniká hlavně svým feministickým zaměřením, není nám jí nikterak třeba.“ František Daneš (1997, s. 258) v reakci na článek Jany Valdrové, která se v něm zabývala možnostmi zviditelnění žen v jazyce, poznamenal, že „nezaujatý pozorovatel se bohužel neubrání dojmu, že mnohé výklady a návrhy předkládané, či spíše sdílené Janou Valdrovou značně připomínají násilné brusičství [...]“. A negativně se ke snahám genderové lingvistiky vyjádřila také Světlá Čmejrková (2002, s. 263) ve svém článku *Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny*.

K nejvýraznějším zastánkyním a propagátorkám rovnosti pohlaví v jazyce naopak patří již zmíněná lingvistka Jana Valdrová, která se soustředí mimo jiné na prostředky jazykové diskriminace v češtině a na možné způsoby jejich odstranění, přičemž velkou pozornost věnuje tzv. generickému maskulinu.

1.2.1 Generické maskulinum

Generickým maskulinem označujeme užívání mužských názvů osob v případech, kdy se mluví nejen o mužích, ale také o ženách, jako například ve větě *Poslanci hlasovali o důvěře vládě* (Valdrová, 2007, s. 25). U rodových dvojic jako *žák – žákyně, učitel – učitelka* apod. jsou totiž maskulina chápána jako rodově bezpříznaková, a proto mohou označovat buď pouze osoby mužského pohlaví (například ve větě *Soutěže se zúčastnili čtyři žáci a dvě žákyně*), nebo mohou odkazovat jak k mužům, tak i k ženám. Feminina jsou oproti tomu rodově příznaková, tudíž označují vždy výhradně osoby pohlaví ženského (Čmejrková, 2002, 278–280).

Bezpříznakovost maskulin tedy umožňuje zahrnovat ženy pod mužské názvy osob a místo tvarů mužského i ženského rodu uvádět jen tvary rodu mužského, což je výhodné především z hlediska jazykové ekonomie. Genderová lingvistika však poukazuje na skutečnost, že používáním generického maskulina dochází k zneviditelnování žen v jazyce. Dokazují to četné výzkumy prováděné od 70. let 20. století v angličtině, němčině a v dalších jazycích, z nichž vyplynulo, že generické maskulinum vyvolává mnohem častěji představu muže než představu ženy (Valdrová, 2006, s. 96–97).

Na základě těchto zjištění byla v průběhu 70. a 80. let přijata v USA, v Kanadě a v mnohých západoevropských zemích opatření podporující jazykovou rovnoprávnost žen (Valdrová, 1997, s. 87–88). Například v angličtině bylo generické *man*, které označuje jak muže, tak člověka, nahrazeno rodově neutrálními výrazy jako *person*, *human*, *individual* apod., a to i ve složeninách. Místo *mankind* (lidstvo) se tak začalo používat *humankind*, místo *fireman* (hasič) *fire fighter* či místo *layman* (laik) *lay person*. Genderově nekorektním bylo shledáno i používání zájmena mužského rodu *he* v zástupné funkci pro obě pohlaví, čemuž je možné se vyhnout jeho doplněním zájmenem ženského rodu (*he or she*, *he/she*), užitím zájmena v plurálu (*they*), případně převedením výpovědi z aktiva do pasiva (Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 50–58).

Také v němčině, z níž čerpá inspiraci česká genderová lingvistika, existuje ke generickému maskulinu několik genderově korektních alternativ. Jedná se zejména o uvádění mužských i ženských názvů osob, a to v plném znění (*die Studenten und Studentinnen*), s lomítky (*ein/e Student/in*) či s velkým *I* na začátku přípony ženského rodu (*der / die StudentIn*). Další variantou je pak například nahrazení generického maskulina zpodstatněným adjektivem v plurálu (*die Studierenden*, tj. *studující*) (Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 67–71).

V češtině začaly být první výzkumy generického maskulina realizovány Janou Valdrovou až na přelomu 20. a 21. století, tedy o tři desetiletí později než ve výše zmíněných jazycích. Při prvním šetření s padesáti účastníky, v němž byly použity asociační testy padesáti názvů osob, Jana Valdrová zjistila, že zatímco některá maskulina jako *divák*, *student*, *občan*, *volič* apod. dotazovaným evokovala obraz muže i ženy, pod povoláními a funkcemi spojenými s vyšším společenským či ekonomickým statusem (například *šéf*, *předseda*, *expert*, *právník*) si 70–80 % respondentů představilo pouze muže (Valdrová, 2001, s. 91).

Další výzkum proběhl v roce 2006 na základních a středních školách. Zúčastnilo se ho celkem 572 respondentů, jejichž úkolem bylo dát vtipná příjmení deseti postavám nového českého filmu. Jedna skupina (425 žáků) dostala názvy osob v generickém maskulinu (*vědec*, *odborník na počítače*, *učitel*, *prodavač*, *lékař*, *kuchař*, *pracovník ZOO*, *divák České televize*, *žák* a *zloděj v supermarketu*) a druhá kontrolní skupina (147 žáků) měla tytéž

mužské názvy osob doplněny jejich ženskými protějšky. V první skupině napsali chlapci mužská příjmení průměrně v 92,6 % případů a dívky v 83,1 % případů, zatímco ve druhé skupině tato čísla klesla na 57,4 % u chlapců a na 44,6 % u dívek. Výsledky testování tak podle Jany Valdrové potvrdily její předpoklad, že je v češtině, stejně jako například v němčině či angličtině generické maskulinum spojováno převážně s představou muže a že uváděním mužských a zároveň ženských názvů osob lze docílit zviditelnění žen v jazyce (Valdrová, 2008, s. 28–33).

Je však nutné zmínit, že nebylo zkoumáno, do jaké míry vyvolává generické maskulinum obraz muže v případě, že je použito v plurálu, jak v reakci na výzkum Jany Valdrové upozornil Jan Chromý (2008, s. 199). Navíc poukázal na fakt, že asociace mohou být ovlivněny kontextem, v němž je generické maskulinum užito, což ale nebylo při výzkumu bráno v potaz. Z těchto důvodů a také kvůli samotnému způsobu testování, který podle něj nezaručil, že všichni respondenti vybírali pohlaví postav zcela spontánně, se Chromý postavil k výsledkům výzkumu a k závěrům, které z nich byly vyvozeny, odmítavě.

Ještě větší kritiku některých českých lingvistů vyvolávají návrhy na jazykové zviditelnění žen v češtině formulované opět Janou Valdrovou. Ta doporučuje uvádět mužské i ženské názvy osob (*vědci a vědkyně*), užívat lomítka (*žák/yně*) či nahrazovat generická maskulina slovesnými adjektivy (*vyučující*), opisy s vespolnými substantivy (*osoba, osobnost*), případně názvy států, institucí, vědních oborů apod. (*Rusko schválilo...* místo *Rusové schválili...*, *platy ve školství* místo *platy učitelů*). Za nevhodné však považuje psaní názvů osob obou pohlaví v podobě *manažer(ka)*, protože v závorkách se často uvádějí méně důležité, doplňující informace, a tak tato forma zápisu staví ženy do podřadného postavení. Kromě toho je podle Valdrové třeba, aby byly ženy důsledně označovány ženskými názvy osob, nikoliv mužskými, a to i v případě, že mohou přechýlené tvary znít nezvykle, jako je tomu například v případě *chirurgyně* či *lídryně* (Valdrová, 2001, s. 94–95; 2006, s. 99–100; Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 40).

Odpůrci požadavků na genderově korektní vyjadřování v češtině často argumentují tím, že dodržování zásad nesexistického jazyka by vedlo k prodloužení textů, jejich zahlcení lomítky a zhoršení jejich srozumitelnosti, jak dokazuje například Světlá Čmejrková (2002, s. 282) větou „*Čtenář/ka je vyzýván/a, aby sám/sama odhalil/a důsledky revidování*

jazykového paradigmatu pro text. “ Navíc není jasné, jak by se takové věty s lomítky měly číst (Adam, 2010, s. 3). Sama Jana Valdrová (2005, s. 2) nicméně uznává, že „*česká mluvnice nedovoluje uplatnit rovnost pohlaví beze zbytku, i na úrovni morfologie.*“ Pokud tedy chceme, aby bylo naše vyjadřování genderově korektní, neznamená to, že musíme zdvojit koncovky adjektiv či přídavných slov a že je nutné zcela odstranit generické maskulinum. Například větu „*Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*“ tak stačí upravit pouze do podoby „*Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři a manažerky – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*“ (Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 33).

Další výtky lingvistů se týkají navrhovaných alternativ ke generickému maskulinu. Poukazují zejména na skutečnost, že mezi některými genderově korektními a nekorektními variantami existují významové rozdíly, a proto je nelze jednoduše zaměňovat. Například *platy učitelů* nejsou totéž co *platy ve školství*, protože ve školství nepracují jen učitelé (Daneš, 2009, s. 59). A výraz *žáci* evokuje spíše představu jednotlivců, zatímco *žactvo* označuje žáky jako celek (Adam, 2010, s. 3).

Kritiku si kromě toho vysloužilo také doporučení doplňovat generická maskulina femininy. Podle Roberta Adama (2010, s. 2) totiž tento způsob označování osob (tj. *studenti a studentky*, *studenti/ky* apod.) vytváří dojem, že je lidská společnost rozdělena na dvě neslučitelné skupiny – muže a ženy. Navíc upozornil na fakt, že pokud se uvádění mužských i ženských názvů osob stane běžnou praxí, začnou si lidé pod generickými maskuliny opravdu představovat výhradně osoby mužského pohlaví, čímž genderová lingvistika v podstatě jen umocní to, co sama tolik kritizuje.

1.2.2 Další projevy genderových nerovností v jazyce

Vedle generického maskulina, jemuž je v české genderové lingvistice věnováno nejvíce pozornosti, jsou z hlediska genderové diskriminace problematické také různé frazémy, v nichž jsou muži a ženy zobrazováni genderově stereotypním způsobem. Genderové stereotypy „*představují ve společnosti široce sdílenou a generalizovanou představu o tom, jaké charakteristiky nesou ženy a jaké muži*“ (Smetáčková, 2016, s. 49).

Muži jsou v euroamerické kultuře tradičně spojováni například s dominancí, autoritou, odvahou, racionalitou, fyzickou silou či nezávislostí, zatímco ženám je přisuzována emocionalita, nelogičnost, nesamostatnost, něžnost, orientace na rodinu či upovídanost (Karsten, 2006, s. 24–25).

Dominance mužů se objevuje ve výrazech jako *pán tvorstva* a *vůdce smečky* nebo ve frazému *běda mužům, kterým žena vládne*. Dále jsou muži označováni jako *silné* či *silnější pohlaví* a frazém *rytíř bez bázně a hany* zase zdůrazňuje jejich statečnost (Čermák a Holub, 2016, s. 223). V souvislosti s ženami naopak můžeme ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* nalézt spojení jako *něžné, krásné* nebo *slabé pohlaví*, *ženská logika*, *domácí putka* a větné výrazy jako *dlouhé vlasy, krátký rozum; do ženy a do melounu nevidíš; ženské dílo a ženská řeč nemají nikdy konce; kam čert nemůže, tam nastrčí ženskou; ženy jsou k tomu, abychom je milovali, a ne abychom je chápali* či *největší předností některých mužů je jejich žena* (Čermák a Holub, 2016, s. 523–524). Frazémy tedy často akcentují ženskou křehkost a krásu a většinou, i když ne vždy, jak ukazuje poslední uvedený příklad, prezentují ženy spíše negativně, čímž mohou přispívat k jejich diskriminaci. Navíc se frazémy vzhledem k tomu, že jsou předávány z generace na generaci, podílejí na udržování genderových stereotypů ve společnosti (Valdrová, 2006, s. 91).

K nerovnostem mezi muži a ženami může dále docházet při oslovení. Zatímco v případě mužů je vždy užíván výraz *pane*, který okolí neposkytuje žádnou informaci o rodinném stavu oslovaného, u žen se užití výrazů *slečna* a *paní* odvíjí od toho, zda je dotyčná vdaná či svobodná. Kromě toho může oslovení *slečno* (například *slečno doktorko*) evokovat nezralost a nezkušenost, což je obzvlášť v pracovním prostředí znevýhodňující (Valdrová, 2006, s. 90).

Velmi kontroverzním tématem je v českém jazykovém prostředí otázka přechylování ženských příjmení, kterou se česká genderová lingvistika také zabývá. Zastánci přechylování argumentují především tím, že lze díky němu příjmení skloňovat, což nám umožňuje vyhybat se nejen stylisticky neobratným výpovědím jako *premiér přivítal Baracka Obamu s Michelle Obama*, ale i nejednoznačným sdělením typu *Williams porazila Halep*, z nichž nepoznáme, co je podmět a co je předmět. Další výhodou přechylování je pak to, že je již ze samotného příjmení na první pohled patrné, zda se jedná o muže či o ženu (Knappová, 2003,

s. 118). Odpůrci přechylování na druhou stranu namítají, že přidáním přípony *-ová* k příjmení cizinek tyto v podstatě přejmenováváme. Navíc kvůli tomu nemusí být vždy zřejmé, jak přesně vypadá nepřechýlená podoba ženina příjmení, což může například komplikovat vyhledávání informací o zahraničních osobnostech na internetu (Valdrová, 2005, s. 2). Kritici přechylování rovněž připomínají, že i některá česká příjmení jako *Janů* či *Kočí* jsou neskloňná, a proto bychom neměli mít problém ani s tím, že nelze skloňovat nepřechýlená cizí příjmení.

Problematika přechylování se nicméně netýká jen cizinek. Také některé Češky si přejí svá příjmení nepřechylovat, a to z různých důvodů. Chtějí tím například předcházet případným nedorozuměním v zahraničí, kde mohou být přechýlená a nepřechýlená příjmení chápána jako naprosto rozdílná jména, nebo jim vadí, že přípona *-ová* vyjadřuje přivlastnění ženy mužem (Valdrová, 2015). Podle platné legislativy však v současné době smějí občanky České republiky užívat příjmení v mužském tvaru pouze v případě, že mají za manžela cizince, jsou jiné než české národnosti nebo mají či budou mít trvalý pobyt v cizině. Všechny ostatní Češky, které ani jednu z těchto podmínek nesplňují, musejí mít ze zákona příjmení přechýlená.² Žádnou možnost volby tak v tomto ohledu nemají.

1.2.3 Zásady genderově korektního vyjadřování

V roce 2010 umístilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy na své webové stránky příručku *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, která obsahuje mimo jiné i různá jazyková doporučení, jejichž cílem je „*učinit komunikaci zdvořilou, kultivovanou a příjemnou vůči ženám i mužům, a vyjádřit a uznat reálný podíl žen na chodu věcí veřejných*“ (Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 33). Jak tedy podle této příručky vypadají některé ze zásad genderově vyváženého jazyka?

Především by se mělo omezit užívání generického maskulina, k němuž existuje, jak již bylo zmíněno, několik genderově korektních alternativ (uvádění maskulin i feminin, používání lomítek, slovesných adjektiv či rodově neutrálních opisů). Generickému

---

² Ministerstvo vnitra České republiky [online]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/jmena-a-prijmeni-zenska-prijmeni.aspx> [cit. 2018-01-05].

maskulinu bychom se měli vyhýbat zejména v různých anketách (například *Největší Čech*) a v případech, kdy oslovujeme skupinu lidí tvořenou muži i ženami. Při oslovování a označování žen by mělo být samozřejmostí užívání feminin, a to bez ohledu na nezvykle znějící podobu některých přechýlených tvarů. Přechylovat doporučuje příručka také akademické tituly na diplomech, certifikátech a v úřední dokumentaci, naopak cizí ženská příjmení by podle ní měla zůstat v původní podobě, tedy bez přípony *-ová*. Dále by měl být zdůrazňován ženský odborný a společenský přínos tím, že se spíše než o *ženách* bude hovořit o *zaměstnankyních, kolegyních, odbornicích* apod. Zároveň příručka upozorňuje na to, že odbornost a kompetentnost žen může být snižována jejich oslovováním či označováním výrazem *slečna*, a proto bychom měli především v pracovním prostředí a v médiích dávat přednost výrazu *paní*. V neposlední řadě bychom se měli vyvarovat všech genderově stereotypních frazeologismů a také sexistického humoru a narážek (Valdrová, Knotková-Čapková a Paclíková, [2010], s. 34–42).

Tyto zásady vzbudily, stejně jako uveřejnění příručky na webových stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy vlnu nevole některých akademiků. Jednalo se zejména o vedoucí většiny kateder českého jazyka a bohemistiky, kterým kromě obsahu příručky vadilo i to, že nebyla dána k odbornému posouzení Ústavu pro jazyk český. Zaslali proto ministryni školství dopis s žádostí, aby tak bylo učiněno a aby bylo až na základě posudku rozhodnuto, jaký bude další osud příručky. Ministerstvo však nakonec celou záležitost vyřešilo tak, že publikaci ze svých stránek bez jakéhokoliv vysvětlení stáhlo (Adam, 2010, s. 1).

Zdá se tedy, že vzhledem k velmi kritickému a odmítavému postoji, který většina českých jazykovědců k genderové lingvistice a jejím požadavkům zaujímá, bude ještě dlouho trvat (pokud k tomu ovšem vůbec někdy dojde), než budou v češtině přijaty směrnice pro nesexistický jazyk a než začnou být různými institucemi uplatňovány, jako je tomu například v mnohých anglicky či německy mluvících zemích. Na druhou stranu se ale navzdory neexistujícím směrnicím můžeme už nyní setkat s dodržováním některých zásad genderově korektního vyjadřování i v českém jazykovém prostředí, a to nejen v textech feministických hnutí nebo lidí zabývajících se genderovou problematikou. Příkladem je

internetové knihkupectví Martinus.cz,³ které se snaží při označování osob používat společně s maskuliny i feminina, a například v novinách se již běžně můžeme setkávat s užíváním přechýlených názvů osob včetně *lidryně*⁴ či *arbitryně*.⁵

1.2.4 Rozdíly mezi mužským a ženským způsobem komunikace

Genderová lingvistika se kromě genderové diskriminace v jazyce zabývá také rozdíly mezi mužským a ženským způsobem komunikace. Je samozřejmě otázka, jak moc se vyjadřování a komunikace mužů a žen odlišuje. Někteří badatelé tvrdí, že během svých výzkumů žádné velké rozdíly mezi muži a ženami v tomto ohledu nezaznamenali, jiné výzkumy však ukázaly opak. Porovnáním rozhovorů žen ve výhradně ženských skupinách s rozhovory mužů ve výhradně mužských skupinách bylo například zjištěno, že si ženy při hovoru vzájemně poskytují více prostoru a že spolu často mluví o osobnějších tématech než muži, jejichž konverzace se většinou týkají práce, sportu či společných zájmů. Ženy jsou zpravidla také otevřenější ke snahám druhých vnést do hovoru nové téma, lépe na sebe verbálně i neverbálně reagují a celkově spolu mluví více než muži. V genderově smíšených skupinách jsou ale podle výzkumů hovornější naopak muži. Ti kromě toho mají tendenci častěji měnit témata rozhovorů tak, aby se mluvilo o tom, co nejvíce zajímá je samotné, více ženy přerušují a častěji vstupují do jejich osobního prostoru. Verbální i neverbální komunikace mužů je tedy v genderově smíšených skupinách charakterizována spíše jako

---

³ Například na stránce s nabídkou práce se můžeme dočíst, že „*Martinus.cz je knihkupectví plné knihomolů a knihomolek, [...]. Těšíme se z přízně statisíců zákazníků a zákaznic, [...]. Velikost ale nikdy nebyla naším hlavním cílem, od začátku chceme být nejlepší, ať už pro naše zákazníky a zákaznice, naše okolí nebo pro lidi, kteří s námi pracují*“ (Martinus, ©2018). Ve svých soutěžích vyhlašují *výherce a výherkyně* (Martinus, ©2010-2017) a také na blogu tohoto knihkupectví můžeme najít *čtenáře a čtenářky, odborníky a odbornice, velikány a velikánky*, a dokonce i *freelancery a freelancerky* (Martinus, ©2012).

⁴ Například *Rodičům autistů by mohla pomoci odlehčovací zařízení, říká lidryně ANO*. Dostupné z: https://budejovice.idnes.cz/volby-lidr-maxova-ano-0t2-/budejovice-zpravy.aspx?c=A171011_357223_budejovice-zpravy_jbr [cit. 2018-01-09].

⁵ Například v článku *Kauza životních pojistek se může týkat desetitisíců lidí*. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/finance/462377-kauza-zivotnich-pojistek-se-muze-tykat-desetitisicu-lidi.html> [cit. 2018-02-05].

dominantnější, což odpovídá i jejich dominantnějšímu postavení ve společnosti (Renzetti a Curran, 2005, s. 181).

Rozdíly v mužském a ženském způsobu komunikace mohou být také příčinou různých nedorozumění, k nimž mezi muži a ženami dochází. Touto problematikou se ve svých výzkumech zabývala například americká lingvistka Deborah Tannenová (1995, s. 18–20), která tvrdí, že muži vnímají svět jako hierarchicky uspořádaný prostor, v němž je třeba získat a udržet si co nejlepší postavení, zatímco pro ženy jsou nejdůležitější vztahy s ostatními lidmi. Muži tedy při rozhovorech usilují hlavně o zachování své nezávislosti a o to, aby se nedostali vůči svým komunikačním partnerům do podřízené pozice. Proto se velmi často brání například tomu, aby jim někdo říkal, co mají dělat. Pro ženy naopak komunikace představuje především prostředek, jak se s druhými sblížit a navázat s nimi důvěrné vztahy. Podle Tannenové (1995, s. 37) tak muži a ženy hovoří odlišnými *genderlekty* – „*ženy mluví a slyší v jazyce vazeb a intimacy, kdežto muži mluví a slyší v jazyce postavení a nezávislosti.*“

1.3 Gender ve vzdělávání

Škola patří spolu s rodinou k nejvýznamnějším faktorům, které se podílejí na genderové socializaci dětí a dospívajících. K této socializaci dochází jak prostřednictvím kurikula formálního, tj. učiva jednotlivých vyučovacích předmětů, tak prostřednictvím kurikula neformálního (Smetáčková, 2016, s. 73–74). Tím označujeme politické, kulturní a společenské normy, které jsou skrytě obsažené například ve výukových materiálech či v pedagogické komunikaci a které si žáci osvojují společně s obsahem učebního plánu (Renzetti a Curran, 2005, s. 124).

Škola by měla být genderově neutrální, měla by tedy ke všem žákům přistupovat stejně bez ohledu na jejich pohlaví. Avšak zatímco formální kurikulum tento požadavek více méně splňuje, v případě neformálního kurikula tomu tak často není. I školní vzdělávání je totiž ovlivňováno patriarchálním uspořádáním společnosti a genderovými stereotypy, což se projevuje především v interakci vyučujících s žáky, v hodnocení a klasifikaci,

v nerovnoměrném zastoupení chlapců a dívek v jednotlivých studijních oborech, v učivu a učebnicích a také převahou žen v pedagogických sborech (Smetáčková, 2016, s. 74–75).

Působení genderových stereotypů ve výše zmíněných oblastech edukačního procesu, které budeme podrobněji rozebírat v následujících kapitolách, má za následek to, že jsou žáci vedeni k přijímání tradičních genderových rolí a tradičních představ o maskulinitě a femininitě. Školní vzdělávání se tak podílí na udržování stávající genderové struktury společnosti včetně nerovností mezi muži a ženami. Přitom právě škola má velký potenciál přispívat k odstraňování genderové diskriminace tím, že povede své žáky k genderové rovnosti a kromě tradičního pohledu na svět jim ukáže i takový, který není zatížený genderovými stereotypy (Jarkovská a Smetáčková, 2006, s. 15–16).

1.3.1 Interakce mezi vyučujícími a žáky

Přestože si to vyučující většinou neuvědomují, různé výzkumy prokázaly, že hovoří s žákyněmi jinak než s žáky. Ukázalo se například, že s chlapci komunikují mnohem častěji než s dívkami, nechávají je déle promýšlet odpovědi na položené otázky, častěji je vyvolávají, i když se v hodinách více hlásí žákyně, a je jim více než dívkám tolerováno používání sprostých slov (Valdrová, 2007, s. 24–27). Kromě toho jsou chlapci častěji vybízeni k tomu, aby si sami našli a opravili své chyby, a jsou méně káráni za to, že vykřikují bez vyvolání (Renzetti a Curran, 2005, s. 135). Celkově jsou však chlapci napomínáni častěji než jejich spolužačky a bývají postihováni tvrdšími tresty, což může být způsobeno tím, že jsou považováni za zlobivější a většinou v hodinách více vyrušují. Zároveň je toto jejich rušivější chování také jedním z důvodů, proč jim bývá při vyučování ze strany učitelů věnováno více pozornosti než dívkám (Janošová, 2008, s. 151–154).

Další genderové rozdíly v pedagogické komunikaci je možné pozorovat v tom, jaké vlastnosti a schopnosti oceňují učitelé u žáků a jaké u žákyně. Zatímco chlapci bývají nejvíce chváleni za originalitu nápadu a odvahu, u dívek bývá nejčastěji vyzdvihována jejich pečlivost, pilnost a slušné chování (Valdrová, 2006a, s. 40–41).

Genderové stereotypy se výrazně promítají také do rozdělování úkolů souvisejících se správou třídy. Práce s technikou či nošení pomůcek bývají většinou svěřovány žákům,

protože jsou to právě chlapci a muži, s nimiž je asociováno lepší technické myšlení a větší fyzická síla. Úkoly jako například úklid třídy či zalévání květin, které jsou fyzicky nenáročné, jednodušší a méně prestižní, bývají naopak častěji zadávány dívkám. Tento odlišný přístup k žákům a žákyním nejenom nedává všem studujícím rovné příležitosti, ale zároveň v nich posiluje představu o rozdělení práce na typicky ženskou a typicky mužskou (Valdrová, 2007, s. 26).

Jarkovská (2013, s. 73–74) si navíc během svého výzkumu všimla, že s nerovným rozdělováním úkolů může souviset také nerovné udělování odměn. V šesté třídě základní školy, v níž prováděla svá pozorování, byli někteří chlapci vyzváni, aby přinesli ze skladu sešity, a poté dostali za tuto pomoc bonbón. To se může jevit jako spravedlivé ocenění za vykonanou práci, je však nutné si uvědomit, že dívkám ani nebyla dána možnost odměnu získat, protože byly hned na začátku z této činnosti kvůli svému pohlaví vyloučeny. Jak tedy konstatuje Jarkovská, „*rozdílnost v přístupu k chlapcům a dívkám přinesla hned první den školy zcela hmatatelné materiální výsledky. Benefit zajistil nikoli výkon, jak se mohlo dětem posléze zdát, ale stereotypně očekávané vlastnosti (síla, silní chlapci)*“ (Jarkovská, 2013, s. 74).

Pokud se zabýváme interakcí mezi vyučujícími a žáky, nesmíme samozřejmě opomenout jazyk, který učitelé při komunikaci s žáky používají. K znevýhodňování dívek dochází zejména tím, že bývají při oslovování či ve školní dokumentaci obvykle zahrnovány pod generická maskulina (*žáci, studenti* apod.), což v nich může vyvolávat pocit, že jsou přehlížené nebo že jsou méně důležité než chlapci (Jarkovská, 2007, s. 14). Problém představují také zdrobnělá křestní jména, jimiž bývají mnohem častěji a déle oslovovány žákyně než žáci. Zdrobnělá jména totiž mohou na jednu stranu vyjadřovat kladný citový vztah, na druhou stranu ale mohou snižovat status oslovované osoby (Valdrová, 2006a, s. 42–43).

1.3.2 Hodnocení a klasifikace

Další rozdíly mezi žáky a žákyněmi můžeme pozorovat v pedagogickém hodnocení a klasifikaci. Porovnáním prospěchu žáků a žákyň na základních a středních školách bylo opakovaně zjištěno, že dívky dostávají na vysvědčení ve všech předmětech v průměru lepší

známky než chlapci, přičemž tyto rozdíly v klasifikaci bývají statisticky významné. Z hlediska problematiky genderového zatížení školství je ale vedle samotných známek důležité také to, jak k výsledkům vzdělávání přistupují vyučující a jakou zpětnou vazbu žákům dávají. Dobrý prospěch dívek totiž často chápou jako výsledek toho, že se žákyně danou látku pouze naučily zpaměti, a zpochybňují to, že by ji pochopily. Úspěchy chlapců naopak přičítají spíše jejich přirozené inteligenci a schopnosti logického myšlení. Dívky tak sice ve škole dostávají lepší známky než chlapci, zároveň se ale setkávají s podceňováním svých schopností a intelektu, což může mít nepříznivý vliv na jejich sebevědomí (Smetáčková, 2006, s. 34–36). Nejčastěji bývají dobré výkony dívek zpochybňovány v předmětech považovaných za typicky mužské, mezi něž patří například matematika či fyzika (Smetáčková, 2007, s. 30).

Problematické je také to, že horší známky chlapců bývají především v nižších ročnících školní docházky vnímány jako důsledek toho, že chlapci dozrávají pomaleji než dívky. Na základě toho pak vyučující předpokládají, že se výkony chlapců postupem času zlepší a nakonec předčí i výkony dívek, zatímco u žákyň většinou již žádné zlepšení neočekávají, případně počítají s jejich zhoršením. To může vést dívky k většímu strachu ze špatného prospěchu, který by mohl být vyučujícími interpretován tak, že již dosáhly vrcholu svých schopností a že dané učivo už je příliš složité na to, aby si ho bylo možné osvojit pouze pomocí paměťového učení. Z tohoto důvodu pak mají dívky tendenci méně riskovat a nejsou tolik ochotné zkoušet při řešení úkolů nové a neověřené postupy (Jarkovská, 2007, s. 17).

Na druhou stranu je ale nutné zmínit, že prostřednictvím klasifikace a pedagogického hodnocení mohou být znevýhodňováni i chlapci. Ti dosahují v různých srovnávacích testech (např. Kalibro nebo Scio) buď stejných, nebo dokonce lepších výsledků než dívky (Smetáčková, 2005, s. 78) a také v mezinárodních výzkumech testujících znalosti a dovednosti v oblasti matematiky a přírodovědných předmětů získávají v průměru více bodů než jejich spolužačky⁶ (*Sekundární analýzy výsledků šetření*, 2014, s. 21–23). Přesto však mají, jak již bylo uvedeno, na vysvědčení ve všech předmětech horší známky. Tento nesoulad mezi prospěchem ve škole a výsledky v externích testech bývá nejčastěji

---

⁶ Naopak v případě čtenářské gramotnosti výkony dívek výrazně převyšují výkony chlapců.

vysvětlován tak, že závěrečná klasifikace neodráží jen úroveň vědomostí a dovedností žáků v daném předmětu, ale také jejich chování při vyučování. Vyučujícími jsou však oceňovány zejména ty vlastnosti, k nimž jsou již od dětství vedeny hlavně dívky a které jsou u nich ve škole dále posilovány, tj. například pečlivost, ukázněnost a svědomitost. Chování typičtější pro chlapce bývá při vyučování naopak vnímáno spíše rušivě. Znamky chlapců jsou tak negativně ovlivněny nastavením požadavků školy a školní klasifikace, které více vyhovuje dívkám, což je mimo jiné způsobeno tím, že mají v pedagogických sborech drtivou převahu ženy (Průcha, 2009, s. 159–160).

Horší hodnocení navzdory lepším výsledkům ve srovnávacích a mezinárodních testech může být chlapci pocíťováno jako nespravedlnost, především je ale znevýhodňuje při přechodu na víceletá gymnázia a střední školy. Průměrný prospěch žáků na základní škole je totiž často zohledňován při přijímacím řízení, případně představuje jediné kritérium, na jehož základě je rozhodnuto o přijetí či nepřijetí uchazeče ke studiu. Rozdíly v klasifikaci žáků a žákyň tak mohou být jednou z příčin, proč na gymnáziích a v oborech s maturitou studuje méně chlapců než dívek (*Sekundární analýzy výsledků šetření*, 2014, s. 23–24).

1.3.3 Vyučovací předměty a studijní obory

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, některé vyučovací předměty jsou stereotypně považovány za typicky mužské. Jedná se zejména o přírodovědné a technické obory. Naopak jazyky a jiné humanitní předměty bývají vnímány jako doména žen. Toto rozdělení vychází z všeobecně přijímaného přesvědčení, že v nadání pro jednotlivé obory existují mezi pohlavími biologicky dané odlišnosti (Kubrická, 2009, s. 23). Mužům se například přisuzují lepší schopnosti v matematice, čemuž na první pohled odpovídají i výše uvedené výsledky mezinárodních šetření, podle nichž získávají chlapci v České republice v testech matematické gramotnosti opakovaně více bodů než dívky. Na druhou stranu ale stejné výzkumy ukazují, že jsou tyto rozdíly mezi žáky a žákyněmi v mnoha jiných zemích minimální, což někteří autoři interpretují tak, že „*lepší výsledky chlapců jsou důsledkem širšího kulturního a vzdělávacího kontextu, a nikoli různých schopností obou pohlaví*“ (Palečková a Tomášek, 2005, s. 25).

Stereotypní představy o rozdělení předmětů a oborů na typicky mužské a typicky ženské se mnohdy promítají do pedagogické komunikace učitelů. Ti mají tendenci obracet se v technických a přírodovědných předmětech častěji na chlapce a více je povzbuzovat. Dívky se naopak setkávají s podceňováním a s komentáři, že by určité učivo stejně nepochopily nebo že ho na rozdíl od chlapců nebudou v životě tolik potřebovat (Smetáčková et al., 2005, s. 220). Pokud však učitelé předem předpokládají, že dívky nemohou v některých předmětech kvůli svým vrozeným predispozicím dosáhnout tak dobrých výsledků jako chlapci, a podle toho s nimi také jednájí, je pravděpodobné, že se žákyně s tímto názorem ztotožní a negativně to ovlivní jejich motivaci. Jejich výkony tak nakonec mohou být opravdu horší než výkony chlapců a přitom nemusí odpovídat jejich skutečným schopnostem. Opakem tohoto tzv. Golem efektu, k němuž může dojít také u chlapců v typicky ženských předmětech, je tzv. Pygmalion efekt. Pokud vyučující očekávají, že chlapci budou mít v přírodovědných a technických předmětech díky svému nadání lepší výsledky než dívky, budou k nim přistupovat tak, že mnohé z nich k takovým výsledkům skutečně dovedou (Kubrická, 2009, s. 27).

Tento odlišný přístup k chlapcům a dívkám je jedním ze způsobů, jimiž škola může v žácích posilovat představu, že jsou pro ně vzhledem k jejich pohlaví určité předměty a obory vhodnější než jiné, což má vliv na jejich další vzdělávací dráhu a také na volbu jejich budoucího povolání (Smetáčková et al., 2005, s. 227). Studenti si často vybírají takovou střední či vysokou školu, která svým zaměřením odpovídá stereotypním očekáváním společnosti, a to i v případě, že mají talent či schopnosti studovat obory tradičně spojované s opačným pohlavím. Chlapci tak převažují na průmyslových a technických školách, zatímco dívky mají mnohem větší zastoupení například na školách pedagogických a zdravotnických. Jestliže si totiž studenti zvolí z genderového hlediska netypickou vzdělávací dráhu, mohou se setkat nejen s nepochopením a nedostatkem podpory ve svém okolí, ale také se znevýhodňováním při přijímacím řízení, přestože ze zákona k žádné takové diskriminaci docházet nesmí (Smetáčková, 2005, s. 75–76). Během samotného studia pak bývají studentky působící v oborech, kde dominují muži, buď podceňovány, nebo na ně mívají vyučující vyšší nároky. Na druhou stranu ale většinou získají díky svému studiu vyšší prestiž ve společnosti. Pro chlapce či muže naopak znamená studium v silně feminizovaných oborech prestiž nižší (Smetáčková et al., 2005, s. 201).

1.3.4 Učivo a učebnice

Další oblastí vzdělávání, kde se můžeme setkat s genderovým zatížením, je učivo a celková koncepce vyučovacích předmětů. Smetáčková a Valdrová (2006, s. 26) tuto skutečnost ilustrují na příkladu dějepisu, který se v českých školách soustředí zejména na politické dějiny. Tím však ženy z historie až na několik výjimek mizí a vývoj lidstva se v očích žáků stává téměř výhradně záležitostí mužů. Kdyby ale bylo v hodinách více pozornosti věnováno dějinám každodennosti, které se týkají všech společenských vrstev a skupin, získali by studenti povědomí i o tom, jakou úlohu hrály v historii ženy. Kromě toho by měli učitelé více příležitostí poukázat na fakt, že ženy dříve do tzv. velkých dějin nezasahovaly ne snad proto, že by byly méně schopné nebo méně důležité než muži, ale proto, že jim to jejich tehdejší postavení nedovolovalo.

Z výše uvedeného vyplývá, že je jednotlivé vyučovací předměty možné pojímat různými způsoby a že některá pojetí mohou nabízet genderově vyváženější pohled na svět než jiná. Podstatné je přitom to, s jakými informacemi a postoji jsou žáci při vyučování seznamováni, tedy výběr učiva. Ten je dán rámcovými vzdělávacími programy a dalšími kurikulárními dokumenty, které jsou však poměrně stručné, a tak to, jak moc bude učivo ve výuce genderové zatížené, záleží zejména na samotných učitelích – s jakou konkrétní látkou v hodinách pracují, jakým způsobem poznatky žákům zprostředkovávají a jaké při výkladu nebo procvičování používají příklady (Smetáčková a Valdrová, 2006, s. 26–27).

K genderovému zatížení vyučování ale mohou velkou měrou přispívat také učebnice. Proto byla v roce 2004 mezi kritéria, která musí učebnice splňovat, aby jim byla udělena schvalovací doložka Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, zařazena i genderová korektnost (Václavíková Helšusová, 2007, s. 20). Zároveň byla vypracována *Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic* poskytující soubor otázek, které by si měli recenzenti při hodnocení učebnic klást (Decarli Valdrová, Smetáčková-Moravcová a Knotková, [2004]), a také byla vydána poněkud obsáhlejší *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Ta obrací pozornost hodnotitelů na oblasti, v nichž se nejčastěji projevují genderové stereotypy. Patří mezi ně již zmiňovaná celková koncepce vyučovacího předmětu, dále výběr učiva, příklady a ilustrace a jazyk (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 180).

Celková koncepce předmětu, jak bylo ukázáno na začátku této kapitoly na příkladu dějepisu, velice úzce souvisí s výběrem učiva. Ačkoliv se může zdát, že je výběr informací v učebnicích objektivní a neutrální, ve skutečnosti ho zásadním způsobem ovlivňují autoři těchto učebních materiálů. Ti většinou vycházejí z genderových stereotypů a z patriarchálního uspořádání společnosti, a tak často upřednostňují témata, která jsou zajímavější pro chlapce, věnují více pozornosti mužům a kladou důraz na protikladnost mužských a ženských rolí a vlastností. Činnosti, jež byly v minulosti vyhrazeny především ženám a dodnes jsou spíše jejich doménou, prezentují jako méně důležité. Kromě toho zpravidla opomíjejí například významné osobnosti z řad žen, problematiku ženských práv i postavení žen v různých kulturách (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 180–183).

Další součástí učebnic, která se může podílet na genderovém zatížení vyučování, jsou příklady a ilustrace. Názorné příklady tvoří podstatnou složku vyučovacího procesu, jelikož pomáhají žákům pochopit a osvojit si novou látku. Proces učení přitom probíhá lépe, pokud příklady navazují na to, co žáci znají ze svých životů. Vzhledem k odlišné socializaci chlapců a dívek ale bývají jejich životní zkušenosti v některých ohledech rozdílné, a proto je potřeba používat příklady takových jevů a situací, s nimiž se mohou běžně setkávat děti obou pohlaví, nebo uvádět více příkladů, z nichž některé budou bližší dívkám a jiné naopak chlapcům. Obzvláště u přírodovědných předmětů, které jsou stereotypně vnímány jako doména mužů, se však často stává, že je většina příkladů v učebnicích přístupnější chlapcům, což může dívkám ztěžovat pochopení učiva a nakonec může vést i k jejich menšímu zájmu o tyto předměty a následně k horším výsledkům (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 184–185).

V případě příkladů a doprovodných ilustrací je navíc důležité, v jakých rolích a zaměstnáních a při jakých činnostech jsou ženy a muži zobrazováni. Autoři učebnic by neměli posilovat genderové stereotypy tím, že budou ženy spojovat jen s domácností, s péčí o děti či s povoláními jako zdravotní sestra, sekretářka nebo prodavačka. Stejně tak by neměli muže vyobrazovat pouze při výkonu typicky mužských povolání nebo při činnostech, které jsou stereotypně považované za mužské. Zároveň je podstatné, kolik se v příkladech a ilustracích objevuje mužských postav a kolik postav ženských. Počet osob jednoho pohlaví

by totiž neměl výrazně převyšovat počet postav pohlaví opačného (Smetáčková a Valdřová, 2006, s. 28–29).

Poslední složkou učebnic, která může být z hlediska genderové rovnosti problematická, je jazyk. Časté bývá nadměrné užívání generického maskulina, a to při označování osob (například v případě povolání), při oslovení žáků i při zadávání úkolů. V některých učebnicích sice bývá generické maskulinum nahrazováno ženským rodem, většinou k tomu ale dochází pouze v částech souvisejících se zaměstnáními a činnostmi, které jsou vnímány jako typicky ženské, což opět pouze přispívá k reprodukci genderových stereotypů (Valdřová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 185–186).

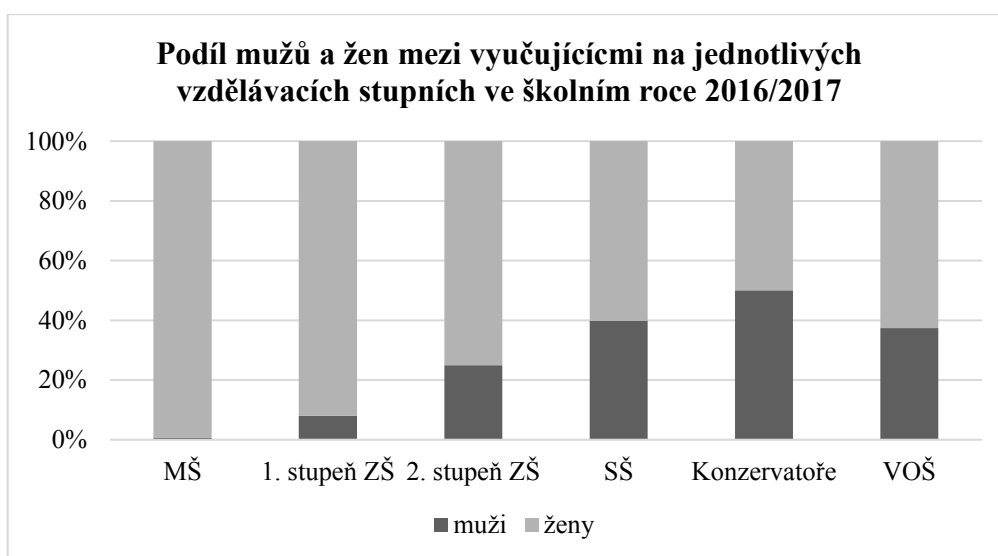
Jak by tedy měly vypadat učebnice, aby byly genderově korektní? Především by neměly spojovat určité vlastnosti, povahové rysy, aktivity či schopnosti pouze s jedním pohlavím a měly by ženy a muže prezentovat nejen v jejich tradičních rolích, ale také v rolích netradičních, obecně považovaných spíše za doménu opačného pohlaví. Dále by měly uvádět příklady vycházející z životní zkušenosti dívek i chlapců a měly by upozorňovat na političky, vědkyně a další významné ženské osobnosti. Neměly by opomíjet historii ženského hnutí ani samotnou problematiku genderové nerovnosti a měly by zdůrazňovat, proč ženy dříve nemohly v některých oblastech působit nebo se v nich nemohly prosadit. V neposlední řadě by měl alespoň v příkladech vystupovat přibližně stejný počet mužů a žen, žákyně by měly být osločovány stejně často jako žáci a generické maskulinum by mělo být co nejvíce nahrazováno genderově korektními alternativami (Valdřová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 187–192).

1.3.5 Pedagogické sbory

Problematika genderového zatížení školství se týká také pedagogických sborů, v nichž mají zejména v mateřských a na základních školách výraznou početní převahu ženy. Původně přitom bylo učitelské povolání vyhrazeno pouze mužům. Ženy se v něm začaly více uplatňovat až ve druhé polovině 19. století, kdy pro ně byly zřízeny první učitelské ústavy a bylo jim tak umožněno získat potřebnou kvalifikaci. V následujících desetiletích se počet žen působících ve školství postupně zvyšoval a v roce 1910 tvořily v českých zemích učitelky přes 30 % všech vyučujících. V 50. letech 20. století pak učilo na základních

školách již více žen než mužů a na počátku 90. let přesáhl jejich podíl 80 %. Stejně tak docházelo k nárůstu počtu učitelek i na středních školách. Tam ale měli téměř celé 20. století většinu muži a ženy dosáhly více než 50% podílu až v 90. letech (Václavíková Helšusová, 2006, s. 20).

Ve školním roce 2016/2017 působilo mezi vyučujícími v mateřských školách 99,4 % žen. Na prvním stupni základních škol byly učitelské sbory tvořeny ženami z 91,9 % a na druhém stupni ze 75,1 %. Celkově tedy na základních školách učily z 83,8 % ženy. O něco nižší zastoupení než na základních školách měly ženy mezi pedagogy na středních školách (60,1 %) a na vyšších odborných školách (62,6 %). Na konzervatořích byl podíl učitelů a učitelek zcela vyrovnaný (*Statistická ročenka školství 2016/2017*).⁷

Graf č. 1

Zdroj: Statistická ročenka školství 2016/2017

České školství je tedy zejména na nižších vzdělávacích stupních silně feminizované, což má několik příčin. Muže, jimž společnost i v současné době přisuzuje úlohu živitelů

⁷ Údaje o podílu mužů a žen mezi vysokoškolskými pedagogy *Statistická ročenka školství* neuvádí.

rodin, od učitelství často odrazuje nízké finanční ohodnocení. Kromě toho některým z nich nevyhovují velmi omezené možnosti kariérního růstu. Ženy si naopak učitelské povolání volí mnohdy proto, že ho lze dobře spojit s péčí o rodinu a o domácnost, což od nich společnost očekává. Navíc se při práci ve školství nemusejí potýkat s tolika genderovými bariérami jako v profesích, v nichž dominují muži. A svou roli hraje také všeobecně přijímané přesvědčení, že ženy mají k výchově malých dětí lepší předpoklady než muži. To zároveň vysvětluje, proč mají učitelky tak výraznou početní převahu hlavně v mateřských školách a na prvním stupni základních škol, zatímco na druhém stupni základních škol a na středních školách jejich podíl klesá (Václavíková Helšusová, 2007a, s. 38).

Nízké zastoupení mužů v pedagogických sborech má také několik důsledků. Především přispívá k tomu, že jsou žáci v dětství a v dospívání vystavováni převážně ženskému vlivu, jelikož i doma mívají jejich výchovu na starosti většinou hlavně matky. To může být problematické zejména pro chlapce, kteří tak mnohdy nemají ve svém okolí dostatek mužských vzorů, s nimiž by se mohli identifikovat (Václavíková Helšusová, 2006, s. 42). Kromě toho může feminizace školství vést ke znevýhodňování chlapců při známkování. Právě proto, že většinu vyučujících tvoří ženy, bývají některá kritéria hodnocení nastavena tak, že vyhovují více dívkám než chlapcům, jak již bylo uvedeno v kapitole věnované klasifikaci (Průcha, 2009, s. 159–160). Vysoký počet žen v pedagogických sborech navíc vytváří v žácích i v celé společnosti představu, že učitelství je ženské povolání. Chlapci tedy mohou už od mateřské školy získávat dojem, že pro ně tato profese není příliš vhodná, a proto si ji v budoucnu zvolí jen velmi malé procento z nich. Vzniká tak začarovaný kruh, kdy v důsledku silné feminizace školství nastupují mezi pedagogy mateřských, základních a středních škol opět hlavně učitelky, čímž učitelské povolání nadále zůstává především doménou žen (Václavíková Helšusová, 2006, s. 24).

V souvislosti se složením pedagogických sborů je nutné zmínit také podíl mužů a žen ve vedení škol, protože i to může mít vliv na utváření genderových představ žáků. V prvním pololetí roku 2016 bylo podle údajů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy mezi řídicími pracovníky v mateřských školách 98,8 % žen, na základních školách 65,7 % žen a na středních školách, vyšších odborných školách a konzervatořích 42,9 % žen (*Genderová problematika zaměstnanců ve školství – Data za rok 2016*). Přestože tedy například na

základních školách tvoří ženy přes 80 % všech vyučujících, ve vedoucích pozicích už tak výraznou převahu nemají. Nezřídka se tak stává, že pedagogický sbor, který je složený převážně z žen, vede muž, což mohou žáci vnímat jako potvrzení genderového stereotypu, „že muži mají lepší schopnosti vést a řídit druhé lidi než ženy“ (Smetáčková et al., 2005, s. 75).

2 EMPIRICKÁ ČÁST

2.1 Struktura analýzy

V následující části práce provedeme analýzu vybraných učebnic českého jazyka pro střední školy s cílem zjistit, zda jsou tyto učebnice genderově vyvážené či nikoliv, tedy zda svým obsahem a způsobem prezentace učiva přispívají či nepřispívají k reprodukci genderových stereotypů ve společnosti.

Při analýze budeme vycházet z již v teoretické části zmiňované *Příručky pro posuzování genderové korektnosti učebnic*, která obsahuje mimo jiné i soubor doporučených otázek, jež by si měli hodnotitelé učebnic při jejich posuzování klást. Analýza bude rozdělena do čtyř částí – 1) muži a ženy v učivu, 2) doprovodné ilustrace, 3) jazyk a 4) učivo s genderovou tematikou.

V první části analýzy se budeme zabývat především zobrazováním mužů a žen v učivu, tedy tím, jaké role a vlastnosti jim jsou v učebnicích přisuzovány a s jakými povoláními, zájmy a činnostmi jsou spojováni. Budeme si všímat toho, nakolik jsou ženské postavy zobrazovány v pracovním prostředí a nakolik se mužské postavy podílejí na péči o domácnost a o děti. Dále budeme sledovat podíl mužů a žen mezi autory úryvků z umělecké literatury, které jsou do učiva zařazovány, a také mezi známými osobnostmi, jež jsou v učebnicích zmiňovány. Z doporučených otázek uvedených v *Příručce pro posuzování genderové korektnosti učebnic* si tak budeme klást především následující: „*Představuje učebnice žákům a žákyním alternativní životní styly žen a mužů, nikoliv jen „tradiční“ spojení žen s domácností a péčí a mužů s veřejnou sférou a mocí?*“ „*Ukazuje učebnice konkrétní ženy a muže pracující v oblastech, které nejsou běžně s ženami, respektive muži spojovány?*“ „*Nevede způsob výkladu a procvičování učiva ke stereotypnímu zobrazování žen a mužů?*“ (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 193).

Ve druhé části analýzy obrátíme svou pozornost k doprovodným ilustracím. Zaměříme se na to, zda je počet vyobrazených osob mužského pohlaví srovnatelný s počtem vyobrazených osob pohlaví ženského. Navíc budeme sledovat, při jakých činnostech, v jakých rolích a při výkonu jakých zaměstnání jsou muži a ženy zobrazováni, tedy zda „*neodkazují ilustrace ženy výhradně do oblastí stereotypně spojovaných se ženami*

(domácnost, nákupy, móda, učitelky, kadeřnice) a muže naopak do veřejné sféry a do pozic spojovaných s dominancí, majetkem a mocí (řečník na shromáždění, ředitel firmy, policista, letec)“ (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 193).

Ve třetí části analýzy se budeme věnovat prostředkům diskriminace v jazyce. Budeme si všímat užívání generického maskulina, a to jak při oslovování studentů a při zadávání úkolů, tak při výkladu učiva. Zároveň se zaměříme i na to, zda jsou v učebnicích cizí ženská příjmení uváděna v přechýlené či nepřechýlené podobě.

Ve čtvrté části analýzy budeme sledovat, do jaké míry je v učebnicích věnována pozornost tématům z oblasti genderové lingvistiky, tj. například diskriminaci žen v jazyce, přechylování ženských příjmení apod., a jakým způsobem je toto učivo v učebnicích prezentováno.

V závěru empirické části pak výsledky analýzy shrneme a zhodnotíme případnou míru genderového zatížení jednotlivých učebnicových řad.

2.2 Vybrané učebnicové řady

Pro analýzu byly vybrány tři řady učebnic českého jazyka pro střední školy od tří různých nakladatelství: Didaktis, Fraus a SPN – pedagogické nakladatelství.⁸

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis sestává ze tří učebnic: *Český jazyk a komunikace pro střední školy – 1. díl* (Adámková et al., 2010), *Český jazyk a komunikace pro střední školy – 2. díl* (Bozděchová et al., 2011) a *Český jazyk a komunikace pro střední školy – 3.–4. díl* (Adámková et al., 2012). Jednotlivé kapitoly těchto učebnic obsahují především výklad učiva. Ten je rozdělen na výklad hlavní a výklad doplňkový, který spojuje učivo s širšími souvislostmi nebo přináší informace o projevech probíraných jevů v praktickém životě. V učebnicích se nevyskytují žádná gramatická cvičení, v každé kapitole je vždy jen několik otázek k zamyšlení. Kromě toho se od ostatních analyzovaných

---

⁸ dále jen SPN

učebnic tyto odlišují tím, že většina kapitol začíná krátkým úvodním textem, na který pak daná kapitola svým obsahem navazuje.

Učebnicovou řadu nakladatelství Fraus tvoří dvě učebnice. První z nich je *Mluvnice: učebnice českého jazyka pro střední školy*⁹ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009) a druhou *Komunikace a sloh: učebnice českého jazyka pro střední školy*¹⁰ (Hoffmannová, Ježková a Vaňková, 2009). V *Mluvnici* můžeme kromě výkladu učiva nalézt velké množství cvičení na procvičování probírané látky, dále otázky k zamyšlení i různé úkoly zaměřené především na mezipředmětové vztahy. Také díl *Komunikace a sloh* obsahuje výkladové pasáže, velmi důležitou součástí této učebnice jsou ale i textové ukázky, k nimž se vztahuje většina zadaných otázek a úkolů.

Vybraná učebnicová řada nakladatelství SPN je čtyřdílná, přičemž jednomu ročníku střední školy je vždy určen jeden díl. Jedná se o *Český jazyk pro 1. ročník středních škol* (Čechová et al., 2009), *Český jazyk pro 2. ročník středních škol* (Čechová et al., 2010), *Český jazyk pro 3. ročník středních škol* (Čechová et al., 2013) a *Český jazyk pro 4. ročník středních škol* (Čechová et al., 2014). Každá z těchto učebnic je rozdělena na část jazykovou a část slohovou a stejně jako v *Mluvnici* od nakladatelství Fraus zde najdeme jak výklad učiva doplňovaný ukázkami textů, tak i různé druhy cvičení, otázek a úkolů.

2.3 Analýza učebnic

2.3.1 Muži a ženy v učivu

Jak již bylo uvedeno výše, v první části analýzy budeme sledovat především to, s jakými povoláními, rolemi, zájmy a vlastnostmi jsou muži a ženy v učebnicích spojováni. Kromě toho si budeme všimát podílu mužů a žen mezi autory úryvků z umělecké literatury a také mezi dalšími významnými osobnostmi, které jsou v učebnicích jmenovány (nebudeme však zahrnovat například osobnosti zmiňované v kapitolách o historickém vývoji češtiny, jelikož v tomto případě nemůže být z objektivních důvodů počet mužů a žen vyvážený).

---

⁹ dále jen *Mluvnice*

¹⁰ dále jen *Komunikace a sloh*

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis

Nejdříve se zaměříme na učebnici *Český jazyk a komunikace – 1. díl* od nakladatelství Didaktis a na mužské a ženské postavy, které se objevují v krátkých příbězích zařazovaných na začátek jednotlivých kapitol. V úvodu učebnice se píše, že „*prvním dílem [...] nás provedou spolužáci Adam a Eva a jejich kamarádi a známí v čele s Honzou Bicanem zvaným Bičík*“ (Adámková et al., 2010, s. 4). Mohlo by se tedy zdát, že průvodcem učebnicí bude genderově vyvážená dvojice tvořená jedním studentem a jednou studentkou a že mužským a ženským postavám bude v úvodních textech věnována relativně stejná pozornost. Ve skutečnosti tomu tak ale není. Úvodní příběhy jsou vyprávěny z pohledu Adama a Eva má v polovině z nich pouze vedlejší roli, a ve druhé polovině dokonce nevystupuje vůbec (například když Adam navštíví s kamarády svou tetu na Moravě nebo když jede s Bičíkem na koncert). Muži tak dostávají v úvodních textech výrazně větší prostor než ženy.

Na druhou stranu je ale Adam ve většině příběhů zobrazován v nepříliš pozitivním světle. Často působí jako hlupák – například když Evě tvrdí, že se v době socialismu používal internet, nebo když jí do milostného dopisu napíše, že by ji chtěl *svézt* místo *svést*. A moc dobře se neprezentuje ani při pohovoru v novinách, ani při přednášce v Městském klubu žen. Před Evou, která se mu líbí a na kterou chce udělat dojem, se však neustále tváří, že vše ví a všemu rozumí. O Evě se z úvodních příběhů tolik informací nedozvíme, celkově ale působí inteligentněji než Adam a vždy dokáže poznat, že si Adam vymýšlí.

Co se týká spojování mužů a žen s konkrétními povoláními a zájmy, můžeme se v úvodních textech setkat jak s genderovými stereotypy, tak se snahou některé z těchto stereotypů zmírnit. Ženy zde například nejsou zobrazeny v jiné než v typicky ženské profesi, a to jako učitelky (mezi novináři, kteří byli přítomni u Adamova pohovoru, žádnou ženu nenajdeme). Na druhou stranu ale jedna z vyučujících učí fyziku, což je obor vnímaný spíše jako mužský, a kromě dvou učitelek se v příbězích objevuje také jeden učitel (v případě jeho aprobace se však autoři učebnice opět drželi stereotypů, neboť tento pedagog vyučuje chemii, která je stejně jako fyzika považována spíše za doménu mužů).

Genderovým stereotypům odpovídá rovněž to, že roli odborníka na počítače má v úvodních textech muž, a sice Adamův a Evin spolužák Bičík. Eva se naopak v informačních technologiích příliš nevyzná, a proto při nákupu nového počítače požádá

o pomoc nejprve Bičíka a následně také Adama, protože tomu, co jí napsal Bičík, nerozumí. Nakonec ale vyjde najevo, že ani Adam není v počítačích zběhlý natolik, aby Evě dokázal Bičíkovu radu plnou slangových výrazů přeložit. Učebnice tak sice reprodukuje stereotypní spojování žen s horšími technickými znalostmi a mužů naopak s lepšími, zároveň však ukazuje, že ne všichni muži musejí být nutně počítačovými specialisty.

Vedle úvodních textů se pak muži a ženy objevují také v doplňkových výkladech. V těch je patrný především výrazný nepoměr v počtu mužských a ženských osobností z řad umělců, politiků apod. Zatímco mužů je zde zmíněno celkem dvacet jedna¹¹ (87,5 %), ženy jsou jmenovány pouze tři¹² (12,5 %). Doplňkové výklady přitom neobsahují informace, které by byly součástí povinného učiva nebo které by byly nezbytné k jeho pochopení, a tak měli autoři učebnice při jejich výběru relativně volnou ruku. Mohli tedy zvolit jiné příklady, díky kterým by bylo zastoupení mužských a ženských osobností v učebnici genderově vyváženější. Například v kapitole věnované tvorbě řeči je v souvislosti s využíváním bráničního dýchání při zpěvu připomenut případ zneužívání členek sboru Bambini di Praga sbormistrem Bohumilem Kulínským.¹³ Místo toho se zde však mohla objevit například informace o některé z našich významných operních pěvkyní. V jiných případech by pak k větší genderové vyváženosti učebnice přispělo pouhé doplnění mužských osobností stejným počtem osobností ženských. Například v textu o němém filmu mohli autoři kromě Charlieho Chaplina zmínit i některou z hereček tohoto období a ve výkladu o projektu *Celé Česko čte dětem* mohli uvést dva muže a dvě ženy, kteří se do čtení zapojili, a nikoliv dva

---

¹¹ písničkář Karel Plíhal, kuchař Emanuel Ridi, spisovatel Dan Brown, umělec David Černý, britský princ Harry, sbormistr Bohumil Kulínský, zpěvák Václav Ševčík, herec Richard Gere, počítačový odborník Scott Fahlman, spisovatelé Jostein Gaarder a Karel Poláček, politik Mirek Topolánek, herec Tomáš Matonoha, spisovatel a prezident Václav Havel, herec Miroslav Donutil, herec a režisér Charlie Chaplin, spisovatel Michal Viewegh, herec Jaroslav Dušek, filozof Aristoteles, spisovatel William Shakespeare, herec a režisér Robert Redford

¹² herečka Julia Roberts, zpěvačka Eva Šefčíková a zpěvačka Aneta Langerová

¹³ „[...] Pro sbormistra pěveckého sboru Bambini di Praga Bohumila Kulínského to však byla přítěžující okolnost v aféře se zneužíváním nezletilých sboristek. Sahal jim totiž na břicho, a kontroloval tak správnost bráničního dýchání. V souvislosti s jeho ostatními prohřešky se ovšem zdálo, že to mohlo mít i sexuální podtext“ (Adámková et al., 2010, s. 27).

muže a pouze jednu ženu. Co se týká podílu mužů a žen mezi autory ukázek z umělecké literatury, nalezneme v učebnici pouze jeden úryvek z díla Václava Hraběte.

Druhý díl učebnicové řady nakladatelství Didaktis se od prvního liší tím, že v něm žádného průvodce učebnicí nenajdeme, a tak v každém z úvodních textů vystupují jiné postavy. Muži jsou zde více než ženy zobrazováni v pracovním prostředí. Mužského pohlaví je učitel češtiny jako cizího jazyka, uchazeč o zaměstnání, který jde na přijímací pohovor, dva policisté, úředník, který jinému muži vyřizuje studijní vízum do Kanady, vedoucí technik, jenž před kolegy prezentuje návrh na snížení firemních nákladů, a zaměstnanec, který se na pracovní poradě snaží zapojit do diskuze. Ze všech ženských postav, které se v úvodních textech objevují, jsou s pracovní sférou spojeny pouze dvě. Jednou z nich je lékařka a druhou zaměstnankyně, která je přítomna u již zmíněného přijímacího pohovoru (její pozice ve firmě však není specifikována).

Naopak v textech, které můžeme nalézt v kapitolách věnovaných slohu a které slouží jako ukázky probíraných slohových útvarů či funkčních stylů, je počet pracujících mužů a žen stejný. V souvislosti s výkonem zaměstnání jsou zde zmíněny jak tři postavy mužské (revizor a dva pracovníci, kteří spolu na poradě diskutují o podobě prodejního sloganu pro nový produkt), tak tři postavy ženské (mistrová, uchazečka o místo hostesky na Letní škole filmových a dramatických umění a zaměstnankyně, která pomocí počítačové prezentace představuje firmu, v níž pracuje).

U většiny postav tedy není zcela jasné, jakou konkrétní práci vykonávají či jakou funkci zastávají, a proto nelze jednoznačně určit, zda učebnice v těchto případech genderové stereotypy reprodukuje či nikoliv (muž, který se chce na pracovní poradě zapojit do diskuze, by mohl být buď například učitel, což je povolání pro muže genderově nestereotypní, nebo počítačový specialista, což je naopak profese typicky mužská). U jasně identifikovatelných povolání však převažují zaměstnání genderově stereotypní (hosteska, vedoucí technik, policista, revizor), i když se můžeme v učebnici setkat i se dvěma mužskými postavami, které vykonávají povolání stereotypně spojovaná spíše s opačným pohlavím (učitel, úředník).

O malé děti se v učebnici v souladu s genderovými stereotypy starají více ženy než muži. V úvodních textech se objevuje babička, která krmí svého vnuka, a také maminka, které se ve frontě na občerstvení její potomek ptá, jak se nazývá stroj na výrobu popkornu.

Pokud jde o záliby a další činnosti, s nimiž jsou jednotlivé postavy v učebnici spojovány, můžeme se u mužů setkat pouze se stereotypními zájmy, jako je fotbal, florbal či přírodní vědy. Kromě toho je mužským postavám přisuzována i role domácích kutilů. V jednom dialogu se ptá muž své sousedky, zda je její manžel doma, protože by potřeboval půjčit nějaké nářadí na přivrtání poličky. Nepředpokládá tedy, že by mu v tomto ohledu mohla pomoci žena, což její reakce také potvrdí: „*Tak minutku počkejte, já Radka zavolám... nebo víte co, běžte klidně domů, já ho za váma pošlu. On vám s tím pomůže, kdybyste třeba potřeboval něco přidržet nebo tak*“ (Bozděchová et al., 2011, s. 19).

Genderovým stereotypům odpovídá rovněž to, že jsou ženy spojovány se zájmem o vzhled a o módu. V jednom z úvodních textů spolu dvě spolužačky mluví o novém účesu a v jiném se manželka snaží pomocí manipulace přimět svého manžela, aby jí koupil nový kostým. S jiným zájmem než s tímto se pak u ženských postav v podstatě nesetkáme.

Co se týká chování a vlastností mužů a žen, je učebnice nevyvážená v tom, že pokud se některá z postav dopustí při komunikaci nějaké chyby nebo pokud se jeví jako nekompetentní, jedná se v drtivé většině případů o muže. Například již zmiňovaný uchazeč o zaměstnání se při pohovoru chová zcela nevhodně, muž, který má proslov na kolaudačním večírku, není schopný mluvit souvisle nebo jeden mladík vzbudí u svého kamaráda dojem, že bude cestovat do vesmíru, protože napíše, že poletí na dovolenou na *Měsíc* místo na *měsíc*. Kromě toho učebnice reprodukuje některé genderové stereotypy, jako je například spojování mužů s dominancí a žen se submisivností. V jednom úvodním textu spolu diskutuje manželský pár o tom, kam pojedou na dovolenou, a přestože by manželka jela raději k moři, nakonec se podřídí manželovu rozhodnutí, že pojedou na hory. S žádnými vlastnostmi, které by bylo možné označit za genderově nestereotypní, se naopak u mužských a ženských postav nesetkáme.

V neposlední řadě je třeba zmínit, že stejně jako v předchozí analyzované učebnici je i v tomto dílu v doplňkových výkladech jmenováno výrazně více osobností mužských než

ženských, a to konkrétně dvacet šest mužů¹⁴ (84 %) ku pěti ženám¹⁵ (16 %). A také zde nalezneme pouze jeden úryvek z umělecké literatury, a sice z díla Karla Čapka.

Třetí a zároveň poslední díl učebnicové řady od nakladatelství Didaktis nemá, stejně jako díl druhý, žádného průvodce, který by se objevoval ve všech úvodních textech, a tak se i zde mužské a ženské postavy v krátkých příbězích na začátku jednotlivých kapitol mění. Pouze úvodní texty čtyř kapitol tvořících tematický celek *Komunikace na trhu práce* jsou propojeny postavou mladé ženy Martiny. Ta se v první kapitole účastní přijímacího pohovoru, u něhož ale kvůli způsobu, jakým se prezentuje, neuspěje. Nakonec se jí však podaří najít místo asistentky v jiné firmě. V úvodních textech následujících dvou kapitol pak řeší neshody s kolegyní Darinou a v poslední kapitole mluví s kamarádkou Ivou o pravidlech oblékání, která musí ve své práci dodržovat. Vedle Martiny a Dariny se v textech objevuje ještě personalistka a ředitel, kteří jsou přítomni při Martinině pohovoru, a Martinin nadřízený Lukáš, ti ale mají pouze vedlejší role.

Více prostoru než muži dostávají ženy také v ukázkách slohových útvarů administrativního stylu používaných při komunikaci na trhu práce. V kapitole, která se tomuto tématu věnuje, můžeme nalézt inzerát s nabídkou pracovního místa zdravotní sestry, motivační dopis ženy reagující na tento inzerát a adresovaný rovněž ženě, životopis zubní techničky, úryvek z pracovní smlouvy mzdové účetní, telefonický rozhovor personalistky se zájemcem o práci v bance a formální dopis s žádostí o místo, jehož pisatelem je absolvent střední odborné školy obchodu a služeb. Oproti pěti ženám se zde tedy vyskytují pouze dva muži.

V ostatních kapitolách jsou pak sice v souvislosti s výkonem zaměstnání zmiňováni častěji muži než ženy, celkově ale tato učebnice právě díky převaze žen v kapitolách

---

¹⁴ spisovatel Jaroslav Hašek, herci Jiří Voskovec a Jan Werich, politik Martin Bursík, moderátor Jan Kraus, herec Jan Potměšil, moderátor Václav Moravec, režisér a scénárista Quentin Tarantino, herec Jiří Kodet, císař Karel IV., herec Sean Connery, prezident Harry Truman, architekt Jan Kaplický, herec Noah Wyle, politik Theodor zu Guttenberg, zpěvák Karel Gott, skladatel Bedřich Smetana, herec Jaromír Hanzlík, prezident Ivan Gašparovič, král Jiří VI., herec Colin Firth, filozof Sokrates, herci Matthew McConaughey a Henry Fonda, režisér Sidney Lumet a režisér, scénárista a výtvarník Břetislav Pojar

¹⁵ spisovatelka Eleanor Porterová, herečka Magda Vašáryová, moderátorka Michaela Jílková, spisovatelka Jane Austenová, herečka Gwyneth Paltrowová

zaměřených na hledání práce a na komunikaci na pracovišti nevytváří dojem, že vydělávání peněz je zejména doménou mužů, do níž ženy vstupují jen výjimečně. Problematické je však z hlediska genderové korektnosti to, jaká povolání a jaké pracovní pozice jsou mužským a ženským postavám přisuzovány. Především se zde můžeme setkat s výrazným nepoměrem v počtu mužů a žen ve vedoucích pozicích. Zatímco mužů zastávajících funkci šéfa, ředitele, zástupce majitele, jednatele či majitele společnosti se v úvodních textech a ukázkách slohových útvarů objevuje celkem sedm, ženu zde můžeme v obdobné funkci nalézt pouze jednu (konkrétně se jedná o majitelku koloniálu). Navíc jsou zde i další mužské a ženské postavy zobrazovány převážně ve stereotypních povoláních, jako je v případě mužů lékař, hlídač, pilot či hokejista a v případě žen asistentka, mzdová účetní, úřednice či zdravotní sestra.

Také v oblasti zájmů v učebnici výrazně převažují genderové stereotypy. Ženy jsou zde spojovány s péčí o vzhled (Eva vypráví kamarádce o tom, že podlehla reklamě a koupila si novou žehličku na vlasy, přestože doma již jednu měla) či se zálibou v telenovelách. Kromě toho se v učebnici uvádí, že kamarádky jednoho chlapce „*vždycky mají nějaké drby*“ (Adámková et al., 2012, s. 32), a o klepy projevuje zájem také jiná ženská postava, která je čtenářkou bulvárních novin (nutno však podotknout, že její sousedka tuto její zálibu nesdílí). Co se týká mužů, můžeme se u nich setkat především se zájmem o sport a u jedné mužské postavy rovněž se zájmem o průběh atentátu na Reinharda Heydricha.

Dále jsou v učebnici mužské postavy v souladu s genderovými stereotypy spojovány s agresivitou, zatímco ženským postavám není tato vlastnost připisována vůbec. Mužského pohlaví je pachatel, který podle úryvku z policejního protokolu velmi hrubě napadl jiného muže, v jednom z úvodních textů se objevuje výpověď „*Michal se přiblížil k muži, který se k němu otočil, a dal mu pěstí*“ (Adámková et al., 2012, s. 52), a prudší chování mužů naznačuje i výpověď „*Rozčilený Petr vztekle lomcoval klikou od dveří do místnosti*“ (Tamtéž, s. 44). Celkově ale už muži nemají v této učebnici mezi negativně zobrazenými postavami tak drtivou převahu jako v předchozích dvou dílech. S chybami a špatnými vlastnostmi se můžeme tentokrát setkat také u žen.

V čem se však tento díl učebnicové řady od prvních dvou neliší, je značný nepoměr v počtu mužských a ženských osobností, které jsou zmiňovány v doplňkových výkladech.

Zatímco mužů se zde objevuje celkem dvacet pět¹⁶ (73,5 %) žen je tu jmenováno pouze devět¹⁷ (26,5 %). A se stejnou genderovou nevyvážeností se můžeme setkat rovněž u autorů úryvků zařazených do kapitol věnovaných uměleckému funkčnímu stylu. Spisovatelku zde nalezneme jen jednu (Božena Němcová), zatímco spisovatelů tu můžeme najít osm (Vladimír Holan, Jaroslav Rudiš, Pavel Šrut, Milan Kundera, Ivan Blatný, Václav Havel, Arnošt Goldflam a Ludvík Vaculík).

Učebnicová řada nakladatelství Fraus

Jako druhou jsme analýze podrobili učebnicovou řadu od nakladatelství Fraus. V *Mluvnici* jsme si všímali zobrazování mužů a žen nejen v souvislých nevýkladových textech, ale i v jednotlivých izolovaných výpovědích, které slouží jako příklady probíraného učiva nebo k jeho procvičování.

V učebnici mají jak v textech, tak v izolovaných výpovědích jednoznačně početní převahu muži. Ti jsou zde také v mnohem větší míře než ženy spojováni s výkonem zaměstnání. Ženské postavy se objevují přibližně ve 14 % všech případů, kdy se v učebnici hovoří o práci. V ostatních případech je role pracujících přisouzena buď určité mužské postavě, například „*Její bratr je lékař*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 124), nebo je použito generické maskulinum, které by mohlo evokovat pouze představu mužů, například „*Čeští vědci přispěli významně k poznání vesmíru*“ (Tamtéž, s. 18).

Mužské postavy vykonávají širokou škálu různých povolání, s výjimkou učitele a prodavače však nemá ani jedna z nich povolání, které by mohlo být považováno za

---

¹⁶ spisovatel Edmond Rostand, zpěvák a textař Mirek Černý, spisovatel Pavel Kohout, režisér Yves Robert, herec Daniel Craig, režisér Barry Levinson, herci Robert de Niro a Dustin Hoffman, moderátor Rey Koranteng, herec Jiří Mádl, novinář Tomáš Etzler, bývalý americký prezident Richard Nixon, bývalý ministr dopravy Vít Bárta, historik a politik František Palacký, spisovatel Bohumil Hrabal, malíř a spisovatel Josef Lada, režisér Ron Howard, spisovatelé Dan Brown a Václav Havel, spisovatel Terry Pratchett a překladatel jeho knih Jan Kantůrek, bývalý ministr Martin Kocourek, podnikatel Tomáš Baťa, režisér Otakar Vávra a herec Oldřich Nový

¹⁷ bývalá česká reprezentantka v běhu na lyžích Zuzana Kocumová, lyžařky Theresa Johaug a Justyna Kowalczyk, královna Alžběta II., moderátorka Lucie Borhyová, zpěvačka Iveta Bartošová, herečka Martha Issová, americká novinářka Janet Cookeová a herečka Lída Baarová

genderově atypické. V učebnici se můžeme setkat například s policistou, novinářem, pilotem, hospodským, údržbářem, vojákem, archeologem, dělníkem, podnikatelem, specialistou na jadernou energetiku či profesionálním fotbalistou a opakovaně také s lékařem, vědcem, spisovatelem, řidičem nebo obchodníkem. Dále se v učebnici objevuje několik mužských postav působících v politice (hejtman, starosta, místostarosta, velvyslanec v Peru, ministr financí, ministr spravedlnosti, premiér, prezident) a rovněž několik mužů, kteří zastávají různé vedoucí funkce (předseda, majitel firmy, primář, ředitel nebo šéf). Ve výpovědích s generickými maskuliny pak můžeme nalézt například podnikatele, zastupitele, stavitele, manažery, plynaře, dělníky, psychology či řidiče kamionů a opakovaně též vědce, archeology, herce, lékaře, novináře, policisty a záchranáře.

U ženských postav se vzhledem k tomu, že jsou v souvislosti se zaměstnáním zmiňovány mnohem méně než muži, s tak širokou škálou povolání nesetkáme. V učebnici se objevuje ilustrátorka, tisková mluvčí, výrobní ředitelka, finanční ředitelka, učitelka angličtiny, dvě lékařky, herečka, primabalerína Národního divadla v Brně, učitelka tance pro děti, sekretářka, prodavačka, kadeřnice, zakladatelka firmy, profesionální sportovkyně a také královna. Ženy tak mají kromě genderově stereotypních zaměstnání i zaměstnání méně typická. Pozitivní je skutečnost, že se v učebnici vyskytuje více než jedna žena ve vedoucí funkci. Na druhou stranu ale není s výjimkou královny žádná ženská postava aktivní v politice, což kontrastuje s tím, kolik je v *Mluvnici* s politikou spojeno postav mužských. Stejně tak zde chybí ženy například v roli vědkyň či odbornic.

Pokud jde o přípravu na zaměstnání v podobě studia, můžeme se u dvou mužských postav setkat s úmyslem studovat mezinárodní právo, jedna žena studuje německý jazyk a literaturu a jeden muž se rozhoduje mezi studiem hebrejštiny a arabštiny. Zájem o humanitní obory je tedy připisován jak postavám mužským, tak postavám ženským. Genderově korektní je také to, že medicínu chtějí studovat zástupci obou pohlaví, a navíc můžeme v učebnici nalézt i zcela nestereotypní zobrazení ženy jako studentky technické školy: „*Včera jsem potkala Simonu – to je přece ta holka, co se tenkrát ztratila při kurzu v Krkonoších – je teď na stavárně!*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 174).

Jak již bylo uvedeno, ženské postavy jsou v *Mluvnici* zastoupeny v pracovní sféře výrazně méně než postavy mužské. Neznamená to ale, že by byly místo toho více spojovány

s péčí o domácnost a o děti. Vykonávání domácích prací není přisuzováno ani jednomu pohlaví a rodičovství je zde prezentováno jako záležitost otce i matky. Například v jednom z textů určených k jazykovému rozboru se můžeme dozvědět, že v mnoha zemích mají po narození dítěte nárok na volno nejen matky, ale také otcové a že „*panuje všeobecné přesvědčení, že čas strávený s rodiči* (tedy nikoliv pouze s matkou – pozn. aut.) *se odrazí na dobrém zdravotním stavu a zdravém vývoji novorozence*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 42). Oba rodiče se ve srovnatelné míře objevují také v roli těch, kdo vychovává, a kromě toho je v učebnici zmíněna i možnost, že „*živitelem rodiny*“ je žena a na rodičovské dovolené zůstane otec:

„Mezi rodinami, kde se o dítě celodenně stará otec, nikoli matka, převažují ty, u nichž toto uspořádání diktovala ekonomická nutnost. Žena totiž v takovém páru vydělává více než muž. Anebo je muž zrovna bez práce. A tak se vyplatí zvolit netradiční řešení“ (Tamtéž, s. 168).

Ze zájmů a činností, s nimiž jsou v *Mluvnici* mužské a ženské postavy spojovány, převládá u mužů jednoznačně sport. Ten provozují jak rekreačně, tak mnohdy i závodně. Opakovaně se v učebnici můžeme setkat s fotbalisty, hokejisty, tenisty, cyklisty, běžci a plavci. Dále se zde objevují tři horolezci zdolávající Mount Everest, jeden účastník motoristických závodů, jeden akrobatický lyžař a několik dalších sportovců, u nichž nelze s jistotou určit, jakému konkrétnímu sportu se věnují. Mezi další činnosti, kterými se muži v učebnici zabývají, pak patří například četba, rybolov, sekání trávy, výroba ptačí budky, jízda na motocyklu i poněkud méně tradiční hra na housle či vaření povidel.

Mezi zálibami ženských postav rovněž převažuje sport, nicméně ne tak výrazně jako u postav mužských (a také celkově nalezneme v *Mluvnici* méně sportovkyň než sportovců). Ženy v učebnici cvičí s kužely, tancují a lyžují, jedna žena hraje závodně basketbal, jedna plave, jiná ženská postava hraje tenis a další jezdí na kole. Navíc se v jedné výpovědi ženy objevují i v roli fotbalistek. Vedle sportu jsou pak ženské postavy opakovaně spojovány se zálibou ve zpěvu a s četbou, dále se u nich můžeme setkat například s psaním deníku, návštěvou kina, hraním pexesa či vystřihováním obrázků z papíru a o jedné ženě se také

dozvíme, že na chalupě ráda řeže dříví. Kromě toho jsou ženy zmíněny v textu, který se věnuje péči o pleť, a jedna žena je spojena také s nakupováním.

Autoři učebnice tedy v některých případech přisoudili mužům i ženám stejné či podobné zájmy, a to sport, četbu a hudbu. Zásadám genderové korektnosti učebnic odpovídá také skutečnost, že některé postavy vykonávají činnosti, které nejsou s jejich pohlavím tradičně asociovány, nicméně to se týká především postav ženských (velice netradiční je zejména hraní fotbalu a řezání dříví). U mužů se naopak můžeme v drtivé většině případů setkat se zálibami a aktivitami typicky mužskými.

Co se týká charakteristik jednotlivých postav, jsou muži i ženy spojováni jak s genderově stereotypními, tak i s méně tradičními vlastnostmi. Muži jsou v učebnici zobrazeni například jako odvážní, neohrožení a sebevědomí: „*V tisku vyšel článek o udatném chlapci*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 205); „*Býval by se pustil do boje třeba s drakem*“ (Tamtéž, s. 73); „*Jednal s námi s velkým sebevědomím*“ (Tamtéž, s. 89). Zároveň jsou ale též upovídaní a stydliví: „*Napovídal toho až běda*“ (Tamtéž, s. 93); „*Když ji uviděl, červenal*“¹⁸ (Tamtéž, s. 226). Ženy jsou v učebnici prezentovány nejen jako nerozhodné a citlivé, ale i jako sebejisté, nebojácné či ctižádostivé: „*Jí samotné nebylo jasné, jestli se do něj zamilovala*“ (Tamtéž, s. 60); „*Trhala dopis na kousky, tiše přitom (sténat)*“ (Tamtéž, s. 71); „*Proč bych si sebou neměla být jistá?*“ (Tamtéž, s. 60); „*Kdyby tam byla, nebála by se a zeptala by se*“ (Tamtéž, s. 74); „*Hanka je velmi ambiciózní, na jakoukoliv soutěž se vždy připravuje velmi svědomitě*“ (Tamtéž, s. 139).

Z dalších charakterových rysů, které jsou jednotlivým mužským a ženským postavám v *Mluvnici* přiřazeny, pak jmenujme například tvrdohlavost, aroganci, pravdomluvnost či moudrost v případě mužů a spolehlivost i nespolehlivost, povýšenost či optimismus v případě žen. Obě pohlaví jsou tedy spojována jak s vlastnostmi pozitivními, tak s vlastnostmi negativními. Pouze jako pachatelé trestných činů vystupují v učebnici výhradně muži.

Pokud jde o počet známých mužských a ženských osobností, které jsou v *Mluvnici* zmíněny, můžeme se zde setkat s podobnou genderovou nevyvážeností jako v učebnicové

---

¹⁸ Příklad ze cvičení na doplňování s/z.

řadě od nakladatelství Didaktis. Zatímco mužů jsme ve zkoumaných textech a izolovaných výpovědích napočítali celkem čtyřicet devět¹⁹ (82 %), žen pouze jedenáct²⁰ (18 %). Navíc se pět mužských osobností, Jan Amos Komenský, Karel IV., Bedřich Smetana, Jan Neruda a Giuseppe Verdi, objevuje v učebnici více než jednou, a také delší texty, které přinášejí o jednotlivých osobách více informací, jsou věnovány pouze mužům (Pythagoras, Wolfgang Amadeus Mozart, Albert Einstein a Rudolf II.).

Stejná převaha mužů je pak patrná také u autorů úryvků z umělecké literatury. Vedle textů od deseti spisovatelů (Ota Pavel, William Saroyan, Karel Čapek, Paolo Coelho, Robert Fulghum, Zdeněk Jirotka, Antoine De Saint-Exupéry, Gerard Durrell, Václav Lacina a Jindřich Šimon Baar) se v *Mluvnici* můžeme setkat pouze s jednou ukázkou z díla spisovatelky (Valja Stýblová).

V učebnici *Komunikace a sloh*, druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství Fraus, tvoří většinu nevýkladového textu úryvky z umělecké literatury a z textů publicistického či odborného funkčního stylu. Autorky učebnice tak často neměly možnost určit, jaká povolání, zájmy či charakteristiky budou muži a ženy, kteří v těchto úryvcích vystupují, mít. Zároveň však v učebnici nalezneme i texty, v jejichž případě mohly autorky o zobrazení jednotlivých postav rozhodnout samy. Mezi ně patří například fiktivní životopisy a žádosti o pracovní

---

¹⁹ umělec Michelangelo, pedagog a spisovatel Jan Amos Komenský, skladatel Giuseppe Verdi, filozof a matematik Pythagoras, filozof Platon, básník Homér, malíř Francisco Goya, stavitel železnic Antonín Gerstner, skladatel Wolfgang Amadeus Mozart, císaři Karel IV. a Augustus, fyzik Albert Einstein, písničkář Jaromír Nohavica, skladatel Bedřich Smetana, spisovatel Jan Neruda, historik a politik František Palacký, horolezec Edmund Hillary, král Přemysl Otakar II., skladatel Petr Iljič Čajkovský, režisér Karel Zeman, operní pěvec Plácido Domingo, spisovatel Vladislav Vančura, malíř Pablo Picasso, jazykovědec Jan Gebauer, vojevůdce Albrecht z Valdštejna, fyzikální chemik Jaroslav Heyrovský, opat zbraslavského kláštera Konrád, král Václav II., vojevůdce Jan Žižka, herci Dean Martin a James Stewart, spisovatel a herec Zdeněk Svěrák, režisér Jan Svěrák, fotbalista Petr Čech, skladatelé Antonín Dvořák a Ludwig van Beethoven, jazykovědci Vilém Mathesius, Bohumil Havránek, Miloš Weingart, Roman Jakobson a Jan Mukařovský, spisovatel Alois Jirásek, císař Justinián I., prezidenti Husní Mubarak a Václav Klaus, kníže Břetislav, spoluzakladatel Sokola Miroslav Tyrš, císař Rudolf II. a spisovatel Vítězslav Hálek

²⁰ běžkyň Jarmila Kratochvílová, spisovatelka Božena Němcová, lyžařka Kateřina Neumannová, královny Eliška Přemyslovna a Blanka z Valois, sopranistka Eva Urbanová, mezzosopranistka Jana Sýkorová, herečka Raquel Welchová, rychlobruslařka Martina Sáblíková, spisovatelka Agatha Christie a kněžna Jitka (manželka knížete Břetislava)

místo, které jsou zařazené do kapitoly věnované administrativnímu funkčnímu stylu. Zde se objevují tři učitelky, dva učitelé a jeden student gymnázia. Ženy tedy vykonávají pouze typicky ženskou profesi, genderovým stereotypům navíc odpovídá i to, že vyučují převážně humanitní předměty, zatímco oba muži učí výhradně předměty přírodovědné a technické. V jiné kapitole, v ukázkách proslovů k příležitosti ukončení středoškolského studia, se ale naopak můžeme setkat s tím, že vyučujícími matematiky, fyziky a chemie jsou ženy a učitelem českého jazyka je muž. Kromě toho zde dvě ženy zastávají funkci ředitelky školy.

Dále se v učebnici objevuje sekretářka, která prostřednictvím e-mailu informuje o jednání kolegia rektora, v publicistických textech jsou zmíněny dvě tiskové mluvčí a dokumentaristka, v úryvcích z uměleckých textů vystupuje služebná a pokojská a z jedné ukázky žákovské úvahy se dozvíme, že její autorka chtěla být již od dětství učitelkou v mateřské škole.

Muži jsou v textech, které jsme v učebnici *Komunikace a sloh* analyzovali, s pracovní sférou spojováni opět více než ženy, tentokrát však není jejich převaha v této oblasti tak výrazná jako v *Mluvnici*. Kromě již zmíněných učitelů se zde objevuje ministr zahraničních věcí, náměstek, trenér a rektor. V úryvcích z umělecké literatury se můžeme setkat například s námořníkem, krejčím, poštmistrem, ředitelem, počítačovým specialistou či lékařem a v publicistických textech můžeme nalézt předsedu organizace pořádající slavnosti v Plzni, psovoda, řidiče tramvaje, policejního důstojníka a také strážníky, pracovníky zoologické zahrady, záchranáře či lékaře. Genderové stereotypy tedy v učebnici převládají jak u povolání žen, tak především u povolání mužů, zároveň je zde ale patrná i určitá snaha o zobrazení osob obou pohlaví v méně typických zaměstnáních nebo oborech (ředitelky, učitelky přírodovědných předmětů, učitelé).

Pokud jde o péči o děti, nereprodukuje učebnice *Komunikace a sloh* stereotypní spojování této činnosti se ženami. Naopak se v jedné ukázce novinové zprávy objevuje informace o tom, že svého pětiletého syna vzal do zoologické zahrady otec. Ženy v učebnici v žádné podobné situaci, kdy by se svými dětmi přímo trávily čas a staraly se o ně, zachyceny nejsou. Vystupují zde však zejména v roli matek, které se o své děti strachují, jako například v úryvku ze *Stříbrného větru* od Fráni Šrámky či v následujícím textu: „*Moje maminka se o mě a mého bratra hodně bála. Nechtěla nás nikam pouštět a vždycky jsem ji musela říct,*

kam jdu, s kým jdu. V té době už mi bylo osmnáct a bratrovi patnáct“ (Hoffmannová, Ježková a Vaňková, 2009, s. 52). Stejně tak nejsou ženy (a ani muži) v učebnici přímo zobrazeny při domácích pracích, nicméně v jednom telefonickém rozhovoru se žena snaží na informační lince internetového obchodu zjistit, proč jí nebyl doručen vysavač, který si objednala.

Naopak v oblasti zájmů a dalších činností, s nimiž jsou muži a ženy spojováni, se můžeme v učebnici *Komunikace a sloh* setkat spíše s genderovými stereotypy. Jeden muž je zde zobrazen jako hokejový fanoušek, ve vypravování o dovolené na horách několik mužů lyžuje a dva muži jsou v učebnici zachyceni v roli domácích kutilů (jeden staví novou postel a o druhém se dozvíme, že se zranil, když opravoval schody před domem). Co se týká žen, jedna se zde objevuje jako návštěvnice divadla a jedna dívka vypráví o tom, že chodí do tanečních.

Dále je třeba zmínit, že učebnice dokonce obsahuje jeden genderově nekorektní příklad dvojmyslu, který mají studenti za úkol vysvětlit. Ten reprodukuje stereotyp, podle něhož ženy často tvrdí, že si nemají co obléknout, bez ohledu na to, kolik oblečení ve skutečnosti mají: „*Eva byla první žena, která neměla co na sebe*“ (Hoffmannová, Ježková a Vaňková, 2009, s. 17). Kromě toho se v učebnici můžeme setkat také s jedním úryvkem, v němž mluvčí negativně hodnotí vzhled a způsob oblékání silnější dívky a přirovnává její postavu k sudu. Podle *Příručky pro posuzování genderové korektnosti učebnic* se však „*krása a sexualita [...] zobrazují, jestliže mají souvislost s tématem; kritizovat zevnějšek (krásu či průměrnost, boj s obezitou atd.) je vysoce neetické*“ (Valdrová, Smetáčková a Knotková-Čapková, 2005, s. 187). Vzhledem k tomu, že se s textem z genderového hlediska dále nepracuje, lze jeho zařazení do učebnice označit za nevhodné.

Jak jsme již uvedli výše, v tomto dílu se objevuje velké množství ukázek textů různých funkčních stylů. Úryvků z umělecké literatury zde můžeme nalézt více než padesát, pouze jeden z nich však pochází z díla spisovatelky (konkrétně se jedná o Terézu Novákovou). Autory všech ostatních uměleckých textů jsou tedy muži. A zástupci mužského pohlaví převažují, i když ne tak výrazně, také mezi známými osobnostmi, které jsou ve zkoumaných

textech zmiňovány. Zatímco mužů jsme zde napočítali celkem šestnáct²¹ (89 %), ženy jen dvě²² (11 %).

Učebnicová řada nakladatelství SPN

Jako poslední jsme analyzovali učebnicovou řadu od nakladatelství SPN, v níž jsme stejně jako v *Mluvnici* od nakladatelství Fraus sledovali zobrazování mužů a žen jak v souvislých nevýkladových textech, tak v izolovaných výpovědích, které slouží jako příklady probíraného učiva nebo jsou součástí různých mluvnických a stylizačních cvičení.

V prvním dílu této učebnicové řady jsou s pracovní sférou opět spojováni více muži než ženy. Ženské postavy se objevují pouze ve 20 % všech případů, kdy se v učebnici hovoří o práci. V ostatních případech je výkon zaměstnání přisouzen buď určité mužské postavě, například „*Jeho otec se stal ředitelem celého podniku*“ (Čechová et al., 2009, s. 168), nebo je použito generické maskulinum, například „*Za bezpečnost kolotočů odpovídají především jejich provozovatelé*“ (Tamtéž, s. 29).

Muži v učebnici opakovaně vystupují v roli učitele, ředitele školy a lékaře. Dále zde můžeme nalézt například komisaře, ministra, starostu, manažera, zástupce vedoucího skladu, ředitele podniku, vlakvedoucího, primáře, profesionální hokejisty a fotbalisty, reportéra nebo podnikatele, který se chystá založit restaurátorsko-truhlářskou firmu. S výjimkou učitelů jsou tedy muži spojováni spíše s typicky mužskými povoláními, navíc jsou často zobrazováni ve funkcích, jež s sebou přinášejí moc a prestiž. Ve výpovědích s generickými maskuliny se pak můžeme setkat například se záchranáři, jeskyňáři, herci, odborníky, podnikateli či lékaři.

---

²¹ vynálezce Thomas Alva Edison, herec Eduard Vojan, operní pěvec Emil Pollert, athénský politik Periklés, antický historik Thúkydídés, bývalý francouzský prezident Nicolas Sarkozy, bývalý český prezident Václav Klaus, spisovatelé Franz Kafka a Max Brod, psycholog Sigmund Freud, bývalý československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, spisovatel Fjodor Michajlovič Dostojevskij, režiséři Evald Schorm a Petr Zelenka, zpěvák Lenny Kravitz a hudební skladatel Giuseppe Verdi

²² tenistka Nicole Vaidišová a spisovatelka J. K. Rowlingová

Genderově stereotypní zaměstnání vykonávají také téměř všechny ženské postavy. V učebnici se objevují zdravotní sestry, topmodelka, kuchařka ve školní jídelně, komorná, sekretářka a opakovaně též prodavačky. Za spíše méně typické lze označit pouze zobrazení ženy v roli novinářky a v roli ředitelky středního odborného učiliště.

Dále učebnice reprodukuje prostřednictvím výpovědí jako „*Katka uklízela kuchyň a myla nádobí*“ (Čechová et al., 2009, s. 168); „*Maminka šla na nákup*“ (Tamtéž, s. 169) či „*Maminka mě požádala, abych přišla brzy domů a pomohla jí s úklidem*“ (Tamtéž, s. 173) stereotypní spojování žen s péčí o domácnost. Sice se v učebnici objevuje také jeden muž, který vaří, a to v ukázce z knihy *Co život dal a vzal* od Betty MacDonaldové, jeho působení v kuchyni je zde však prezentováno v nepříliš pozitivním světle (obvykle způsobuje při vaření značný nepořádek a neobejde se bez cizí pomoci). Tento úryvek tak spíše přispívá k představě, že by domácí práce měly raději vykonávat ženy. Navíc je třeba doplnit, že se jedná o text z genderového hlediska nekorektní, neboť se v něm tvrdí, že se takto při vaření chovají všichni muži: „*Don taky rád vaří, ale právě tak jako všichni mužští v kuchyni chová se i při přípravě míchaných vajíček jako chirurg-absolvent vídeňské univerzity operující průdušnici novorozeněte*“ (Tamtéž, s. 79).

Také s péčí o děti jsou v učebnici více spojovány ženy (maminka například doprovází svého syna prvního září do školy a v jiném vyprávění zase babička ošetřuje vnukovi rány), zároveň je ale do mluvnických cvičení zařazeno i několik příkladů, které ukazují péči o děti jako činnost, na níž se podílejí jak matky, tak otcové: „*Oba (rodič) se své (dcera) velice věnovali*“ (Čechová et al., 2009, s. 151); „*Rodiče se dobře starají o (jejich – své) děti*“ (Tamtéž, s. 156); „*Na děti čekal – před školou rodiče*“ (Tamtéž, s. 168).

Ze zájmů a dalších volnočasových aktivit, které se v učebnici vyskytují, jsou některé společné zástupcům obou pohlaví. Mužské i ženské postavy například provozují gymnastiku, běhají, hrají na housle a na kytaru či sáňkují. Mezi muži pak jednoznačně dominují fotbalisté a hráči jiných, blíže neurčených kolektivních sportů, dále se mužské postavy věnují například lyžování, lovu ryb, četbě či štípání dříví, chodí na výlety, lezou na stromy a jeden muž je také lídrem hudební skupiny. Celkově jsou tedy muži a chlapci spojováni spíše se stereotypními zájmy, můžeme se u nich ale setkat i s činností méně tradiční (gymnastika).

Také ženským postavám přisoudili autoři učebnice jak záliby pro jejich pohlaví typické, mezi něž patří například ruční práce, tanec a již zmiňovaná gymnastika, tak aktivity méně tradiční, jako je judo. Nestereotypní je rovněž zobrazení téměř stoleté babičky jako nadšené fanyanky, která v televizi sleduje různá sportovní utkání. Kromě toho se v jednom krátkém příběhu objevuje malá dívka Olinka, jež se svým starším bratrem hraje fotbal, „*leze po stromech, běhá s pistolkou a ,brání bunkr‘ a hraje si na indiány*“ (Čechová et al., 2009, s. 95). Otci Olinky se ale nelíbí, že se jeho dcera tolik věnuje „klučičím“ hrám, a byl by raději, kdyby si hrála stejně jako ostatní děvčata. Na jednu stranu je zde tedy dívka zobrazena genderově nestereotypním způsobem, na druhou stranu je však její „neholčičí“ chování okolím vnímáno negativně. Vzhledem k tomu, že se s textem z hlediska genderu nijak nepracuje, je z pohledu genderové vyváženosti poněkud problematický.

Co se týká charakterových rysů jednotlivých postav, můžeme se v učebnici setkat například se stereotypním spojováním mužů s odvahou a touhou po dobrodružství, zároveň zde však nechybí ani méně tradiční vyobrazení chlapce, který pláče a má strach. Dále je mužským postavám přisouzena například vlídnost, chytrost, pracovitost, laskavost či pečlivost a také ženské postavy mají převážně kladné vlastnosti, na rozdíl od mužů je zde ale navíc opakovaně hodnocen i jejich vzhled, například „*Martina patří mezi nejhezčí děvčata ve třídě*“ (Čechová et al., 2009, s. 149); „*Marcela byla jako obrázek*“ (Tamtéž, s. 165).

V neposlední řadě je třeba zmínit, že se i v této učebnici můžeme setkat se značným nepoměrem v počtu zmiňovaných mužských a ženských osobností. Zatímco známých mužů z řad umělců, politiků apod. se v nevýkladových textech a izolovaných výpovědích objevuje

celkem třicet devět²³ (95 %), ženy jsou zde jmenovány pouze dvě²⁴ (5 %). A rovněž mezi autory více než čtyřiceti úryvků z umělecké literatury, které jsou do učebnice zařazeny, nalezneme pouze tři ženy, a to Boženu Němcovou, Janu Štroblovou a Betty MacDonaldovou.

Ve druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství SPN dominují mezi postavami, které jsou spojovány s pracovním prostředím, opět muži, tentokrát je navíc v porovnání s předchozí analyzovanou učebnicí jejich převaha v této oblasti ještě výraznější. Ženské postavy vykonávající zaměstnání jsou v nevýkladových textech a izolovaných výpovědích zmíněny pouze čtyřikrát, což představuje přibližně 7 % všech případů, kdy se v učebnici hovoří o práci. V ostatních případech se v roli pracujících objevují buď určité mužské postavy, nebo je použito generické maskulinum, například „*Hráči vítězného mužstva poskytli novinářům krátká interview*“ (Čechová et al., 2010, s. 53).

Mužům je v učebnici opakovaně přisouzeno povolání lékaře, učitele, ředitele školy a předsedy. Kromě toho se zde můžeme setkat například s údržbářem, vyslancem, truhlářem, vyšetřovatelem, záchranářem, advokátem či poslanci a ve výpovědích s generickými maskuliny můžeme nalézt hasiče, spisovatele, psychology, vědce či novináře. Stejně jako v prvním dílu učebnicové řady od nakladatelství SPN jsou tedy i v tomto muži zobrazováni převážně v typicky mužských zaměstnáních (výjimku představují opět pouze učitelé).

Také ženským postavám přiřadili autoři učebnice ve třech případech genderově stereotypní povolání, a to povolání sekretářky (jedna sekretářka je pisatelkou zprávy o služební cestě a o stejnou pracovní pozici se uchází též autorka životopisu a autorka

---

²³ spisovatel Karel Václav Rais, hokejista Jaromír Jágr, spisovatel Karel Čapek, režisér Miloš Forman, fotbalisté Josef Masopust, Ján Popluhár a Jan Lála, reformátor a kazatel Jan Hus, spisovatel Bohumil Hrabal, moderátor Marek Eben, knížata Václav a Boleslav, spisovatel Johann Wolfgang von Goethe, skladatel Wolfgang Amadeus Mozart, fotbalista Antonín Panenka, spisovatel Karel Havlíček Borovský, podnikatel Tomáš Baťa, spisovatelé John Steinbeck, Petr Bezruč, Thomas Mann, Bernard Shaw a S. K. Neumann, sochař Jan Štursa, pedagog a spisovatel Jan Amos Komenský, spisovatel Josef Václav Sládek, skladatel Antonín Dvořák, malíř a spisovatel Josef Lada, malíř Mikoláš Aleš, spisovatelé Jaroslav Foglar a Jan Karafiát, československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, císaři Rudolf II. a Karel IV., atlet Emil Zátopek, fotbalista Jan Koller, operní pěvec Eduard Haken, herec Ladislav Pešek, fotbalista Pavel Nedvěd a spisovatel Alois Jirásek

²⁴ panovnice Marie Terezie a spisovatelka Božena Němcová

motivačního dopisu). Jen v jednom případě, v pravopisném cvičení zaměřeném na shodu přísudku s podmětem, se ženy objevují v jiné, nestereotypní funkci, a sice jako poslankyně: „*Tuto koncepci schválil– všechny politické strany a nakonec jí dal– hlasy všechny poslankyně i poslanci*“ (Čechová et al., 2010, s. 133).

Pokud jde o péči o domácnost, je tato činnost v učebnici v souladu s genderovými stereotypy prezentována jako úloha žen, jak ukazují například výpovědi „*maminka nám vaří dobroty*“ (Tamtéž, s. 57) či „*Anežka pere prádlo*“ (Tamtéž, s. 73). Žádné mužské postavy domácí práce nevykonávají. Naopak péče o děti není přímo spojována ani s jedním pohlavím, nýbrž se o své potomky společně starají matka i otec: „*Rodiče věnovali (obě) dětem stejnou péči*“ (Tamtéž, s. 110).

V oblasti zájmů a volnočasových aktivit se pak můžeme v učebnici setkat převážně s genderovými stereotypy. Muži či chlapci se věnují zejména sportu – hrají fotbal, hokej a stolní tenis, běhají, bruslí a závodí v cyklokrosu. Kromě toho loví ryby, řezou a štípou dříví, kloužou se na rybníku nebo sbírají známky. Ženy či dívky šijí, navštěvují taneční, zabývají se ručními pracemi, ale také stejně jako muži sportují – plavou, lyžují, cvičí aerobik, bruslí a hrají basketbal.

Co se týká mužských a ženských osobností, není v tomto dílu v nevýkladových textech a izolovaných výpovědích jmenována jediná známá žena, zatímco mužů se zde objevuje celkem devatenáct.²⁵ A žádnou ženskou spisovatelku nenalezneme ani mezi autory více než patnácti úryvků z umělecké literatury.

Ve třetím dílu učebnicové řady od nakladatelství SPN je podíl žen mezi postavami, které jsou spojovány s výkonem zaměstnání, vyšší než v dílu druhém, i tak se ale osoby ženského pohlaví objevují pouze ve 13 % všech případů, kdy se v izolovaných výpovědích a nevýkladových textech hovoří o práci. V ostatních případech je v souvislosti s pracovním prostředím buď zmíněna konkrétní mužská postava, nebo je použito generické maskulinum.

---

²⁵ spisovatelé Karel Čapek, Alois a Vilém Mrštíkovi a Vladislav Vančura, skladatel Bedřich Smetana, spisovatelé Karel Václav Rais a Jaroslav Foglar, král Vladislav II., císař Karel IV., československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, císař Rudolf II., spisovatel Jan Neruda, hokejista Jaromír Jágr, britský premiér Winston Churchill, císař Augustus, zakladatel moderních olympijských her Pierre de Coubertin, místopředseda Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata z Chlumu a architekt Josip Plečnik

Povolání, kterým se muži v učebnici věnují, se příliš neliší od těch, jež jim byla přisouzena v předchozích dvou dílech této učebnicové řady. Opět nechybí několik politiků ani mužských postav zastávajících vedoucí funkce a s výjimkou učitelů se zde nesetkáme s žádným mužem, který by vykonával zaměstnání tradičně spojované spíše s opačným pohlavím. V učebnici opakovaně vystupuje starosta, předseda, vedoucí, lékař a ředitel školy a dále se v ní objevuje například truhlář, řidič, ministr, policista, velitel hasičů, zámečník, moderátor, archeolog, herec, plavčík, biolog či hajný. Ve výpovědích s generickými maskuliny pak můžeme nalézt podnikatele, autory, geology, novináře nebo vědce.

Pokud jde o povolání ženských postav, vystupují v učebnici dvě učitelky, dvě prodavačky, jedna uklízečka, ale také jedna panovnice.

Dále učebnice reprodukuje stereotypní spojování žen s péčí o děti a o domácnost. V jednom krátkém příběhu se můžeme setkat s matkou, která chystá svého syna do školy, a též v mluvnických cvičeních a mezi příklady doplňujícími výklad se objevují výpovědi jako „*Maminka uklízí kuchyň*“ (Čechová et al., 2013, s. 71); „*Miša už chodí do školy bez maminky*“ (Tamtéž, s. 75); „*Andrea šla nakoupit*“ (Tamtéž, s. 80) či „*Doma zůstala pouze maminka připravující pro všechny oběd*“ (Tamtéž, s. 88). Muži v učebnici žádné domácí práce nevykonávají a ani se nepodílejí na péči o malé děti.

Ze zájmů a dalších činností, kterým se postavy v tomto dílu věnují, dominuje u mužů a chlapců sport. Nejčastěji provozují různé kolektivní sporty (opakovaně se ve výpovědích objevují zmínky o brankářích, kapitánech a mužstvech), dále například běhají, jezdí na kole, bruslí či házejí oštěpem. Kromě toho hrají šachy, čtou detektivní a dobrodružné romány, zpívají u táboráku, chodí na diskotéku, stavějí hráz z kamenů, pletou pomlázky, štípou dříví, ale též malují. Také ženy a dívky sportují, konkrétně běhají, hrají basketbal, tenis a házenou a plavou. S jinými aktivitami a zájmy se však u nich na rozdíl od mužů a chlapců nesetkáme.

Co se týká charakterových rysů jednotlivých postav, jsou v tomto dílu ženy často stereotypně zobrazovány jako stydlivé a citlivé: „*Anička se červenala studem*“ (Čechová et al., 2013, s. 69); „*Byla tak dojata, až jí vytryskly slzy*“ (Tamtéž, s. 76); „*Od častého pláče měla Katka červené oči*“ (Tamtéž, s. 78); „*Zuzka byla uplakaná*“ (Tamtéž, s. 89). Také je opakovaně hodnocen jejich vzhled, zatímco v případě mužů se zde žádné zmínky o tom, jak vypadají, neobjevují: „*Eva je hezká dívka*“ (Tamtéž, s. 68); „*Z malé Alice vyrostla krásná*

slečna“ (Tamtéž, s. 75); „*Alice je hezké, jenže náladové děvče*“ (Tamtéž, s. 91). Mužské postavy naopak v učebnici s žádnými typicky mužskými charakterovými rysy, jako je například ctižádostivost, odvážnost, statečnost či sebejistota, spojovány nejsou, setkáme se u nich pouze s vlastnostmi jako hodný, ochotný, svědomitý či pracovitý.

Stejně jako ve všech předchozích zkoumaných učebnicích je pak i v této patrný výrazný nepoměr v počtu mužských a ženských osobností z řad umělců, sportovců apod. Známých mužů se v nevýkladových textech a izolovaných výpovědích objevuje třicet sedm²⁶ (95 %), zatímco známé ženy pouze dvě²⁷ (5 %). A rovněž autory ukázek z umělecké literatury jsou pouze muži. Je však nutné podotknout, že v tomto dílu nalezneme jen dva úryvky (od Lea Rostena a Ivana Klímy), tudíž zde není absence ženských spisovatelek tak nápadná jako v učebnicích, do nichž je zařazeno větší množství takovýchto textů.

Poslední díl učebnicové řady nakladatelství SPN se od předchozích tří dílů odlišuje tím, že se v něm setkáme jen s minimem mluvnických a stylizačních cvičení, která obsahují pouze izolované výpovědi. Většinu nevýkladových pasáží zde tvoří různé ukázky souvislých textů, což je dáno zejména tím, že se tato učebnice již nezabývá například morfologií nebo syntaxí, nýbrž se zaměřuje především na útvary národního jazyka, na vývoj češtiny a její stylovou diferenciaci, na klasifikaci jazyků či na humor v řeči.

V čem se však tento díl od prvních tří neliší, je značná převaha mužů mezi postavami, které jsou spojovány s pracovní sférou. Ženy vykonávající zaměstnání se zde objevují pouze tři, což představuje přibližně 8 % všech případů, kdy se v nevýkladových textech a izolovaných výpovědích hovoří o práci. V ostatních případech je role pracujících

---

²⁶ historik a politik František Palacký, tanečník Vlastimil Harapes, dirigent Jiří Bělohlávek, fotbalista Karel Poborský, herec Vlastimil Brodský, oštěpař Jan Železný, fotbalista Milan Baroš, hokejista Jaromír Jágr, spisovatel Jaroslav Seifert, skladatel Bedřich Smetana, fotbalisté Tomáš Rosický a Antonín Panenka, československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, malíř a spisovatel Josef Lada, hokejista Dominik Hašek, spisovatelé Jan Neruda a Karel Havlíček Borovský, herec Jiří Voskovec, atleti Emil Zátopek a Tomáš Dvořák, skladatel Jaroslav Ježek, herec Jan Werich, malíř Leonardo da Vinci, fotbalista Petr Čech, písničkář Karel Kryl, přírodovědci Carl Linné, Jean Baptiste de Lamarck a Charles Darwin, vojevůdce Jan Žižka, spisovatel Alois Jirásek, režisér Otakar Vávra, herec Zdeněk Štěpánek, houslista a skladatel Jaroslav Kocian, houslista a skladatel Niccolò Paganini, svatý Václav, císař Karel IV. a svatý Vojtěch

²⁷ lyžařka Kateřina Neumannová a atletka Jarmila Kratochvílová

přisouzena buď určité mužské postavě, nebo je použito generické maskulinum, například „*Tato populace je francouzskými etnology zkoumána již po několik desetiletí*“ (Čechová et al., 2014, s. 143).

Genderovým stereotypům odpovídají také povolání, jimž se muži v učebnici věnují. Opakovaně zde vystupuje lékař a hajný, dále například řidič autobusu, podnikatel, kovář či spisovatel a několik mužských postav zastává vedoucí funkce (předseda komise, výkonný ředitel, majitel firmy, ředitel divadla, generální ředitel). Ve výpovědích s generickými maskuliny pak nalezneme například poslance, psychology, historiky, etnology či lékaře.

V případě pracujících ženských postav se v tomto dílu můžeme setkat jak s jednou ženou, která vykonává genderově stereotypní zaměstnání stevardky, tak také s překladatelkou a výčepní.

Pokud jde o péči o děti, není tato činnost v učebnici tradičně přisouzena ženám, ale naopak se zde v roli těch, kdo se starají o své potomky či vnoučata, objevují pouze muži. V jednom krátkém textu je zmíněn otec, který jede se svým šestiletým synem a starší dcerou autobusem a snaží se je zabavit tak, aby nevnímali pro ně nevhodný film, jenž je během cesty promítán, a v jiném úryvku zase vystupuje dědeček, který doprovází svou vnučku do školky. Navíc učebnice nereprodukuje ani stereotypní spojování žen s péčí o domácnost. Sice zde nalezneme text, v němž se uvádí, že se o domácnost jednoho vdovce staraly jeho tři dcery, zároveň se zde ale můžeme setkat i s mužem, který vypráví své matce o tom, jak si sám pere a žehlí. Kromě toho se v jednom mluvnickém cvičení objevuje výpověď „*Matka šla s otcem na nákup*“ (Čechová et al., 2014, s. 14).

Stejně tak se zástupci obou pohlaví společně věnují i některým dalším činnostem a zájmům. Muž a žena spolu například vysévají trávník nebo lezou na skály a skupina chlapců a děvčat hrabe na poli seno. Jinak jsou muži v učebnici stereotypně zobrazováni jako hráči kolektivních sportů a jako dobrodružní cestovatelé, jedna mužská postava pytláčí a o jednom muži se dozvíme, že v zimě odhrabával sníh, aby děti mohly chodit do školy. Co se týká zájmů a aktivit ženských postav, v jednom textu se objevuje skupina žen, které v lese sekají trávu a v pytlicích ji odnášejí pryč, a jinde dívka vzpomíná v dopise adresovaném své kamarádce na to, jak se chodila v létě koupat do lomu, což lze označit za méně stereotypní.

Obdobně jako v předchozích analyzovaných učebnicích se pak můžeme i v této setkat s převahou mužů mezi osobnostmi z řad umělců, politiků apod. Zatímco známých mužských osobností je v izolovaných výpovědích a nevýkladových textech zmíněno celkem šest,²⁸ ženskou osobnost zde nenalezneme žádnou. A muži dominují také mezi autory úryvků z umělecké literatury – oproti šestnácti textům od spisovatelů jsou do učebnice zařazeny pouze tři ukázky z děl spisovatelek (Valja Stýblová, Krista Nevšímalová a Božena Němcová).

2.3.2 Ilustrace

V následující části analýzy se budeme věnovat zobrazování mužů a žen na doprovodných ilustracích. Kromě srovnání počtu vyobrazených osob mužského pohlaví s počtem osob pohlaví ženského si budeme všimnout i toho, při jakých činnostech a v jakých rolích a zaměstnáních jsou muži a ženy zachycováni.

Do analýzy nebudou zahrnuty postavy, u nichž není možné jednoznačně určit jejich pohlaví, ani skupiny osob, které se objevují v pozadí ilustrací (například publikum za řečníkem apod.).

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis

V učebnicích od nakladatelství Didaktis můžeme nalézt tři druhy doprovodných ilustrací – kreslené obrázky, které se až na několik výjimek vztahují k úvodním textům, fotografie, na nichž jsou v různých situacích zobrazeni anonymní lidé, a fotografie konkrétních osob.²⁹

Ve všech třech dílech této učebnicové řady mají na doprovodných ilustracích početní převahu muži. V prvním dílu jsme napočítali celkem 201 postav, z toho 126 mužských a

---

²⁸ malíř a spisovatel Josef Lada, státník a vojevůdce Napoleon Bonaparte, malíř Leonardo da Vinci, politik Petr Pithart, spisovatel Karel Čapek a malíř Jan Zrzavý

²⁹ Mezi fotografie konkrétních osob zařazujeme pouze takové fotografie, které jsou doplněné popiskem se jménem daného člověka nebo které jsou připojené k textu, v němž je jméno tohoto člověka uvedeno. Všechny ostatní fotografie řadíme mezi fotografie anonymních lidí.

75 ženských. Mužského pohlaví je tedy 63 % vyobrazených osob, zatímco ženského pohlaví je pouze 37 % osob. Genderově nevyvážené jsou především fotografie konkrétních osobností, na nichž se objevuje patnáct mužů³⁰ a jen dvě ženy,³¹ a také kreslené obrázky. Naopak na fotografiích anonymních lidí je počet mužů a žen vyrovnaný.

V učebnici se můžeme setkat s několika ilustracemi, na nichž jsou mužské a ženské postavy vyobrazeny genderově stereotypním způsobem. Například hned v první kapitole je na fotografii z lékařského prostředí jako doktor zachycen muž, zatímco práci zdravotní sestry zastává žena. Dále je mužským postavám přisouzena role sportovního fanouška, stavebního dělníka, fotbalového rozhodčího, detektiva či řečníka pronášejícího veřejný projev. Na dalších fotografiích se pak můžeme setkat například s mužem montujícím nábytek či se dvěma technikami v dílně. V případě ženských postav odpovídá genderovým stereotypům jejich spojení s urážlivostí (ilustrace zachycující dvě ženy, které k sobě sedí zády a nemluví spolu), s péčí o děti (fotografie matky s dítětem v náručí) či s nerozhodností při výběru oblečení (text o tom, že dlouhé přemýšlení většinou vede ke špatnému rozhodnutí, je doplněn fotografií mladé ženy před otevřenou šatní skříní).

Zároveň je ale v učebnici patrná snaha zobrazovat mužské a ženské postavy ve stejných situacích. Můžeme se zde setkat s řadou ilustrací, na nichž se objevují genderově smíšené skupiny či dvojice (například skupina mladých lidí v parku, skupina studentů a studentek, lyžař a lyžařka, muž a žena při hádce, politik a politička při jednání, kolega a kolegyně v práci či chlapec a dívka při četbě knihy). Kromě toho je do kapitoly věnované empatickým reakcím zařazena jak fotografie, na níž žena vyjadřuje porozumění a podporu jiné ženě, tak fotografie, na které jsou totožným způsobem vyobrazeni dva muži.

Navíc je na ilustracích několik postav zachyceno při činnostech, jež nejsou s jejich pohlavím tradičně spojovány. Jedná se o dívky hrající fotbal, vědkyni a motocyklistku. Za méně obvyklé lze rovněž označit zobrazení muže jako učitele, již zmíněnou ženu v roli političky nebo opakované vyobrazení mužů jako citlivých a empatických osob (v kapitole o

---

³⁰ kuchař Emanuel Ridi, pokerový hráč Jan Škampa, spisovatel Karel Čapek, jazykovědec Pavel Eisner, sbormistr Bohumil Kulínský, zpěvák Václav Ševčík, herci Richard Gere, Tomáš Matonoha, Miroslav Donutil, Charlie Chaplin, Jaroslav Dušek, Mel Gibson, Laurel a Hardy a herec a režisér Robert Redford

³¹ zpěvačka Eva Ševčíková a herečka Julia Roberts

vyjadřování empatie můžeme kromě výše popsané fotografie dvou mužů nalézt ještě jednu fotografii, na níž má mladý muž položenou ruku na paži starší ženy sedící na invalidním vozíku).

Ve druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství Didaktis jsme na doprovodných ilustracích identifikovali celkem 193 osob, z toho 117 je pohlaví mužského a 76 je pohlaví ženského. Muži a chlapci tak tvoří 61 % všech vyobrazených postav a ženy a dívky ostatních 39 %. K této nevyváženosti přispívají, stejně jako v předchozí analyzované učebnici, zejména fotografie konkrétních osobností, na nichž se objevuje třináct mužů³² a pouze tři ženy.³³ Na fotografiích anonymních lidí je naopak počet mužských a ženských postav téměř vyrovnaný.

I do tohoto dílu je zařazeno několik ilustrací zobrazujících muže a ženy v genderově stereotypních rolích a situacích. Na jedné kresbě si například muž zakrývá uši, aby nemusel poslouchat ženu, která mluví o růžových šatech, a text o vyhledávání zboží v e-shopech je doplněn fotografií mladé ženy s notebookem. Na dalších ilustracích pak můžeme vidět například prodavačku, dělníky, mladého fotbalistu, muže s vrtačkou v ruce či fotbalového rozhodčího. Navíc je mužům opakovaně přisouzena také úloha řečníků, a to jak na akcích veřejných, tak na akcích soukromých (svatba, kolaudační večírek), a jsou více než ženy zobrazováni při jednání na firemních poradách.

Na druhou stranu ale v učebnici nechybějí ani ilustrace, na nichž jsou mužské a ženské postavy zachyceny při činnostech a zaměstnáních, s nimiž jsou obvykle spojovány spíše osoby opačného pohlaví. Na jedné fotografii můžeme vidět otce, který si s chlapcem a dívkou prohlíží obrázkovou knihu, na jiné je vyobrazen muž, jenž vysává pokoj, a na dvou kresbách vystupují muži v roli učitelů. Kromě toho se na jedné fotografii můžeme setkat s dívkami hrajícími fotbal a na jedné kresbě se objevuje žena jako chemička.

---

³² herci Rudolf Hrušínský, Jiří Voskovec a Jan Werich, moderátoři Jan Kraus a Václav Moravec, herci Gordon Liu, Jiří Kodet a Noah Wyle, zpěvák Karel Gott, herec Jaromír Hanzlík, prezident Ivan Gašparovič a herci Colin Firth a Matthew McConaughey

³³ herečky Uma Thurman a Magda Vašáryová a moderátorka Michaela Jílková

Na části ilustrací jsou pak mužské a ženské postavy zobrazeny ve stejných situacích. Skupina složená ze zástupců obou pohlaví například diskutuje na pracovní poradě, baví se na večírku nebo zasedá v porotě u výběrového řízení a genderově smíšená dvojice si povídá na louce, čeká na letišti, hraje deskovou hru nebo je zachycena při hádce. Kromě toho se na fotografiích a kresbách mužské a ženské postavy objevují společně také v roli rodičů.

V posledním dílu učebnicové řady od nakladatelství Didaktis jsme na doprovodných ilustracích napočítali celkem 199 postav, z nichž 124 (tj. 62 %) je pohlaví mužského a 75 (tj. 38 %) je pohlaví ženského. Značnou genderovou nevyváženost jsme opět zaznamenali zejména na fotografiích konkrétních osob, na kterých se můžeme setkat s deseti muži³⁴ a pouze s jednou ženou.³⁵

Stejně jako v předchozích dvou analyzovaných učebnicích nalezneme i v této ilustraci, na nichž jsou mužské a ženské postavy vyobrazeny při stejných činnostech. Muž a žena spolu například pokládají koberec, čtou si noviny nebo se dívají na televizi. Na několika ilustracích je zachycena skupina mužů a žen v pracovním prostředí (při týmové práci, na poradě či při přijímacím pohovoru) a zástupci obou pohlaví se zde objevují také jako vědci, čtenáři knih a rodiče, kteří se snaží vychovávat své dospívající potomky.

Dále se v učebnici můžeme setkat s ilustracemi, na nichž jsou mužské a ženské postavy vyobrazeny v situacích, které nejsou s jejich pohlavím tradičně spojovány, jejich počet je ale nižší než v prvních dvou dílech této učebnicové řady. Na jednom obrázku můžeme vidět muže v roli prodávče květin, na jiném v roli otce, který pomáhá batoleti chodit, a nestereotypní je také zobrazení ženy jako vědkyně.

Zároveň je do učebnice zařazeno množství ilustrací, které zobrazují mužské a ženské postavy ve stereotypních situacích. Ženy se například na několika obrázcích věnují domácím pracím – jedna žena umývá okno, jedna uklízí chodbu a na jedné kresbě žena žehlí, zatímco muž sedí v křesle a čte si noviny. Dále můžeme v učebnici vidět ilustraci zachycující

---

³⁴ herec Gérard Depardieu, zpěvák a textař Mirek Černý, spisovatel Pavel Kohout, herec Martin Lartique, novinář Tomáš Etzler, spisovatel Bohumil Hrabal, malíř a spisovatel Josef Lada, bývalý ministr Martin Kocourek, podnikatel Tomáš Baťa a herec Oldřich Nový

³⁵ herečka Lída Baarová

ženskou postavu při nákupu oblečení a bot, jedné ženě je přisouzeno povolání úřednice a nechybí zde ani fotografie matky, která si s malým dítětem prohlíží obrázkovou knihu. Muži se v učebnici opakovaně objevují v roli sportovců (dvakrát jako fotbalisté a dvakrát jako hokejisté), jsou více než ženy zachycováni v pracovním prostředí a několik mužů je zde vyobrazeno v typicky mužských zaměstnáních, jako je pilot, soudce, matematik, astronaut, dělník, vědec a lékař. Kromě toho jsou na ilustracích mužské postavy spojovány s větší agresivitou a fyzickou silou. Na jedné kresbě můžeme vidět dva svalnaté muže v tmavé uličce, kteří se chystají poprat, a také na obrázku, jenž je doplněn nápisem „*proloktoval si cestu vpřed*“ (Adámková et al., 2012, s. 26), je zachycen statný, odhodlaně se tvářící muž. Zároveň se vedle těchto ilustrací, které ukazují muže jako „silnější pohlaví“, můžeme v učebnici setkat se dvěma obrázky, na nichž jsou vyobrazeny vyděšené a křičící ženské postavy, a které tak znázorňují ženy naopak jako „pohlaví slabší“.

Učebnicová řada nakladatelství Fraus

V učebnicové řadě od nakladatelství Fraus se stejně jako v analyzovaných učebnicích od nakladatelství Didaktis objevují tři druhy doprovodných ilustrací, a to kreslené obrázky, fotografie anonymních lidí a fotografie a kresby konkrétních osob.³⁶

V obou dvou dílech této řady, v *Mluvnici* i *Komunikaci a slohu*, na ilustracích jednoznačně dominují muži. V *Mluvnici* jsme napočítali celkem 139 postav, z toho 101 mužských a 38 ženských. Zatímco mužského pohlaví je tedy 73 % všech zobrazených osob, ženského pohlaví je pouze 27 % osob. Značně genderově nevyvážené jsou, obdobně jako v předchozích analyzovaných učebnicích, zejména fotografie a kresby konkrétních

---

³⁶ Mezi fotografie a kresby konkrétních osob opět řadíme pouze ty ilustrace, k nimž je připojen popis se jménem vyobrazeného člověka nebo které doplňují text, v němž je jméno tohoto člověka zmíněno.

osobností, na nichž můžeme nalézt třicet tři mužů³⁷ a jen dvě ženy.³⁸ Portrét Františka Palackého a Karla Čapka se navíc mezi ilustracemi objevuje dvakrát.

Mluvnice je ze všech zkoumaných učebnic jediná, u níž se setkáme s obrázkem postav již na obálce. Můžeme zde vidět chlapce, který pracuje na notebooku a zároveň telefonuje, a dívku, která se chlapci dívá přes rameno a jejíž gesto naznačuje, že by mu chtěla něco povědět. Na jednu stranu je tedy pozitivní, že se na obálce, s níž přijdou studenti při používání učebnice do kontaktu nejčastěji, objevují zástupci obou pohlaví, navíc ve stejném počtu, na druhou stranu je zde ale mužská postava stereotypně zachycena spíše ve vedoucí pozici, zatímco ženskou postavu je možno vnímat více jako podřízenou. Obdobně jsou navíc osoby mužského a ženského pohlaví zobrazeny i na celostránkové ilustraci zařazené na začátek jednoho z tematických celků. Na této kresbě můžeme vidět muže a ženu v laboratoři, přičemž tím aktivním, kdo něco vyrábí, je muž, kdežto žena pouze stojí v pozadí a sleduje, co vědec dělá.

S genderovými stereotypy se můžeme setkat také na mnoha dalších ilustracích. Na dvou kresbách se ženy věnují ručním pracím (jedna zašívá a druhá při sledování televize plete), na jednom obrázku dívka provozuje gymnastiku, na dalším jsou vyobrazeny čtyři dospívající dívky, které pravděpodobně někoho pomlouvají, neboť se spolu dívají na displej mobilního telefonu a jedna z nich říká: „*Hele, koukej, jak se zase tváří*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 127), a na jedné fotografii jsou dvě ženy zachyceny při důvěrném rozhovoru u kávy. Navíc můžeme hned vedle této ilustrace vidět fotografii mužské postavy při práci v kanceláři a také obrázek znázorňující muže jako řečníka, jenž zpoza řečnického

---

³⁷ spisovatelé Robert Fulghum a Allen Ginsberg, pedagog a spisovatel Jan Amos Komenský, filozof a matematik Pythagoras, císař Augustus, básník Homér, filozof Platon, spisovatelé Molière, Fjodor Michajlovič Dostojevskij, William Shakespeare a Jules Verne, skladatelé Giuseppe Verdi, Petr Iljič Čajkovskij, Claude Debussy a Richard Wagner, politik Mahátma Gándhí, spisovatel Paulo Coelho, skladatel Wolfgang Amadeus Mozart, spisovatel Karel Čapek, fyzik Albert Einstein, spisovatel Gerald Durrell, král Václav II., historik a politik František Palacký, horolezci Edmund Hillary a Tenzing Norgay, vojevůdce Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna, architekt Josef Hlávka, herci Dean Martin a James Stewart, americký prezident George Washington, císař Rudolf II., spisovatelé Jan Neruda a Jan Werich

³⁸ herečky Jana Synková a Raquel Welchová

pultu pronáší projev, a tak zde dochází k reprodukci tradičního spojování mužů s veřejnou a žen naopak se soukromou sférou.

Mužské postavy jsou dále na ilustracích stereotypně vyobrazeny například v roli sportovního fanouška, hvězdáře, vojáka či lupiče a opakovaně též jako sportovci (konkrétně se na fotografiích objevují ragbisté, golfista, plavec, běžec, koulař, vzpěrač, kanoista a hokejista). Kromě toho se můžeme v učebnici setkat například se svalnatým dřevorubcem, který kácí strom, s mužem sedícím v hospodě, statným mužem v pracovním oděvu či dopravním policistou, který kontroluje doklady řidiče.

Naopak obrázky, které by bylo možné označit za genderově nestereotypní, zde nalezneme pouze dva. Na prvním z nich můžeme vidět muže s koštětem, jak zametá oblaky (jedná se o ilustraci k výpovědi *Obloha byla, jako by ji vymetl*), a na druhém je vyobrazena žena jako bojovnice, která se snaží přemoci hada tvořeného dlouhým slovem (ilustrace na začátku tematického celku *Tvaroslovi*). Stejně tak je do této učebnice zařazeno velmi málo kreseb či fotografií, na nichž by byly mužské a ženské postavy zobrazeny společně při stejné činnosti a zároveň v rovnocenných rolích.

V učebnici *Komunikace a sloh*, druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství Fraus, jsme na doprovodných ilustracích napočítali celkem 125 postav, z toho 88 pohlaví mužského a 37 pohlaví ženského. Muži a chlapci tak tvoří 70 % všech vyobrazených osob a ženy a dívky pouhých 30 %. K této genderové nevyváženosti přispívají zejména kreslené ilustrace, na nichž není oproti patnácti mužským postavám zobrazena ani jedna postava ženská, a se značnou genderovou nevyvážeností se setkáme také na fotografiích a kresbách konkrétních

osobností, na kterých můžeme nalézt třicet jedna mužů³⁹ a jen tři ženy⁴⁰ (portrét spisovatele Ludvíka Vaculíka se zde navíc objevuje dvakrát).

Do učebnice je zařazeno několik ilustrací, na nichž jsou mužské a ženské postavy vyobrazeny společně. Můžeme zde vidět například žáky a jednu žákyni při diskuzi ve třídě, muže a ženu, jak si podávají ruce, jedou autobusem nebo platí na recepci, dále skupinu dvou kolegů a tří kolegyní na pracovní poradě, matku při rozhovoru s dospívajícím synem nebo muže, jemuž na pódiu žena předává cenu. Stejně tak se spolu zástupci obou pohlaví objevují například na fotografii z filmu *Stříbrný vítr* a také na snímku z inscenace opery *Nabucco* či dramatu *Plešatá zpěvačka*.

Na dvou z výše popsáných ilustrací se zároveň můžeme setkat se situacemi, které lze označit spíše za méně tradiční. Při platbě na recepci podává recepční platební kartu žena (neplatí tedy vedle ní stojící muž) a na pracovní poradě je ženské postavě přisouzena role toho, kdo ostatním kolegům a kolegyním něco prezentuje.

Jinak jsou ale v učebnici v souladu s genderovými stereotypy jako řečníci při veřejných proslovech více vyobrazovány osoby mužského pohlaví. Na jednom obrázku je zobrazen muž za řečnickým pultem, další mužská postava v obleku je zachycena na jediné ilustraci zařazené do kapitoly o řečnickém funkčním stylu a formálně oblečeného muže můžeme vidět také na fotografii, která znázorňuje monologický projev. Ženy jsou oproti tomu v učebnici více spojovány se sférou soukromou. Hned vedle poslední jmenované ilustrace muže v roli řečníka se nachází obrázek dvou žen při neformálním rozhovoru, o několik stran dále můžeme na jiné fotografii při důvěrném hovoru nalézt další dvě ženské postavy a v soukromé sféře je zachycena také již zmíněná matka, která mluví se svým

---

³⁹ československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, spisovatelé Karel Čapek a Fráňa Šrámek, moderátor Václav Moravec, herec Eduard Vojnar, písničkář Karel Kryl, spisovatelé Josef Škvorecký, Milan Kundera, Ludvík Vaculík, Vladislav Vančura, Vít Kremlička, Jack London, Karel Poláček, Jáchym Topol a Warren Miller, neuropatolog František Koukolík, spisovatelé Paul Verlaine, Viktor Dyk, Václav Havel, František Hrubín, Thomas Bernhard, František Xaver Šalda, Miroslav Holub, Jaroslav Seifert, František Gellner a Jiří Kolář, vynálezce dynamitu Alfred Nobel, skladatel Giuseppe Verdi a spisovatelé Josef Kainar, Bohumil Hrabal a Ludvík Aškenazy

⁴⁰ tenistka Nicole Vaidišová, spisovatelka Teréza Nováková a lyžařka Kateřina Neumannová

dospívajícím synem. Kromě toho genderovým stereotypům odpovídá též zobrazení muže jako lékaře, těžkooděnce a ženy jako recepční.

Učebnicová řada nakladatelství SPN

V analyzovaných učebnicích od nakladatelství SPN můžeme nalézt jen velmi málo doprovodných ilustrací. Ty jsou navíc silně genderově nevyvážené, jelikož jsou na drtivé většině z nich vyobrazeny pouze osoby mužského pohlaví. S výjimkou jedné černobílé fotografie zařazené do prvního dílu mají všechny obrázky podobu černobílých kreseb.

V učebnici pro první ročník je na ilustracích zachyceno deset mužských postav a žádná postava ženská. Kromě toho se zde můžeme setkat převážně s genderovými stereotypy. Na obrázcích se objevuje sportovec s pohárem pro vítěze, chlapec v roli fotbalového brankáře, myslivec a dva zvědaví chlapci, kteří stojí u zamřížovaného vstupu do sklepení hradu, přičemž jeden z nich se snaží mříž otevřít. Za méně stereotypní lze označit pouze kresbu zachycující otce a syna, jak spolu o Vánocích hrají na housle. V případě posledních tří mužských postav se pak v učebnici můžeme setkat pouze s jejich obličejem, u nichž mají studenti určit, jaké pocity vyjadřují jejich výrazy.

Ve druhém dílu této učebnicové řady jsme na ilustracích napočítali celkem sedm osob, z toho šest mužských a jednu ženskou. Mužů je tedy 86 % všech vyobrazených postav, zatímco žen pouze 14 %. V učebnici můžeme nalézt portréty tří spisovatelů,⁴¹ dále je jedné mužské postavě přisouzena stereotypní role domácího kutila, na jedné kresbě je muž zobrazen jako turista a na poslední ilustraci, která doprovází text o Karlu IV. a jeho první manželce, je zachycen rytíř se šlechtickou.

V učebnici pro třetí ročník nalezneme obrázky mužských a ženských osob pouze v rámci jednoho cvičení. Jedná se o šest kreseb od Josefa Lady, které zobrazují různé frazémy. Můžeme zde vidět celkem jedenáct postav, z nichž sedm (tj. 64 %) je mužského pohlaví a čtyři (tj. 36 %) jsou pohlaví ženského. Za zmínku stojí, že se zde objevuje muž, který plete

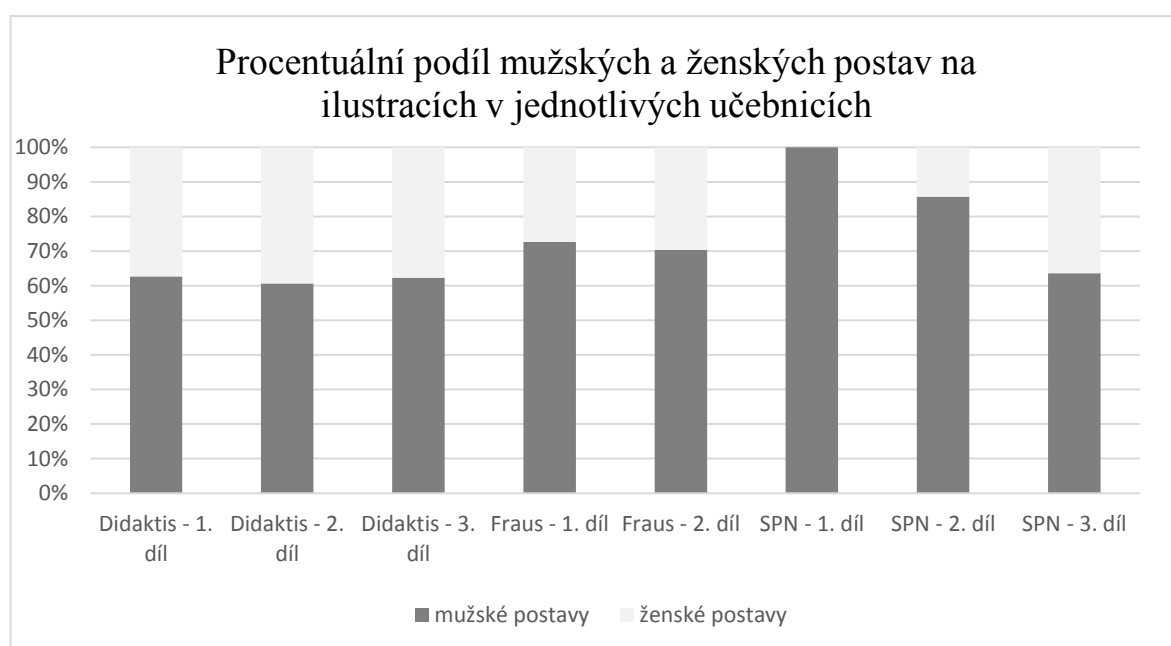
---

⁴¹ spisovatelé Ernest Hemingway, Erich Maria Remarque a Maxim Gorkij

(frazém *sotva plete nohama*), celkově ale nelze vzhledem ke specifčnosti těchto ilustrací posoudit, zda jsou na nich muži a ženy vyobrazeni stereotypním způsobem či nikoliv.

V učebnici pro čtvrtý ročník se žádné ilustrace postav nenacházejí.

Následující graf přehledně ukazuje procentuální zastoupení mužů a žen na doprovodných ilustracích ve všech třech učebnicových řadách:

Graf č. 2

2.3.3 Jazyk

V této části analýzy si budeme všimnout prostředků diskriminace v jazyce. Budeme sledovat oslovení studentů, způsob formulace zadání jednotlivých úkolů i výklad. Zaměříme se na to, zda je v učebnicích používáno generické maskulinum, nebo zda dochází k jeho nahrazování genderově vyváženějšími alternativami. Zároveň budeme pozorovat, v jaké podobě se v učebnicích vyskytují cizí ženská příjmení, tj. zda jsou přechylována či nikoliv.

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis

První díl učebnicové řady od nakladatelství Didaktis začíná genderově korektním oslovením „*Milé studentky, milí studenti, vážené učitelky, vážení učitelé*“ (Adámková et al., 2010, s. 2).

Otázky a úkoly jsou zadávány v plurálu, což také odpovídá zásadám uvedeným v *Příručce pro posuzování genderové korektnosti učebnic* (Valdrová, Smetáčková, Knotková-Čapková, 2005, s. 192), například „*Jaké prohršky vůči spisovné češtině jste ve větě objevili?*“ (Adámková et al., 2010, s. 25); „*Setkali jste se někdy s piktogramem, kterému jste nerozuměli?*“ (Tamtéž, s. 30). Nicméně ne všechna zadání, která v této učebnici nalezneme, lze považovat za genderově vyvážená. Při označování osob se zde používá pouze generické maskulinum, a tak jsou v některých otázkách a úkolech ženy opomíjeny, například „*Uveďte, které další spisovatele proslulé vysokou jazykovou úrovní znáte*“ (Tamtéž, s. 22); „*Jak byste charakterizovali dobrého vypravěče?*“ (Tamtéž, s. 38); „*Zkuste vytvořit identikit některého svého kamaráda*“ (Tamtéž, s. 41).

S generickým maskulinem se můžeme velmi často setkat také ve výkladu učiva: „*V 60. a 70. letech minulého století se vědcům např. podařilo naučit šimpanze používat znaky pro hluchoněmé*“ (Tamtéž, s. 10); „*Problémy s dýcháním vyřeší praktický lékař, o nemocné hlasivky se postará foniatr, se správným tvořením jednotlivých hlásek pomůže logoped a vady psychického původu může pomoci odstranit psycholog či neurolog*“ (Tamtéž, s. 27). Jen ojediněle dochází k nahrazení generického maskulina genderově korektní alternativou, jako například v jednom doplňkovém výkladu, kde se místo *učitelé* objevuje výraz *vyučující*: „*Pomocí speciálního programu pojmenovaného Jako vejce vejci, vyvinutého na Masarykově univerzitě v Brně, mohou vyučující snadno zjistit, nakolik se odevzdaná práce shoduje s již dříve napsanými texty*“ (Tamtéž, s. 42). S využitím lomítek se pak v učebnici setkáme pouze jednou, a to v části věnované verbalizaci emocí: „*Zjednodušeně řečeno, pokud se cítíme rozčilení, pak nejednáme rozčileně, nýbrž řekneme Ted' jsem rozčilená/ý*“ (Tamtéž, s. 54).

Pokud jde o otázku přechylování cizích ženských příjmení, je jedinou cizinkou, o níž se učebnice zmiňuje, herečka Julia Roberts, jejíž jméno je zde uvedeno v nepřechýlené podobě.

Druhý díl učebnicové řady od nakladatelství Didaktis začíná stejným genderově korektním oslovením jako díl první, tedy „*Milé studentky, milí studenti, vážené učitelky, vážení učitelé*“ (Bozděchová et al., 2011, s. 2).

Zadání otázek a úkolů je v souladu s požadavky na používání genderově vyváženého jazyka v učebnicích formulováno v plurálu, například „*Uved'te rozdíly v zahájení komunikace v oficiálním a soukromém e-mailu*“ (Tamtéž, s. 16). Při označování osob se však ve většině případů opět objevuje výhradně generické maskulinum, například „*Dokážete si vybavit politika, který podle vás v médiích komunikuje bez faulů?*“ (Tamtéž, s. 25); „*Najděte na internetu manažerský slovníček a z deseti výrazů vytvořte kvíz pro spolužáky*“ (Tamtéž, s. 45); Výjimku představuje jen jedno zadání, v němž je naopak použit pouze ženský rod, žena je zde ale stereotypně spojena s péčí o domácnost: „*Jak můžete po nepříteli vydatřeném obědě zdvořile odpovědět na otázku hostitelky Pochutnali jste si?*“ (Tamtéž, s. 18).

Generické maskulinum se velmi často objevuje také ve výkladových pasážích, například „*Úspěšní obchodníci jsou ti, kteří při obchodním jednání nechávají klientům prostor a naslouchají jim – spíše než ti, kteří klienty unavují dlouhým povídáním plným argumentů*“ (Tamtéž, s. 23); „*Na podobném principu je založen i vyučovací postup, při kterém se učitel v diskuzi snaží zjistit, co všechno už studenti o tématu vědí*“ (Tamtéž, s. 60). V několika případech se nicméně můžeme setkat i s užitím lomítek (nejedná se však o alternativy k označování osob generickým maskulinem): „*Vhodnější a čestnější by bylo otevřeně říci např. Vidím, že jsi ještě neumyl/a nádobí*“ (Tamtéž, s. 22) či „*Např. člověka, který váhá s rozhodnutím, se může kouč zeptat: Jak jste tuto věc řešil/a dříve? [...] Čeho byste chtěl/a řešením dosáhnout?*“ (Tamtéž, s. 65). Na jiném místě je však v podobné situaci opět použit pouze mužský rod: „*Asertivní člověk se dokáže otevřeně vyjadřovat – říci svůj názor (např. Myslím, že...), vysvětlit, o co mu jde (Chtěl bych...), [...]*“ (Tamtéž, s. 68).

Co se týká přechylování cizích ženských příjmení, je v tomto učebnici poněkud nejednotná. Zatímco u tří žen se zde můžeme setkat s přechýlenou podobou jejich příjmení (Eleanor Porterová, Jane Austenová a Gwyneth Paltrowová), příjmení jedné ženy autoři učebnice nepřechýlili (Uma Thurman).

Ani poslední díl učebnicové řady nakladatelství Didaktis se od předchozích dvou dílů, pokud jde o užívání jazyka, příliš neliší. Na začátek předmluvy je znovu zařazeno genderově

korektní oslovení „*Milé studentky, milí studenti, vážené učitelky, vážení učitelé*“ (Adámková et al., 2012, s. 2).

V otázkách a úkolech, které jsou formulovány v plurálu, například „*Zvolte si událost, kterou jste zaznamenali v masových médiích, a uveďte, jak se lišilo její zpracování v různých typech médií*“ (Tamtéž, s. 30), se můžeme při označování osob opět setkat pouze s generickým maskulinem (žádné genderově vyvážené alternativy se zde tedy neobjevují), například „*[...] Vyprávějte spolužákovi, jak to v letadle během letu vypadalo. Spolužák pak charakterizuje jazykové i nejazykové prostředky, které jste ve svém vyprávění použili*“ (Tamtéž, s. 33), „*Zdůvodněte, proč má žurnalista klást otevřené otázky*“ (Tamtéž, s. 38).

Stejně tak jsou ženy v důsledku používání generického maskulina často zneviditelnovány též ve výkladu, například „*Není tedy divu, že v roce 2012 zahájila Justiční akademie kurzy tvůrčího psaní určené soudcům*“ (Tamtéž, s. 19); „*Přestože se větami zabývají hlavně jazykovědci, je tento pojem důvěrně známý i matematikům*“ (Tamtéž, s. 44) či „*Přijímací pohovor vede zástupce firmy (např. personalista) s cílem zjistit, nakolik splňujete požadavky na pozici, o níž se ucházíte*“ (Tamtéž, s. 80). Navíc se na rozdíl od předchozích dvou analyzovaných dílů nesetkáme v tomto ani s jednou výpovědí, v níž by byly mužské koncovky doplněny koncovkami ženskými.

Pokud jde o cizí ženská příjmení, můžeme v učebnici nalézt jak jedno příjmení přechýlené (Janet Cookeová), tak dvě nepřechýlená, tato jejich podoba je však použita záměrně, neboť se objevují v textu o sportovní komentátorce, která přechylovat odmítla: „*Protože nechtěla zahraničním běžkyním komolit jména příponou -ová a hovořila třeba o Therese Johaug či Justyně Kowalczyk, dostala během mistrovství světa v roce 2009 v Liberci od ředitele České televize výpověď*“ (Tamtéž, s. 28). S tímto textem se dále pracuje v rámci problematiky přechylování (viz dále v kapitole 2.3.4 *Učivo s genderovou tematikou*).

Učebnicová řada nakladatelství Fraus

Ani v jedné zkoumané učebnici od nakladatelství Fraus se nesetkáme s žádným oslovením typu *Milé studentky, milí studenti* apod.

V prvním dílu této učebnicové řady jsou stejně jako v předchozích analyzovaných učebnicích zadání otázek a úkolů formulována v plurálu, například „*Najděte v textu chyby a opravte je*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 86); „*Spisovné koncovky, které jste našli ve slovníku, někdy nemusejí odpovídat vašemu jazykovému úzu. Ve kterých případech byste volili jiné?*“ (Tamtéž, s. 46). Zároveň se zde ale velmi často objevuje generické maskulinum, například „*Zformulujte písemné dotazy a odevzdejte je učiteli*“ (Tamtéž, s. 59); „*Ve dvojicích vytvořte pro spolužáky pravopisné cvičení nebo diktát*“ (Tamtéž, s. 108). Pouze ojediněle, konkrétně ve třech případech, jsou užita lomítka nebo je maskulinum doplněno femininem: „*S pomocí učebnic a spolužáka/-čky vytvořte sami cvičení obsahující pravdivá a nepravdivá tvrzení o slovesech*“ (Tamtéž, s. 86); „*[...] Ale paní učitelce/panu učiteli jej přeložte do češtiny*“ (Tamtéž, s. 98); „*Napište ve dvojicích parazitní slova, která slýcháte od kolegy/kolegyně, a lístky si vyměňte*“ (Tamtéž, s. 189).

Generické maskulinum je navíc často užíváno také ve výkladu, například „*Kodifikaci, tedy uzákonění pravopisné normy v písemné podobě v jazykové příručce, stanovují jazykovědci (lingvisté)*“ (Tamtéž, s. 99); „*V roli publicismů se často ocitají různé frazémy, které novináři často a v různých souvislostech opakují*“ (Tamtéž, s. 216). S žádnou snahou o zviditelnění žen se zde nesetkáme.

Pokud jde o otázku přechylování cizích ženských příjmení, můžeme v této učebnici nalézt jak jedno jméno přechýlené (Raquel Welchová), tak jedno nepřechýlené (Agatha Christie).

Ve druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství Fraus, v učebnici *Komunikace a sloh*, jsou otázky a úkoly opět zadávány v plurálu: „*Jak byste uvedenou skutečnost vyjádřili dnes?*“ (Hoffmannová, Ježková a Vaňková, 2009, s. 19). Stejně jako v přechozí analyzované učebnici se ale i zde můžeme při označování osob setkat převážně s generickými maskuliny, například „*Situace: při hodině tělesné výchovy se zranil váš spolužák a vy jste ho doprovázeli k lékaři. Informujte o této události a) lékaře, b) kamaráda, c) rodiče, d) třídního učitele*“ (Tamtéž, s. 46); „*Sledujte televizní zprávy a všimněte si, které tvary reportéři využívají*“ (Tamtéž, s. 52). Pouze v jednom zadání je maskulinum doplněno femininem: „*Zkuste zhodnotit, zda váš spolužák (spolužačka) má lepší dispozice k projevu mluvenému, či psanému*“ (Tamtéž, s. 41).

Kromě toho jsou v učebnici ženy v důsledku používání generického maskulina zneviditelňovány rovněž ve výkladu, například „*Také novináři odkazují k projevům a výroků politiků a jiných veřejných činitelů, vybírají z nich některé pasáže a často jsou obviňováni z toho, že výroky příslušných osobností zkreslují, vytrhují z kontextu*“ (Tamtéž, s. 33); „*[...] v podstatě všichni manažeři nejruznějších firem a institucí potřebují neustále přesvědčivě působit na své spolupracovníky*“ (Tamtéž, s. 94).

Co se týká přechování cizích ženských příjmení, nalezneme v učebnici zmínku jen o jedné cizince, a to o spisovatelce J. K. Rowlingové, jejíž jméno je zde uvedeno včetně přípony -ová.

Učebnicová řada nakladatelství SPN

Podobně jako v předchozí analyzované učebnicové řadě nejsou na začátku žádné z učebnic od nakladatelství SPN studující ani vyučující přímo osloveni. Pouze poslední kapitola čtvrtého dílu začíná genderově korektním oslovením „*Milí studenti, milé studentky*“ (Čechová et al., 2014, s. 138).

V prvním dílu této řady jsou otázky a úkoly opět zadávány v plurálu, například „*U následujících vět rozhodněte, která slova byste zdůraznili a proč*“ (Čechová et al., 2009, s. 29). Zároveň je zde ale stejně jako ve všech předchozích zkoumaných učebnicích při označování osob často užíváno generické maskulinum, například „*Postřehli jste u některého rozhlasového nebo televizního hlasatele, komentátora či moderátora nějaké výslovnostní odchylky?*“ (Tamtéž, s. 24); „*Uvádějte sami frazémy, o nichž si myslíte, že je vaši spolužáci neznají*“ (Tamtéž, s. 69). Navíc jsou studentky kvůli absenci koncovky ženského rodu opomenuty i v zadáních dvou témat slohových prací: „*Vyberte si jedno z témat a vypravujte s užitím dialogu: Jak jsem se polekal [...] Jak jsem vystrašil... (vyberte osobu)*“ (Tamtéž, s. 15). Pouze ve třech otázkách a úkolech je maskulinum korektně doplněno femininem: „*Jak např. požádáte maminku nebo tatínka o to, aby vám koupili nové boty, šaty nebo jiné věci?*“ (Tamtéž, s. 90); „*Omluvte se kamarádce nebo kamarádovi za to, že jste zavinili dlouhou odmlku v korespondenci*“ (Tamtéž, s. 135); „*Po návratu z prázdnin u své kamarádky nebo svého kamaráda píšete poděkování jejich rodičům. [...]*“ (Tamtéž). S použitím jak maskulina, tak feminina se pak můžeme setkat ještě v jednom zadání, v tomto

případě je však muži přisouzena spíše stereotypně role sportovce, zatímco ženě role herečky: „Uveďte několik příkladů na vhodná oslovení pro následující témata dopisů: [...] 4. Žádost známé herečky (významnému sportovci) o autogram“ (Tamtéž, s. 134).

Dále se generické maskulinum často objevuje také ve výkladu učiva, například „V textech úzce odborných (tj. v textech určených pro odborníky dané oblasti, např. pro lékaře, chemiky, fyziky) lze používat i původní způsob psaní (např. methyly, arsen)“ (Tamtéž, s. 49). Jen jednou je maskulinum doplněno femininem, „Společenská setkání bývají pravidelná [...], nebo jednorázová [...], ale i zcela náhodná (potkáme přítele, přítelkyni, s nimiž jsme se dlouho neviděli)“ (Tamtéž, s. 92), a v jednom případě je v závorce uvedena koncovka ženského rodu: „Např. napíšeme-li v životopisu: V letech 1989–1998 jsem navštěvoval(a) základní školu v Dobřichovicích, vyjadřujeme tím, o jaký druh školy šlo, nikoliv její oficiální název“ (Tamtéž, s. 42).

Co se týká otázky přechylování cizích ženských příjmení, nalezneme v této učebnici pouze jednu cizinku, a to spisovatelku Betty MacDonaldovou, jejíž jméno se zde objevuje v přechýlené podobě.

Také ve druhém dílu učebnicové řady od nakladatelství SPN jsou zadání otázek a úkolů formulována v plurálu, například „Uvažte, zda byste v uvedených větách dali přednost výrazu víceslovnému, či jednoslovnému“ (Čechová et al., 2010, s. 47). Při označování osob je však používáno pouze generické maskulinum, na rozdíl od předchozí analyzované učebnice se zde tedy ani v jednom zadání nesetkáme se snahou o zviditelnění žen, například „Znáte také nějaký pěkný les nebo park? Přibližte ho svým spolužákům“ (Tamtéž, s. 162); „Kdo ze současných reportérů vás nejvíce zaujal?“ (Tamtéž, s. 191).

Stejně tak jsou ženy opakovaně opomíjeny též ve výkladových pasážích, například „Získáme-li popisy určité události nebo jevu od většího počtu odborníků, budou se v zásadě shodovat“ (Tamtéž, s. 175); „Některé publicistické útvary si proto někdy spojujeme s osobou konkrétního autora – novináře nebo moderátora“ (Tamtéž, s. 193). Výjimku představují jen příklady frází, které je vhodné užívat v motivačním dopisu: „Rád(a) bych se o tuto pozici ucházel(a). [...] Podle uvedených požadavků se považuji za vhodného kandidáta (kandidátku) na nabízenou pozici. [...] Rád(a) se dostavím na osobní pohovor. [...] Na Vaše dotazy rád(a) odpovím na případné osobní schůzce“ (Tamtéž, s. 186).

Pokud jde o podobu cizích ženských příjmení, nenalezneme v učebnici mimo výklad o přechylování, v němž se objevují jak jména přechýlená, tak nepřechýlená (podrobněji viz kapitola 3.3.4), zmínku o žádné cizince.

Ve třetím dílu této učebnicové řady se můžeme v případě otázek a úkolů opět setkat jak s tím, že jsou zadávány v plurálu, například *Uvádějte sami příklady rýmovaných a rytmiizovaných frazémů včetně pranostik* (Čechová et al., 2013, s. 47), tak s tím, že je v nich při označování osob užíváno převážně generické maskulinum, například „*Výtvarně nadaní studenti se mohou pokusit obdobně ztvárnit přímý význam jiných frazémů*“ (Tamtéž, s. 51); „[...] *Jeden z jazyků si zvolte a vypište podle jeho výslovnostních zásad pět jmen osobních (např. významných politiků, spisovatelů, herců, sportovců) a pět názvů zeměpisných*“ (Tamtéž, s. 185). Pouze ve třech zadáních jsou substantiva mužského rodu doplněna femininy nebo je použita závorka: „[...] *Využijte některé z následujících témat: [...] Výtvarné dílo, které mě zaujalo, a jeho autor(ka)*“ (Tamtéž, s. 150–151); „*Proneste proslov k slavnostní příležitosti, kterou si sami zvolíte (narozeniny spolužačky nebo spolužáka, rozloučení na konci školního roku, oslava sportovního úspěchu, otevření nové školní budovy nebo hřiště apod.)*“ (Tamtéž, s. 155); „*Uspořádejte ve třídě anketu, ve které se vyslovíte pro nejprjemnější a z výrazového hlediska nejzajímavější hlas hlasatelky a hlasatele, moderátorky a moderátora, herečky a herce (třeba se zvláštní podkategorií dabinku)*“ (Tamtéž, s. 188). Na rozdíl od učebnice pro první ročník je pak v tomto dílu patrná snaha neopomíjet studentky při zadávání témat slohových prací či argumentací: „[...] *Proč jsem se rozhodl(a) studovat tuto školu?*“ (Tamtéž, s. 174); „[...] *Do svého pokoje bych nikdy nepověsil(a) abstraktní obraz – na koncert komorní hudby bych nikdy nešel/nešla – myčku na nádobí bych si nikdy nekoupil/a – než bych něco na veřejnosti jednou přednesl/a, raději to třikrát napíšu*“ (Tamtéž, s. 175). Nicméně ne všechna témata jsou zadána tímto genderově korektním způsobem, jak ukazuje následující příklad: „*Připravte a předneste krátký referát: [...] Země, kterou jsem navštívil nebo bych chtěl navštívit*“ (Tamtéž, s. 150).

S generickým maskulinem se často setkáme také ve výkladu učiva: „*I mnozí současní politici, manažeři a vedoucí pracovníci a stále větší počet představitelů dalších povolání si uvědomují, že jejich činnost lidé posuzují nejen podle toho, co říkají, ale také jak to říkají*“ (Tamtéž, s. 146); „*Opravdovými odborníky, kteří určitému oboru skutečně*

rozumějí, se však můžeme stát až tehdy, jestliže si prostudujeme a následně osvojíme odborný výklad o daném oboru, jevu“ (Tamtéž, s. 191). Jen v jednom případě, v kapitole věnované rodným jménům, se vedle maskulin objevují též feminina: *„Někteří rodiče ‚se zhlídnou‘ ve jménech zpěváků a zpěvaček populární hudby, herců, hereček a jiných známých osob či osobností, filmových a seriálových hrdinů, literárních postav či ve jménech vyskytujících se v právě oblíbených písních“* (Tamtéž, s. 29).

K otázce, zda jsou v tomto dílu cizí ženská příjmení uváděna v přechýlené či nepřechýlené podobě, se nelze vyjádřit, jelikož zde není jmenována žádná cizinka.

Učebnice pro čtvrtý ročník obsahuje, jak již bylo zmíněno, jako jediná z učebnicové řady od nakladatelství SPN přímé oslovení studentů a studentek. Jinak se ale v oblasti užívání jazyka od předchozích děl příliš neliší. V zadáních otázek a úkolů, která jsou formulována v plurálu, například *„Přestylizujte věty tak, abyste zabránili opakování stejných výrazů“* (Čechová et al., 2014, s. 142), se při označování osob opět objevuje převážně generické maskulinum, například *„Dva spolužáci budou zapisovat průběh celé akce a připraví z jednání závěr“* (Tamtéž, s. 29); *„Máte svého oblíbeného kreslíře? Přineste jeho kreslené vtipy do školy a promluvte o něm a jeho humoru“* (Tamtéž, s. 35). Jen v otázkách zařazených na konec kapitoly o mužském a ženském způsobu komunikace se můžeme setkat s užitím lomítek, ne však ve všech případech: *„Jak se budete např. chovat jako budoucí nadřízený ženy / nadřízená muže, která/ý se vám líbí?“* (Tamtéž, s. 33); *„Co byste při komunikaci nesnesli od svého nadřízeného? Co od svého partnera/partnerky?“* (Tamtéž).

Generické maskulinum se často objevuje i ve výkladových pasážích, například *„I když předpokládáme, že studenti v závěru svého středoškolského studia mají řečovou etiketu zažitou, připomínáme, že bychom měli vždy vybírat situaci přiměřený způsob oslovení a druh pozdravu [...]“* (Tamtéž, s. 26); *„Politika a politikové jsou věčným zdrojem humoru v každé době“* (Tamtéž, s. 38). Pouze v jednom případě je maskulinum nahrazeno femininem, ženě je zde nicméně přisouzena role chybující hlasatelky: *„Autor tak může dosáhnout nechtěně úspěchu, ale také se může ztrapnit (např. hlasatelka v televizi oznámí, že budou vysílat televizní šoky /místo šoty/, v rozhlase uvede: Z díla Bedřicha Smetany si vyslechneme Dvořákův Karneval apod.)“* (Tamtéž, s. 35).

Stejně jako v předchozí analyzované učebnici se pak ani v této nesetkáme s žádným cizím ženským příjmením.

2.3.4 Učivo s genderovou tematikou

V následující části analýzy budeme sledovat, zda a jakým způsobem se jednotlivé učebnice věnují tématům z oblasti genderové lingvistiky, jako je například přechylování ženských příjmení či diskriminace žen v jazyce, případně zda studenty seznamují také s jinými tématy, která s genderem souvisejí.

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis

V případě učebnicové řady od nakladatelství Didaktis se můžeme se zmínkami o genderu a genderové diskriminaci setkat ve všech třech učebnicích. V prvním dílu je do kapitoly věnované projevování empatie zařazen krátký výklad o genderových stereotypech, v němž je nejprve vysvětleno, co gender a genderové stereotypy znamenají. Následně je zde uvedeno, že není pravda, „*že dávat najevo porozumění a vyjadřovat ho je přirozené pro ženy, zatímco k mužům se to nehodí*“ (Adámková et al., 2010, s. 56), jak se na základě genderových stereotypů mnoho lidí domnívá. Ve skutečnosti je totiž „*schopnost vyjadřovat pocity i schopnost empatie [...] daná jak ženám, tak mužům*“ (Tamtéž).

Ve druhém dílu této učebnicové řady jsou studenti stručně seznámeni s problematikou označování žen mužskými názvy osob. V kapitole o slovtvorných kategoriích je zmíněno, že někteří lidé považují tento způsob pojmenovávání žen za diskriminační, a proto dochází k umělému vytváření výrazů jako *hostka* či *pediatra*. Ty můžeme, jak autoři učebnice uvádějí, nalézt i v příručce *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, kterou vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Zároveň jsou zde však studenti upozorněni na námitky jazykovědců, že „*nová slova vznikají jinak než zápisem do příručky a [že] do přirozeného vývoje jazyka by se nemělo zasahovat*“ (Bozděchová et al., 2011, s. 54). Na závěr se pak mají studenti ještě zamyslet nad tím, zda vnímají oslovení *milí žáci* jako neuctivé k dívkám a zda „*mohou mít takové výrazy nějaký dlouhodobý efekt na příjemce*“ (Tamtéž).

Ve třetím dílu učebnicové řady od nakladatelství Didaktis je genderové problematice věnována pozornost na třech místech. Nejprve se v kapitole o podstatných jménech můžeme setkat s krátkým výkladem, který se zabývá návrhem nahrazovat generická maskulina substantivizovanými adjektivy (tj. používat místo *sportovci* výraz *sportující* apod.). V učebnici se uvádí, že Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy doporučuje používat „*podstatná jména, která se skloňují jako přídavná, [...] s cílem vyhnout se diskriminaci a označování žen či osob obou pohlaví jmény mužského rodu*“ (Adámková et al., 2012, s. 21). Je zde ale též zmíněno, že ani tento způsob označování osob jazykovou diskriminaci žen zcela neodstraní, protože „*při označení jedné osoby se rod v některých pádech skrýt prostě nedá*“ (Tamtéž). Nakonec jsou studenti vyzváni k tomu, aby uvedli, v jaké komunikační situaci by byli ochotni výrazy jako *sportující* či *studující* použít a kdy by to naopak považovali za zbytečné či nevhodné.

V jedné z následujících kapitol pak můžeme nalézt otázky k zamyšlení, které se týkají dalšího z témat české genderové lingvistiky, a to přechylování cizích ženských příjmení. Těmto otázkám předchází krátký text o bývalé běžkyni na lyžích Zuzaně Kocumové, která dostala v roce 2009 výpověď z České televize za to, že při komentování libereckého mistrovství světa nepřechylovala jména zahraničních závodnic. Úkolem studentů je říci, zda cizí ženská příjmení přechylují či nikoliv a proč, a také uvést výhody a nevýhody přechylování. Nakonec se mají zamyslet na tím, „*jaký vliv na správné dekódování může mít přechylování či nepřechylování cizího ženského příjmení pro Čecha a jaký pro cizince*“ (Adámková et al., 2012, s. 28).

Poslední z krátkých výkladů zaměřených na genderovou diskriminaci, který se v této učebnici objevuje, je součástí kapitoly o reklamní komunikaci a pojednává o sexistických reklamách. Kromě informací o tom, čím se sexistické reklamy vyznačují, se zde studenti dozvědí také o soutěži *Sexistické prasátečko* organizované občanským sdružením Nesehnutí, při níž je každý rok vyhlašována nejvíce sexistická reklama v České republice (Adámková et al., 2012, s. 40).

Učebnicová řada nakladatelství Fraus

V učebnicové řadě od nakladatelství Fraus žádné výklady o genderu ani o tématech z oblasti genderové lingvistiky nenalezneme. Pouze v jednom cvičení v *Mluvnici* mají studenti za úkol vést diskuzi o přechylování českých a cizích ženských příjmení: „*Je nutné přechylovat česká příjmení? Máme se v češtině vyhýbat přechylování cizích příjmení, např. u jmen cizích sportovkyň, političek, umělkýň? Co užívat – Julia Robertsová, nebo Roberts? Mají občanky České republiky, které se hlásí k jiné národnosti než české, užívat nepřechýlenou, či přechýlenou podobu příjmení?*“ (Martinec, Tušková a Zimová, 2009, s. 37).

Učebnicová řada nakladatelství SPN

V učebnicové řadě od nakladatelství SPN jsou témata, jimiž se zabývá genderová lingvistika, zařazena do druhého a čtvrtého dílu. Ve druhém dílu je pozornost věnována přechylování ženských příjmení. V krátkém výkladu se zde studenti dozvědí, že některá cizí příjmení zůstávají obvykle nepřechýlená (například *Marilyn Monroe*), ale že je jinak správné cizí ženská příjmení přechylovat:

„V běžném užívání (např. v novinách, časopisech, encyklopediích) je [...] obvyklé a vžitě i cizí ženská příjmení přizpůsobovat zákonitostem českého jazyka, to znamená přechylovat je [...]. Přechýlené podoby umožňují příjmení skloňovat (vyjádření typu ‚Novotná s Graf nakonec prohrála‘ považujeme za nekultivované). Zároveň jednoznačně informují o tom, že pojmenovávaná osoba je žena“ (Čechová et al., 2010, s. 32).

Ve čtvrtém díle této učebnicové řady je tématům z oblasti genderové lingvistiky věnována celá jedna kapitola s názvem *Mužský a ženský způsob komunikace*. Autoři učebnice zde například zmiňují, že rozdíly v komunikaci mužů a žen jsou spíše než biologickými odlišnostmi mezi pohlavími dány kulturní tradicí a rozdílnými mužskými a ženskými rolemi ve společnosti. Dále uvádějí několik vlastností považovaných za typicky mužské a typicky ženské, které se odrážejí i ve způsob vyjadřování (v případě mužů se jedná

například o dominanci, soutěživost a suverénnost, v případě žen o větší citovost, empatii a sklony ke svěřování se a k pomlouvání). Zároveň je zde ale zdůrazněno, že muži a ženy nejsou zcela protikladné bytosti a že na způsob komunikace jednotlivých lidí nemá vliv pouze jejich pohlaví, ale i typ jejich osobnosti, tudíž „*přes jisté vysledované tendence nelze jednoznačně přisoudit určité řečové zvyklosti či vlastnosti jen mužům, nebo jen ženám*“ (Čechová et al., 2014, s. 31). Na závěr této kapitoly je připojen krátký výklad o genderové lingvistice, v němž je zmíněno, že pokud by se prosadily požadavky tohoto oboru jazykovědy, došlo by kvůli nutnosti zdvojovat tvary k prodloužení a znesnadnění komunikace. Poté ještě následuje několik námětů k diskuzi, například: „*Slyšeli jste něco o sexuálním „harašení“? Jak se budete např. chovat jako budoucí nadřízený ženy / nadřízená muže, který/á se vám líbí?*“ „*Mají si ženy zachovat své původní sociální role i tomu odpovídající řečové chování, nebo mají přejmout sociální role mužské a k tomu odpovídající způsob řeči, nebo přejmout mužské role a zachovat si (nejen) řečové chování?*“ (Tamtéž, s. 33).

2.3.5 Shrnutí

V této závěrečné části analýzy postupně shrneme všechny čtyři zkoumané oblasti, tedy zobrazování mužů a žen v učivu, doprovodné ilustrace, jazyk a učivo s genderovou tematikou, a to v jednotlivých učebnicových řadách jako celcích. Nakonec učebnicové řady stručně porovnáme.

Učebnicová řada nakladatelství Didaktis

V oblasti zobrazování mužů a žen v učivu se můžeme v učebnicích od nakladatelství Didaktis setkat převážně s genderovými stereotypy. Muži jsou více než ženy spojováni s výkonem zaměstnání (i když rozdíl mezi počtem pracujících mužských a ženských postav není v této učebnicové řadě tak výrazný jako v dalších analyzovaných učebnicích) a také povolání, která zástupci obou pohlaví vykonávají, v drtivé většině případů odpovídají genderovým stereotypům. Kromě toho jsou muži mnohem častěji než ženy zobrazováni ve vedoucích pozicích. Dále jsou v učivu mužům a ženám přisuzovány pouze tradiční zájmy a

na rozdíl od ženských postav zde nenalezneme jedinou mužskou postavu, která by se starala o malé dítě. Na druhou stranu ale v oblasti učiva nedochází například k reprodukci stereotypního spojování žen s péčí o domácnost, neboť domácí práce zde nejsou zmíněny vůbec.

Mezi známými osobnostmi z řad umělců, politiků, sportovců apod., které jsou jmenovány v doplňkových výkladech, se můžeme ve všech třech dílech této učebnicové řady setkat se značnou početní převahou mužů. Stejně tak muži jednoznačně dominují mezi autory úryvků z umělecké literatury.

Dále je mužům více prostoru věnováno také na doprovodných ilustracích. Nicméně z hlediska toho, jakým způsobem jsou na nich mužské a ženské postavy vyobrazovány, lze ilustrace označit spíše za vyvážené. Ve všech třech učebnicích můžeme nalézt řadu fotografií a kreseb, které zachycují zástupce obou pohlaví ve srovnatelných situacích, často navíc společně, a to jak ve sféře pracovní, tak ve sféře soukromé. Kromě toho některé ilustrace zobrazují muže a ženy při činnostech, které nejsou s jejich pohlavím tradičně spojovány, což částečně vyvažuje některé ze stereotypů, s nimiž se můžeme setkat v učivu (ve druhém a ve třetím dílu můžeme například vidět muže při péči o malé dítě a ve všech třech dílech se objevuje žena v roli vědkyně). Na druhou stranu ale v učebnicích nechybějí ani ilustrace, jež naopak stereotypy reprodukuje, přičemž nejvíce takových obrázků nalezneme ve třetím dílu.

V oblasti jazyka lze tuto učebnicovou řadu považovat spíše za genderově zatíženou. Každý díl sice začíná korektním oslovením a otázky a úkoly jsou formulovány v plurálu, zároveň je ale ve výkladu a v zadáních používáno téměř výhradně generické maskulinum (kromě úvodního oslovení se v učebnicích nesetkáme s tím, že by bylo maskulinum doplněno femininem nebo že by byla při označování osob užita lomítka). V důsledku toho dochází v učebnicích jak ke zneviditelnování žen obecně, tak také k opomíjení studentek, které tyto učební pomůcky používají a které jsou zahrnovány pod maskulina *spolužák* či *spolužáci*.

Genderové problematice je v učebnicové řadě od nakladatelství Didaktis věnováno relativně dost prostoru, navíc zde nenalezneme pouze učivo týkající se přímo genderové lingvistiky, ale do prvního dílu je například zařazen také text o genderových stereotypch. Kromě toho je pozitivní, že se autoři učebnic u témat z oblasti genderové lingvistiky,

v jejichž případě nepanuje mezi odbornou ani laickou veřejností názorová shoda (přechylování cizích ženských příjmení, nahrazování generického maskulina genderově vyváženými alternativami), neomezili pouze na výklad, nýbrž vybízejí studenty k tomu, aby se nad danými problémy zamysleli, případně o nich diskutovali.

Učebnicová řada nakladatelství Fraus

V oblasti zobrazování mužů a žen v učivu převažují v učebnicové řadě od nakladatelství Fraus genderové stereotypy zejména pokud jde o výkon zaměstnání. Muži jsou s pracovní sférou spojováni výrazně více než ženy a také mají téměř ve všech případech typicky mužská povolání. Kromě toho jsou na rozdíl od ženských postav aktivní v politice a mnohem častěji zastávají vedoucí funkce, i když je třeba zmínit, že se v obou učebnicích objevují v rolích ředitelek opakovaně též ženy. Jinak se ale u ostatních ženských postav setkáme, stejně jako u postav mužských, převážně s genderově tradičními zaměstnáními. Co se týká zájmů, věnují se muži zpravidla pouze stereotypním zálibám a aktivitám, naopak u žen se v této oblasti stereotypy objevují o něco méně. Za pozitivní lze považovat, že jsou některé zájmy společné zástupcům obou pohlaví. V případě studijních oborů a také vlastností, které jsou jednotlivým postavám přisouzeny, můžeme učebnicovou řadu označit spíše za genderově vyváženou. Navíc zde nedochází k reprodukci tradičního spojování žen s péčí o děti a o domácnost. Domácí práce nejsou v učebnicích zmiňovány vůbec a na výchově dětí se podílejí buď oba rodiče, nebo je v roli toho, kdo se stará o své potomky, zobrazen otec.

Pokud jde o známé osobnosti z řad umělců, sportovců, politiků apod., které jsou jmenovány v izolovaných výpovědích a nevýkladových textech, je v obou dílech této učebnicové řady patrná značná početní převaha mužů. Stejně tak muži zcela jednoznačně převažují mezi autory úryvků z umělecké literatury.

Kromě toho mužské postavy dominují rovněž na doprovodných ilustracích. Ty navíc vyobrazují muže i ženy převážně stereotypním způsobem – až na výjimky jsou zástupcům obou pohlaví přisouzeny pouze tradiční role a zájmy a také se zde můžeme setkat se stereotypním spojováním mužů především s veřejnou sférou a žen naopak se sférou

soukromou. Celkově lze tedy ilustrace v této učebnicové řadě považovat spíše za genderově nevyvážené.

K dalšímu genderovému zatížení dochází v učebnicích v oblasti jazyka. Otázky a úkoly jsou sice formulovány v plurálu, při označování osob se však v zadáních i ve výkladu objevují téměř výhradně generická maskulina (jen ve zcela ojedinělých případech je v zadání maskulinum doplněno femininem nebo jsou použita lomítka).

Co se týká učiva s genderovou tematikou, je v této učebnicové řadě věnována pozornost jen jednomu tématu z oblasti genderové lingvistiky, a to přechylování cizích ženských příjmení. Obdobně jako v učebnicích od nakladatelství Didaktis jsou zde studenti vyzváni k tomu, aby o přechylování diskutovali, a není jim tedy předložen jen jeden názor jako jediný správný.

Učebnicová řada nakladatelství SPN

V oblasti zobrazování mužů a žen v učivu se můžeme v učebnicích od nakladatelství SPN setkat, stejně jako v předchozích analyzovaných učebnicových řadách, s genderovými stereotypy zejména pokud jde o pracovní sféru. Ve všech čtyřech dílech jsou s výkonem zaměstnání spojováni výrazně více muži než ženy a zástupcům obou pohlaví jsou přisuzována převážně genderově tradiční povolání. Navíc se zde mužské postavy mnohem častěji než postavy ženské objevují ve vedoucích pozicích a častěji zastávají politické funkce (ženy v učebnicích v rolích političek či ředitelek téměř nevystupují). Dále jsou v této učebnicové řadě s péčí o domácnost a děti stereotypně spojovány spíše ženské postavy, setkáme se zde ale i s případy, kdy se o své potomky starají oba rodiče, a v jednom dílu je dokonce péče o děti přisouzena pouze mužům. Co se týká zájmů a dalších aktivit, věnují se některým z nich zástupci obou pohlaví. Celkově se však můžeme u mužů i u žen setkat spíše s tradičními zálibami a ani v případě vlastností postav učebnicová řada příliš nepřispívá v narušování zažitých stereotypů.

V učebnicích je také patrná výrazná početní převaha mužů mezi osobnostmi z řad umělců, politiků, sportovců apod., které jsou zmiňovány v izolovaných výpovědích a

nevýkladových textech (ve dvou dílech dokonce není jmenována ani jedna známá žena). Stejně tak dominují muži i mezi autory úryvků z umělecké literatury.

Pokud jde o oblast doprovodných ilustrací, nalezneme v této učebnicové řadě jen velmi málo obrázků. Kromě toho se na drtivé většině z nich objevují pouze osoby mužského pohlaví, které jsou navíc vyobrazovány téměř výhradně genderově stereotypním způsobem.

Dále lze učebnice od nakladatelství SPN označit spíše za genderově zatížené též v oblasti užívání jazyka. Otázky a úkoly jsou zde sice formulovány v plurálu a oslovení, které je zařazeno do čtvrtého dílu, se obrací nejen na studenty, ale i na studentky, zároveň je však v zadáních a ve výkladu učiva užíváno převážně generické maskulinum. Jen ojediněle je maskulinum doplněno femininem nebo jsou v závorkách uvedeny koncovky ženského rodu.

Z témat, jimiž se zabývá genderová lingvistika, je v této učebnicové řadě věnována pozornost hlavně přechylování cizích ženských příjmení a rozdílům v mužském a ženském způsobu komunikace. V případě přechylování zde však na rozdíl od předchozích analyzovaných řad není studentům dán prostor k tomu, aby se k této poněkud kontroverzní problematice vyjádřili a aby formulovali argumenty pro a proti přechylování. Místo toho se rovnou dozvědí, že bychom měli příjmení cizinek přechylovat. Co se týká výkladu o mužském a ženském způsobu komunikace, jsou zde rozdíly mezi muži a ženami prezentovány především jako důsledek odlišné socializace chlapců a dívek, a nikoliv jako důsledek rozdílů biologických, což odpovídá názorům stoupenců sociologického konstruktivismu, o němž bylo pojednáno na začátku teoretické části práce.

Porovnání učebnicových řad

Vzhledem k tomu, že se můžeme u zkoumaných učebnicových řad setkat v jednotlivých analyzovaných oblastech s odlišnou mírou genderového zatížení, je poměrně obtížné jednoznačně určit, která z řad je genderově nejvyváženější. Celkově ale nejvyváženěji působí učebnicová řada od nakladatelství Didaktis. Sice se v ní v oblasti zobrazování mužů a žen v učivu objevují převážně stereotypy, ty jsou však vyvažovány některými doprovodnými ilustracemi. Navíc zde v porovnání s ostatními zkoumanými

řadami není tak velký rozdíl mezi počtem mužů a žen spojovaných s pracovní sférou ani mezi počtem mužských a ženských postav vyobrazených na doprovodných ilustracích. Kromě toho je zde poměrně dost prostoru věnováno učivu s genderovou tematikou.

Učebnicová řada od nakladatelství Fraus je oproti učebnicím od nakladatelství Didaktis celkově méně stereotypní v oblasti zobrazování mužů a žen v učivu, negativně však působí genderově nevyvážené ilustrace a také výrazně nižší podíl žen mezi postavami, které jsou spojovány s výkonem zaměstnání.

Jako nejméně genderově vyvážená ze všech zkoumaných řad působí řada od nakladatelství SPN, a to zejména proto, že zde mají ženy oproti mužům nejhorší procentuální zastoupení jak v oblasti pracovní sféry, tak na ilustracích a mezi známými osobnostmi. Kromě toho jsou učebnice poměrně stereotypní i v oblasti zobrazování mužů a žen v učivu.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo provést analýzu tří řad učebnic českého jazyka pro střední školy a na jejím základě zjistit, zda tyto učebnice přispívají k reprodukci genderových stereotypů ve společnosti či nikoliv.

Teoretická část práce ukázala, že i v dnešní době, kdy jsou si muži a ženy ze zákona rovni, přetrvávají v některých oblastech společnosti genderové nerovnosti. Jednou z těchto oblastí je jazyk. Česká genderová lingvistika upozorňuje především na to, že v důsledku používání generického maskulina dochází k jazykovému zneviditelňování žen, a tedy k jejich diskriminaci, a proto se zasazuje o to, aby byly tato a další nerovnosti v jazyce odstraněny. Na problematiku jazykové diskriminace žen nicméně nepanuje mezi jazykovědci shoda a někteří z nich se staví kriticky též k samotné genderové lingvistice. Další oblastí, v níž se můžeme i v současnosti setkat s genderovými nerovnostmi, je vzdělávání. Ačkoliv by školy měly přistupovat k žákům i žákyním stejně, vlivem působení genderových stereotypů v různých složkách edukačního procesu se tak mnohdy neděje. To zároveň vede k tomu, že se školní vzdělávání podílí na udržování genderových stereotypů ve společnosti.

Jednou ze složek vzdělávání, jejichž prostřednictvím může docházet k reprodukci genderových stereotypů, jsou učebnice. Těm byla také věnována empirická část diplomové práce. Z provedené analýzy tří řad učebnic českého jazyka pro střední školy vyplynulo, že se v těchto učebnicích můžeme setkat s genderovou nevyvážeností zejména pokud jde o zastoupení mužů a žen mezi známými osobnostmi z řad umělců, sportovců, vědců apod. a také mezi autory úryvků z umělecké literatury, kdy ve všech zkoumaných učebnicích dominují muži. Navíc mají mužské postavy převahu i na doprovodných ilustracích. Dále bylo zjištěno, že ve všech analyzovaných učebnicových řadách dochází k genderovému zatížení rovněž v oblasti jazyka, přičemž největší problém představuje nadměrné užívání generického maskulina při označování osob, které vede nejen ke zneviditelňování žen obecně, ale také k opomíjení studentek, které s učebnicemi pracují.

Naopak co se týká toho, jaké role, povolání, činnosti a vlastnosti jsou mužům a ženám ve zkoumaných učebních materiálech přisuzovány, nevyznívá výsledek analýzy tak jednoznačně, jelikož se zde objevují rozdíly jak mezi celými učebnicovými řadami, tak

i mezi jednotlivými díly v rámci jedné řady. Obecně lze nicméně konstatovat, že ani v jedné z analyzovaných učebnicových řad jako celcích nejsou muži a ženy zobrazováni výhradně stereotypním způsobem, nýbrž jsou zachycováni i v méně tradičních rolích. Na druhou stranu se ale většinou jedná jen o ojedinělé případy, a v analyzovaných učebnicích tak spíše převládají genderové stereotypy.

Na závěr je však třeba zmínit, že kvalitu učebnic nelze posuzovat pouze na základě jejich genderové vyváženosti. Pokud tedy v určité učebnici či učebnicové řadě značně převažují genderové stereotypy, neznamená to, že je tato publikace či řada jako celek špatná a pro výuku nevhodná. O to více ale pak záleží na učiteli, aby případnou nevyváženost vhodně korigoval.

Seznam použitých informačních zdrojů

- 1) ČERMÁK, František a Jan HOLUB, 2016. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 5. Onomaziologický slovník*. Voznice: Leda. ISBN 978-80-7335-440-4.
- 2) ČMEJRKOVÁ, Světlá, 2002. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *Slovo a slovesnost*. Roč. 63, č. 4. ISSN 0037-7031.
- 3) DANEŠ, František, 1997. Ještě jednou „feministická lingvistika“. *Naše řeč*. Roč. 80, č. 5. ISSN 0027-8203.
- 4) DANEŠ, František, 2009. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1648-3.
- 5) EISNER, Pavel, 2015. *Chrám i tvrz: kniha o češtině*. Praha: XYZ. ISBN 978-80-7505-272-8.
- 6) GIDDENS, Anthony, 2013. *Sociologie*. Revidoval Phillip W. SUTTON. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.
- 7) HOFFMANNOVÁ, Jana, 1995. Feministická lingvistika? *Naše řeč*. Roč. 78, č. 2. ISSN 0027-8203.
- 8) CHROMÝ, Jan, 2008. K článku Jany Valdrové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Naše řeč*. Roč. 91, č. 4. ISSN 0027-8203.
- 9) JANOŠOVÁ, Pavlína, 2008. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2284-9.
- 10) JARKOVSKÁ, Lucie a Irena SMETÁČKOVÁ, 2006. Škola jako genderovaný prostor. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-5-X.
- 11) JARKOVSKÁ, Lucie, 2007. Ve škole je gender všude kolem nás. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 978-80-87110-01-0.

- 12) JARKOVSKÁ, Lucie, 2013. *Gender před tabulí: etnografický výzkum genderové reprodukce v každodennosti školní třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-119-0.
- 13) KARSTEN, Hartmut, 2006. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-145-X.
- 14) KNAPPOVÁ, Miloslava, 2003. K jazykovým a právním aspektům přechylování příjmení v češtině. *Naše řeč*. Roč. 86, č. 3. ISSN 0027-8203.
- 15) KUBRICKÁ, Jana, 2009. Gender v edukačních souvislostech. In: POSPÍŠIL, Radek, ed. *Kapitoly k aktuálním problémům pedagogiky: studijní texty k předmětu aplikace pedagogiky*. Brno: MSD. ISBN 978-80-7392-096-8.
- 16) PAVLÍK, Petr, 2006. Gender: Úvod do problematiky. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-5-X.
- 17) PAVLÍK, Petr, 2007. Ženy a muži v genderové perspektivě: gender přináší nový pohled. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 978-80-87110-01-0.
- 18) PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ, 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.
- 19) PRŮCHA, Jan, 2009. *Moderní pedagogika*. 4. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-503-5.
- 20) RENZETTI, Claire M. a Daniel J. CURRAN, 2005. *Ženy, muži a společnost*. 1. dotisk 1. vydání. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0525-2.
- 21) SMETÁČKOVÁ, Irena, 2005. Gender a školství. In: SMETÁČKOVÁ, Irena a Klára VLKOVÁ, eds. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-2-5.

- 22) SMETÁČKOVÁ, Irena, 2006. Vyučovací metody a pedagogické hodnocení. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, s. 31–38. ISBN 80-903331-5-X.
- 23) SMETÁČKOVÁ, Irena a Jana VALDROVÁ, 2006. Učivo a učebnice. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-5-X.
- 24) SMETÁČKOVÁ, Irena, 2007. Dívky a chlapci: rozdílné výsledky, rozdílný styl učení, rozdílné představy? In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 978-80-87110-01-0.
- 25) SMETÁČKOVÁ, Irena, 2016. *Genderové představy a vztahy: sociální a kognitivní aspekty vývoje maskulinity a femininity v průběhu základní školy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-229-6.
- 26) TANNEN, Deborah, 1995. *Ty mi prostě nerozumíš: jak spolu mluví ženy a muži*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0470-8.
- 27) VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka, 2006. Pedagogický sbor. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-5-X.
- 28) VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka, 2007. Co se učí dívky a chlapci? In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 978-80-87110-01-0.
- 29) VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka, 2007a. Učitelské sbory z genderové perspektivy. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 978-80-87110-01-0.
- 30) VALDROVÁ, Jana, 1997. K české genderové lingvistice. *Naše řeč*. Roč. 80, č. 2. ISSN 0027-8203.
- 31) VALDROVÁ, Jana, 2001. Novinové titulky z hlediska genderu. *Naše řeč*. Roč. 84, č. 2. ISSN 0027-8203.

- 32) VALDROVÁ, Jana, Irena SMETÁČKOVÁ a Blanka KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, 2005. Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic. In: KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka, ed. *Ročenka katedry/centra genderových studií 03/04*. Praha: Fakulta humanitních studií UK. ISBN 80-239-4451-7.
- 33) VALDROVÁ, Jana, 2006. *Gender a společnost [vysokoškolská učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií]*. V Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně. ISBN 80-7044-808-3.
- 34) VALDROVÁ, Jana, 2006a. Pedagogická komunikace mezi vyučujícími a žáky/němi. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost. ISBN 80-903331-5-X.
- 35) VALDROVÁ, Jana, 2007. Komunikace mezi vyučujícími a studujícími. In: SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost, ISBN 978-80-87110-01-0.
- 36) VALDROVÁ, Jana, 2008. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*. Roč. 91, č. 1. ISSN 0027-8203.

Učebnice

- 1) ADÁMKOVÁ, Petra et al., 2010. *Český jazyk a komunikace pro střední školy. 1. díl*. Brno: Didaktis. ISBN 978-80-7358-166-4.
- 2) ADÁMKOVÁ, Petra et al., 2012. *Český jazyk a komunikace pro střední školy. 3–4. díl*. Brno: Didaktis. ISBN 978-80-7358-199-2.
- 3) BOZDĚCHOVÁ, Ivana et. al., 2011. *Český jazyk a komunikace pro střední školy. 2. díl*. Brno: Didaktis. ISBN 978-80-7358-172-5.
- 4) ČECHOVÁ, Marie et. al., 2009. *Český jazyk pro 1. ročník středních škol. 3., upr. vyd.* Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-427-6.
- 5) ČECHOVÁ, Marie et. al., 2010. *Český jazyk pro 2. ročník středních škol. 2., upr. vyd.* Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-501-3.

- 6) ČECHOVÁ, Marie et. al., 2013. *Český jazyk pro 3. ročník středních škol. 2., upr. vyd.* Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-523-5.
- 7) ČECHOVÁ, Marie et. al., 2014. *Český jazyk pro 4. ročník středních škol. 2., upr. vyd.* Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-532-7.
- 8) HOFFMANNOVÁ, Jana, Jaroslava JEŽKOVÁ a Jana VAŇKOVÁ, 2009. *Komunikace a sloh: učebnice českého jazyka pro střední školy.* Plzeň: Fraus. ISBN 978-80-7238-780-9.
- 9) MARTINEC, Ivo, Jana Marie TUŠKOVÁ a Ludmila ZIMOVÁ, 2009. *Mluvnice: učebnice českého jazyka pro střední školy.* Plzeň: Fraus. ISBN 978-80-7238-779-3.

Elektronické zdroje

- 1) ADAM, Robert, 2010. *Co je špatného na genderové příručce MŠMT* [online]. [cit. 2017-11-20]. Dostupné z: <http://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Adam2010d.pdf>
- 2) DECARLI VALDROVÁ Jana, Irena SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ a Blanka KNOTKOVÁ, [2004]. *Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic* [online]. MŠMT [cit. 2018-02-27]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/pomucka-pri-posuzovani-genderove-korektnosti-ucebnic>
- 3) *Genderová problematika zaměstnanců ve školství – Data za rok 2016* [online]. MŠMT [cit. 2018-03-11]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/genderova-problematika-zamestnancu-ve-skolstvi>
- 4) MAREK, Lukáš, 2017. Rodičům autistů by mohla pomoci odlehčovací zařízení, říká lidryně ANO. *iDNES.cz* [online]. 13. 10. 2017 [cit. 2018-01-09]. Dostupné z: https://budejovice.idnes.cz/volby-lidr-maxova-ano-0t2-/budejovice-zpravy.aspx?c=A171011_357223_budejovice-zpravy_jbr

- 5) MARTINUS, © 2010–2017. *Knižní šifra* [online]. [cit. 2018-02-11]. Dostupné z: https://www.martinus.cz/kniznisifra/?utm_medium=redirect&utm_campaign=knizni-sifra-2016&utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.cz%2F
- 6) MARTINUS, © 2012. *Knihy, se kterými zvládnete všechna předsevzetí* [online]. [cit. 2018-02-11]. Dostupné z: <http://blog.martinus.cz/2018/01/knihy-se-ktery-mi-zvladnete-vsechna-predsevzeti>
- 7) MARTINUS, © 2018. *Martinus.cz hledá posily!* [online]. [cit. 2018-02-11]. Dostupné z: <http://pridejse.martinus.cz/>
- 8) Ministerstvo vnitra České republiky [online]. [cit. 2018-01-05]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/jmena-a-prijmeni-zenska-prijmeni.aspx>
- 9) PALEČKOVÁ Jana a Vladislav TOMÁŠEK, 2005. *Učení pro zítřek: Výsledky výzkumu OECD PISA 2003* [online]. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání [cit. 2018-02-01]. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/cz/O-nas/Mezinarodni-setreni-archiv/PISA/PISA-2003/Narodni-zprava.pdf>
- 10) *Sekundární analýzy výsledků šetření PIRLS 2011 a TIMSS 2011*, 2014 [online]. Česká školní inspekce [cit. 2018-01-22]. Dostupné z: http://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD%20%C5%A1et%C5%99en%C3%AD/PIRLS_TIMSS_2011_SA.pdf
- 11) SMETÁČKOVÁ, Irena et. al., 2005. *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1441/jaro2010/TE2BP_SVP/um/Genderove_aspekty_prechodu_zaku_a_zakyn_mezi_vzdelavacimi_stupni.pdf
- 12) *Statistická ročenka školství 2016/2017* [online]. MŠMT [cit. 2018-03-10]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>
- 13) SVOBODA, Jakub, 2018. Kauza životních pojistek se může týkat desetitisíců lidí. *Novinky.cz* [online]. 4. 2. 2018 [cit. 2018-02-05]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/finance/462377-kauza-zivotnich-pojistek-se-muze-tykat-desetitisicu-lidi.html>

- 14) VALDROVÁ, Jana, 2005. Jak jazyk zabíjí image odbornice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. Roč. 6, č. 2 [cit. 2017-12-06]. Dostupné z: https://www.genderonline.cz/uploads/4bd25679c2fcaac2ca403a0395672d458dc8d941_jak-jazyk-zabiji-image-odbornice.pdf
- 15) VALDROVÁ, Jana, Blanka KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ a Pavla PACLÍKOVÁ, [2010]. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* [online]. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [cit. 2017-10-26]. Dostupné z: http://data.idnes.cz/soubory/studium/A100125_BAR_GENDER_PRIRUCKA.PDF
- 16) VALDROVÁ, Jana, 2015. *Přechylování příjmení* [online]. [cit. 2017-12-18]. Dostupné z: <http://www.valdrova.cz/2015/12/prechylovani-prijmeni/#more-73>